

Afkortingen	3
Lijst tabellen en grafieken	4
Inleiding	5
1. Het einde van de Sovjet-Unie en de planeconomie	9
1.1. <i>Gorbačëvs hervormingsproject</i>	9
1.1.1. Aanleiding	9
1.1.2. Pogingen tot hervorming	10
1.1.3 Val van Sovjet-Unie	12
1.2. <i>Ontkieming van de zakenelite</i>	13
1.2.1. Prekapitalistische ondernemers	14
1.2.2. De rode baronnen	15
1.2.3. De <i>nomenklatura</i>	16
2. Opkomst van de Russische <i>robber barons</i>	19
2.1. <i>Liberale hervormers</i>	19
2.1.1. Achtergrond	19
2.1.2. Hoofdpunten van het hervormingsbeleid	20
2.1.3. Liberalisering	21
2.1.4. Macro-economische stabilisatie	22
2.1.5. Privatisering	25
2.2. <i>Wie krijgt de stukken van de taart?</i>	30
2.2.2. De belangrijkste spelers: de oligarchen en hun FPG's.....	34
3. Expansie van politieke en economische macht	42
3.1. <i>Economisch klimaat op het einde van El'cins eerste ambtstermijn</i>	42
3.1.1. Kapitaalvlucht.....	43
3.1.2. Inbreuken op de rechten van aandeelhouders.....	45
3.1.3. Andere kenmerken	46
3.2. <i>Een nieuwe 'klasse' profiteert: de oligarchen</i>	47
3.2.1. Bankgeleide FPG's en <i>zalogovye aukciony</i>	47
3.2.2. Versmelting van macht en kapitaal.....	50
3.2.3. Invloed op het maatschappelijke en politieke debat	53
3.2.4. Conflicten met de overheid	55
3.3. <i>De presidentsverkiezingen van '96</i>	56
3.3.1. El'cins positie aan de vooravond van de presidentsverkiezingen	57
3.3.2. Het Davos-pact	58
3.3.3. Hersenspoeling van het electoraat.....	60
3.3.4. Resultaat en conclusies bij de verkiezingen	61

4. Hoogtepunt van de oligarchie	63
<i>4.1. De coalitie valt uiteen.....</i>	<i>63</i>
4.1.1. Strijd onder de bankiers.....	65
4.1.2. De mediavete	67
4.1.3. Bedenkingen bij de strijd tussen hervormers en oligarchen.....	69
<i>4.2. De president in functie van de oligarchen?</i>	<i>70</i>
4.2.1. De oligarchie en de 'familie'.....	70
4.2.2. Versmelting van politiek en zaken	71
<i>4.3. Voorbode van de val: de crisis van '98</i>	<i>73</i>
4.3.1. Prelude van de crisis.....	74
4.3.2. Verloop	75
4.3.3. Oorzaken en gevolgen	77
4.4. Conclusie: feodaal kapitalisme	78
5. De ondergang van de oligarchen.....	80
<i>5.1. Vladimir Putin als nieuwe sterke man</i>	<i>80</i>
5.1.1. Voorgeschiedenis	80
5.1.2. Politieke carrière in het Kremlin	82
5.1.3. De weg naar het presidentschap en rol van de oligarchie in de verkiezing	83
5.1.4. De presidentsverkiezingen van 2000.....	85
<i>5.2. Putins regering</i>	<i>86</i>
5.2.1. Uitgangspunten en beleid	87
5.2.2. Economische toestand	90
<i>5.3. Putin versus de oligarchen</i>	<i>93</i>
5.3.1. Conflicten.....	93
5.3.2. Terug naar af?	96
6. Conclusie: Michail Chodorkovskij	98
<i>6.1. Hoe Chodorkovskij een entrepreneur werd.....</i>	<i>98</i>
<i>6.2. Na de val van de SU.....</i>	<i>99</i>
<i>6.3. Hoogtepunt van zijn macht</i>	<i>101</i>
<i>6.4. Aanvaring met Putin.....</i>	<i>103</i>
Bibliografie	106

Afkortingen

BNP:	Bruto Nationaal Product
CBR:	Centrale bank van Rusland
CNTTM:	Centr Naučno-Techničeskogo Tvorčestva Moloděži (Centrum voor de Wetenschappelijk-Technologische Creativiteit van de Jeugd)
CP:	Communistische Partij
FPG:	Finansovo-Promyšlennye Gruppy (Financiëel-Industriële Groepen)
FSB:	Federal'naja Služba Bezopasnosti (Federale Veiligheidsdienst)
GKI:	Goskomimuščestvo (Staatscomité belast met het beheer van staatseigendom)
GKO:	Gosudarstvennye Kratkosročnye obligacii (Staatsobligaties van Korte Termijn)
GOS:	Gemenebest van Onafhankelijke Staten
IMF:	Internationaal Monetair Fonds
KGB:	Komitet Gosudarstvennoj Bezopasnosti (Staatsveiligheidsdienst)
Komsomol:	Kommunističeskij Sojuz Moloděži (Communistische Jeugdbond)
LGU:	Leningradskij Gosudarstvennyj Universitet (Leningradse Staatsuniversiteit)
NOK:	Novosibirskij Olovokombinat (tinfabriek van Novosibirsk)
NTV:	Novoe Televidenie (Nieuwe Televisieomroep)
ORT:	Obščestvennoe Russkoe Televidenie (Russische Publieke Omroep).
OVR:	Otečestvo – Vsja Rossija (Vaderland - Heel Rusland)
RF:	Russische Federatie
RSFSR:	Rossijskaja Sovetskaja Federativnaja Socialističeskaja Respublika (Russische Socialistische Federatieve Sovjetrepubliek)
SPS:	Sojuz Pravych Sil (Unie van Rechtse Krachten)
SU:	Sovjet-Unie
VS:	Verenigde Staten

Lijst tabellen en grafieken

Tabellen

2.1	Aantal geprivatiseerde bedrijven tussen maart '92 en augustus '94	p. 29
2.2	Meerderheidsaandeelhouders in privé-ondernemingen	p. 31
3.1.	Schattingen van kapitaalvlucht uit Rusland van 1992 tot en met 1995: een overzicht	p. 44
3.2.	Belangen van de bankgeleide FPG's rond 1997	p. 49
5.1.	Macro-economische indicatoren	p. 91

Grafieken

4.1	Prijs Brent crude oil per vat in 1997-1998	p. 74
4.2	Koersverhouding tussen roebel-dollar	p. 77
5.1	Stabilisatiefonds en buitenlandse reserves	p. 92

Inleiding

Een scriptieonderwerp kiezen is geen gemakkelijke opgave. Je laat je leiden door je persoonlijke interesse, de actualiteit, je voorkennis of juist je gemis aan kennis over een bepaald onderwerp of je stapt op een prof af en vraagt of hij geen onderwerp weet. Ik volgde de eerste weg, geïnspireerd door de Jukos-affaire, die toen ook in België meermaals in de actualiteit opdook. Geprikkeld door en onwetend over het verhaal erachter, zou ik mijn scriptie wijden aan de rol die de oligarchie in de voormalige Sovjetrepubliek Rusland speelde.

Aangezien ik bitter weinig wist over het Rusland van na de val van de SU, was een exploratie van het internet op zoek naar achtergrondinformatie geen overbodige luxe. Via nieuwssites zoals <http://www.bbcworld.com>, waar ganse dossiers bijgehouden worden over de functie die de oligarchen bekleedden, was het mogelijk het onderwerp te verkennen. Deze sites bleken nuttig om een iets bredere kijk op de zaak te krijgen, maar van diepgang was niet echt sprake. Tot eenzelfde conclusie kwam ik toen ik via Mediargus de archieven van *De Standaard* en andere Vlaamse kranten doorzocht: niet meer dan wat oppervlakkige algemene feiten, waarop je onmogelijk een scriptie kunt bouwen en waardoor je gespecialiseerde (Russische) bronnen kunt verstaan.

De volgende logische stap was het zoeken naar literatuur ter zake. Via ALEPH kwam ik bij de boeken *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia* (2003) door D. E. Hoffman en *Sale of the Century: The Inside Story of the Second Russian Revolution* (2005) van C. Freeland. Deze twee boeken vormden een groot houvast voor het schrijven van mijn scriptie. Ook het werk *Godfather of the Kremlin: the Decline of Russia in the Age of Gangster Kapitalism* (2000) van P. Klebnikov, waarin de carrière van Boris Berezovskij wordt beschreven, bleek zeer bruikbaar. Deze werken boden een verdiepende en verhelderende kijk op de oligarchie in al zijn facetten.

Het was echter ook nodig om de sociaal-economische context te begrijpen. Hiervoor maakte ik gebruik van A. Åslunds *How Russia Became a Market Economy* (1995), dat een zeer heldere kijk bood op de eerste jaren na de implosie en het economische beleid om Rusland zo snel mogelijk te laten aansluiten bij het Westerse vrijemarkteconomie. Om de details van de privatisering van naderbij te bekijken, raadpleegde ik het boek van Boycko, Shleifer en Vishny, getiteld *Privatizing Russia* (1995). Hedlunds *Russia's Market Economy: a Bad Case of Predatory Capitalism* (1999) gaf een accuraat beeld van het beleid van de El'cinadministratie en de rol van oligarchie daarin. Om de politieke situatie niet uit het oog te verliezen raadpleegde ik het boek *The World since 1945: A History of International Relations* (2001) van W. C. McWilliams en H. Piotrowski.

Om de rol van Putin in het hele verhaal te snappen, deed ik een beroep op Sakwa's boek *Putin: Russia's Choice* (2004) en Shevtsova's *Putin's Russia* (2003). Zij gaven een gedetailleerde illustratie van de carrière, opinie en beleid van de huidige president van Rusland.

Met de kennis uit deze boeken vormde ik het raamwerk, maar met een raamwerk alleen schrijf je nog geen scriptie. Daarom probeerde ik bepaalde facetten uit te diepen met gespecialiseerde artikels. Deze vond ik via verschillende databases op het internet zoals EBSCO en JStor voor Engelstalige bijdragen en Russischtalige via de portaal-site *Federal'nyj Obrazovatel'nyj Portal* (<http://www.ecsocman.edu.ru>). Op deze manier vond ik bijvoorbeeld *Biznes-élita i oligarchi: itogi desjatiletija* (2002), het sociologisch onderzoek van O. V. Kryštanovskaja over de ondernemerselite en de oligarchen in Rusland. Daarnaast deed ik ook een beroep op de zoekmachines Rambler, Yandex en Google en het digitale archief van *Time*.

Verder vond ik ook interessante tijdschriften in de bibliotheek van de Faculteit Economie en bedrijfskunde en in het Russisch Instituut. Artikels die een belangrijke hulp waren bij het beschrijven van belangrijke sociaal-economische gebeurtenissen werden aangereikt door mijn promotor, waardoor het makkelijker werd om inzicht te verwerven in complexe economische situaties, die voor mij, gezien mijn opleiding, toch redelijk moeilijk te begrijpen vielen. Werkstukken die van noodzakelijk belang waren en niet terug te vinden waren in de universiteit, zoals J. Johnsons *Russia's Emerging Financial-Industrial Groups* (1997) heb ik interbibliothecair aangevraagd.

Tenslotte heb ik mij ook gewend tot krantenartikels. Daarbij zocht ik vooral op de sites van Russische kranten zoals *Pravda en Nezavisimaja Gazeta*. De stukken die ik van die kranten gebruikt heb, gaan voornamelijk over bepaalde gebeurtenissen in verband met en opinies over de oligarchie, de regering en de uitvoerende macht. Ook via de site <http://www.compromat.ru>, waarop een hele resem krantenartikels terug te vinden zijn die bezwendend materiaal over politici, ondernemers en oligarchen bevatten.

Deze scriptie is geen onderzoeksscriptie, maar een beschrijving van de oligarchie in Rusland zoals die functioneerde in het laatste decennium van vorige eeuw en de beginjaren van deze eeuw. Ik heb naast de beschrijving van de rol en functie van de oligarchen een belangrijk deel gewijd aan de sociaal-economische problematiek, aangezien ik dit nodig achtte om het ontstaan en bestaan van een oligarchenklasse beter te kunnen illustreren. Sommige secties zullen rechtstreeks niet echt veel te maken hebben met de oligarchie in zijn geheel, maar zijn dus wel belangrijk om het sociale klimaat waarin zij fungeerde te verduidelijken.

Tijdens het typen van deze scriptie heb ik bepaalde punten in acht genomen. Zo heb ik voor de transcriptie van het Cyrillisch gewerkt volgens de transcriptie die het ISO

R/9-systeem voorstelt. Op dezelfde manier heb ik de namen weergegeven van de personen die in dit werk naar voren komen. Bij verwijzingen naar auteurs heb ik consequent de schrijfwijze van de naam die op het boek of artikel voorkomt, gebruikt. Op deze manier komt het voor dat voor eenzelfde auteur twee schrijfwijzen gebruikt kunnen worden, afhankelijk van de taal waarin het werk van die auteur gepubliceerd is.

Bij afkortingen heb ik steeds de Russische variant gebruikt om zo accuraat mogelijk te zijn en misverstanden te vermijden. Deze zijn steeds voorzien van een Nederlandse vertaling en wanneer deze op zich onduidelijk blijkt, een bijkomende verklaring.

De Russische krantenartikels die ik gebruikt heb, bevatten soms al dan niet verzonnen compromitterend materiaal. Daarom is het niet duidelijk of aan bepaalde feiten een grote realiteitswaarde kan toegeschreven worden. Om dit probleem te vermijden, heb ik de stukken die voor enige twijfel zorgden met enige voorzichtigheid benaderd. In de tekst heb ik dit proberen opvangen door het aanwenden van de voorwaardelijke wijs en er expliciet de auteur bij vermeld opdat duidelijk zou worden dat de feiten slechts een voorwaardelijk karakter hebben en volstrekt de verantwoordelijkheid van de oorspronkelijke bron zijn. Ook bij andere bronnen heb ik de feiten gedubbelcheckt om te vermijden dat er tegenstellingen in de tekst zouden sluipen.

Bij bepaalde ontwikkelingen vond ik het nodig die te verduidelijken met voorbeelden van oligarchen zelf. De oligarchie als groep is echter niet vast omljnd. Er bestaan wel lijsten van de rijkste en invloedrijkste mensen in Rusland, maar die lijsten zijn niet definitief. De personen die ik in deze scriptie als voorbeeld gebruik, behoorden over het algemeen tot een groep van zeven bankiers, die het grootste deel van het land beheersten. Mijn keuze viel op hen omdat zij tot de grootste en belangrijkste oligarchen van hun tijd gerekend kunnen worden en veelal als het prototype van 'de oligarch' gezien worden. Bijgevolg is er ook het meest over hen verschenen en is het makkelijker om passende voorbeelden over hen terug te vinden.

Bij het schrijven van een scriptie wordt men over het algemeen geconfronteerd met bepaalde moeilijkheden. Deze scriptie vormt hierop geen uitzondering. Een eerste moeilijkheid was het onderwerp af te bakenen. Het is een vrij omvangrijk onderwerp, maar tegelijkertijd ook zeer complex. Daarom was het niet eenvoudig bepaalde stukken kernachtig weer te geven en er tegelijk ook zeker van te zijn dat alle essentiële zaken erin vermeld stonden. Ook qua bronnen, vooral dan de Russische en de economische, ondervond ik enige moeilijkheden. Vaak vereisten die een grondige voorkennis en zijn die niet te begrijpen als die ontbreekt. Pas na een grondige kennis van het onderwerp was het mogelijk die te verstaan en op hun plaats te zetten.

Mijn scriptie zelf heb ik onderverdeeld in zes hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt tegen de achtergrond van Gorbacëvs *perestrojka* de afkomst van de toekomstige

oligarchen geschetst, evenals de manier waarop zij aan hun nodige kapitaal, connecties en ervaringen komen om later de door hun gespeelde rol te kunnen vervullen na de val van de SU.

Het tweede hoofdstuk gaat over de eerste stappen in de ombouw van het economische model. Het macro-economische beleid is vooral gericht op een snelle overgang naar de markteconomie en hierin speelt de privatisering van de staatseigendom een belangrijke rol. Hierop wordt verder doorgegaan met een uiteenzetting over wie er de geprivatiseerde bedrijven in handen krijgt.

Als derde onderdeel wordt ingegaan op de opkomst van de zogenaamde oligarchen. Dit onderdeel geeft de chaotische sociaal-economische achtergrond van El'cins eerste presidentstermijn weer en toont dan de bedrijfs- en eigenaarsstructuren (de zogenaamde FPG's) die aan de grondslag liggen van de financiële rijkdom van de oligarchie en die hen toelaten te interveniëren in het politieke en maatschappelijke debat. Een mijlpaal in hun beleidsbeïnvloeding is de herverkiezing van El'cin, die dankzij hun enorme steun zijn tweede termijn als president kan aanvatten. Voor wat hoort wat, en in dit geval resulteert dit in de *zalogovye aukciony*, waardoor de oligarchen voor een appel en een ei Ruslands waardevolste bedrijven aan hun portfolio kunnen toevoegen.

Hoofdstuk vier behandelt de oligarchie op haartoppunt. De tycoons beheersen zowat alles wat ze kunnen beheersen in het land en beschouwen het Kremlin als hun speeltuin. Hun machts- en bezitshonger wordt echter zo groot dat ze elkaar stokken in de wielen steken, wat leidt tot een ware 'oorlog'. Daarnaast geeft dit hoofdstuk een zicht op de relaties met de machthebbers in het Kremlin. Tot slot krijgen we een voorteken van hun val in de vorm van de crisis van '98, die het hele economische landschap hertekent en zorgt dat alleen de sterksten overleven.

In het voorlaatste hoofdstuk worden de oligarchen geconfronteerd met Vladimir Putin, die met hun goedkeuring en zelfs hulp de nieuwe president van Rusland werd. Hij breekt grotendeels met het liberale beleid van zijn voorganger en wil terug naar een stabiel Rusland. Dit betekent dat er een einde kwam aan de tijd dat de oligarchen zomaar konden stelen en roven van de staat en dat zij in het Kremlin het hoge woord voerden. Hierop wordt op twee manieren gereageerd: met verzet en een nederlaag tot gevolg, meestal gevolgd door een vlucht naar het buitenland of met een 'braaf' volgen van de nieuwe regels. Beide hebben hetzelfde effect. De oligarchen hebben hun invloed grotendeels moeten inleveren en zijn herleid tot 'gewone' zakenlieden.

Het slot geeft een samenvatting van de belangrijkste ontwikkelingen uit de vorige hoofdstukken aan de hand van de carrière van Michail Chodorkovskij. Hij is een controversieel figuur die van harde, sluwe tycoon evolueerde naar een gedegen en liberaal ondernemer. Ook hij kwam in aanvaring met Putin en moet dit bekopen met gevangenschap in een Siberisch werkkamp.

1. Het einde van de Sovjet-Unie en de planeconomie

De Sovjet-Unie, die als overwinnaar uit de Tweede Wereldoorlog was gekomen, bleek op weg om voor lange tijd een toonaangevende rol te spelen op wereldvlak. In de volgende jaren deden zich echter de eerste tekenen voor, die wezen op de onhoudbaarheid van het systeem. Symptomen van serieuze barsten werden opgemerkt sinds de jaren '60 en de economische groei was sedert 1971 aan het dalen om tot stilstand te komen rond 1980. De landbouw bleek stelselmatig niet te kunnen voldoen aan de vraag en een tekort aan consumptieproducten was gemeengoed. De centrale planeconomie was eveneens een bron van eindeloze starheid en onevenwichtigheid, wat zorgde voor een daling in de productiviteit. Daarbij kwam nog dat de schaduweconomie zich na verloop van tijd over heel het systeem verspreid had, en dit in een zodanige mate dat de planeconomie gedesorganiseerd geraakte. Het gevolg hiervan was dat ook op het hoogste niveau de corruptie welig tierde. (Castells, 1998) Michail Gorbačëv, op 11 maart 1985 door het politbureau verkozen als nieuwe secretaris-generaal, besloot door ingrijpende maatregelen de Sovjet-Unie (SU) uit de impasse te trekken waarin ze verzeild was geraakt.

1.1. Gorbačëvs hervormingsproject

1.1.1. Aanleiding

Het was overduidelijk dat de SU halverwege de jaren '80 nog maar een schim was van de grootmacht die ze pretendeerde te zijn. Door de wapenwedloop waren de kosten voor defensie zwaar gaan doorwegen en palmden ongeveer een kwart van het staatsbudget in (terwijl dit voor de V.S. slechts 6% was). Door tekortkomingen inherent aan het systeem werd de economie meer en meer verstoord en zowel inefficiëntie als afname van kwaliteit droegen bij tot de stagnatie. (Åslund, 2002: 41) Deze negatieve tendensen beïnvloedden de bevolking, die een cynische positie innam tegenover de staat en tegenover het arbeidsethos. Macro-economische verschijnselen als inflatie en de daling van de olieprijs zorgden voor een vermindering van de staatsinkomsten, waardoor de begroting navenante tekorten opliep. Het was dus een publiek geheim dat er heel wat misliep.

Een objectieve weergave van de preciaire toestand werd in 1983 uiteengezet in het *Novosibirskij Manifest*, waaruit onder andere bleek dat “[de reden hiervoor] besloten ligt in het achterpraken van het productieverhoudingsstelsel en van het dat stelsel weergevende mechanisme van het staatsbestuur van de economie vanaf het niveau van de ontwikkeling van de productiekrachten, concreter – in het onvermogen van dit stelsel te voorzien in de volledige en voldoende effectieve toepassing van het arbeidspotentieel en het intellectuele potentieel van de maatschappij.”¹ (Zaslavskaja, 1983: 2-3; mijn vertaling) Nog volgens het rapport is er een “serieuze hervorming van het stelsel van het staatsbestuur van de economie [nodig], [bestaande uit enerzijds], om precies te zijn, de afwijzing van de administratieve bestuursmethodes met een sterke centralisatiegraad van de economische beslissingen, en [anderzijds] de daarna komende complexe transitie naar economische methodes voor de productieregulering.”² (Op. cit.: 12; mijn vertaling)

Deze inzichten noopten Gorbačëv ertoe een nieuwe koers te gaan varen, gestoeld op de hervorming van de economie. Deze *perestrojka* werd afgekondigd in 1985 en ging hand in hand met de sociale verandering van de maatschappij, gestimuleerd door zowel *glasnost* of ruchtbaarheid, die het mogelijk maakte om de maatschappij op een kritischer manier te belichten dan vroeger het geval was, als een toenemende mate van democratie.

1.1.2. Pogingen tot hervorming

In het kader van de hervormingen werden enkele wetten geïmplementeerd met de bedoeling de negatieve spiraal waarin de economie zich bevond te doorbreken. In 1986 werd een belangrijke stap gezet met het opstellen van een wet die sovjetburgers toeliet individuele arbeidsactiviteiten uit te voeren. Hoffman ziet het als volgt: “The idea was to fill the gaps in the creaking, deficit-ridden economy by allowing people to become self-employed entrepreneurs.” (Hoffman, 2003: 38) Hiermee werd duidelijk dat de planeconomie in strikte zin onhoudbaar geworden was.

Vanaf de periode ‘88-’90 werden de hervormingen in toenemende mate radicaler. Met de ‘Wet op de Staatsbedrijven’ van januari ‘88 werden de officiële doelstellingen van de planeconomie afgeschaft, maar in realiteit bleven ze in afgezwakte vorm bestaan.

¹ “Ona zaključajetsja v otstavanii sistemy proizvodstvennych otnošenij i otrazajuščego eë mehanizma gosudarstvennogo upravlenija ekonomikoj ot urovnja razvitija proizvodstvennych sil, konkretnoe — v nesposobnosti étoj sistemy obespečit’ polnoe i dostatočno éffektivnoe ispol’zovanie trudovogo i intellektual’nogo potenciala obščestva.”

² “[...] ser’eznuju perestrojku sistemy gosudarstvennogo upravlenija ekonomikoj, a imenno, otkaz ot administrativnych metodov upravlenija s vysokoj centralizaciej chozjajstvennych rešenij i posleovatel’nyj kompleksnyj perechod k ékonomičeskim metodam regulirovanija proizvodstva.”

Door deze wet kregen de bedrijven meer vrijheid om de prijzen aan te passen en als gevolg hiervan begonnen de lonen excessief te stijgen. Er werd niet omgekeken naar de vraag en kosten, waardoor relatieve prijzen hevig verstoord werden. (Åslund, 1995: 29-30) Daarnaast werden volgens de in mei '88 afgekondigde 'Wet op de Coöperaties' alle privé-ondernemingen met ten minste drie eigenaars beschouwd als een coöperatie. Wat de wet deed, was niet meer dan het legitimeren van de privé-bedrijven, die als paddestoelen uit de grond schoten in de schaduw economie. Op lange termijn bleken de coöperatieven echter veel verder te gaan (*infra*) dan hun oorspronkelijk bedoeling om te voorzien in schaarse goederen en diensten. (Hoffman: 39-40) In de zomer van 1990 werden er ook nog verordeningen in verband met pachtbezit, naamloze vennootschappen en eigendomsbewijzen uitgevaardigd. Tegelijkertijd richtte men een fonds op voor de staatseigendom, dat de privatisering zou moeten regelen. (Åslund, 1995: 30) Hierdoor werd de planeconomie zodanig veel gemuteerd dat er van een strikte toepassing geen sprake meer was.

In het laatste jaar van het bestaan van de SU probeerde de regering het hoge aantal subsidies, dat zwaar op het budget woog, te reduceren door stelselmatig de prijzen te verhogen om zo meer inkomsten te genereren. Halfslachtige maatregelen, zoals het vrijlaten van de groothandelsprijzen hadden weinig effect, aangezien de kleinhandelsprijzen bevroren bleven, wat op zijn beurt het probleem van de subsidiëring verlegde. In april echter werden de consumptieprijzen eveneens geleidelijk aan verhoogd, waarop de lonen dan weer stegen. Hetzelfde gold voor de sociale uitgaven, die grote hapen uit het budget pakten. De overheid, die onder andere het budgetdeficit zag vergroten door de vermindering van de olie-inkomsten als gevolg van de dalende olieprijs, besloot het tekort weg te werken door meer geld te drukken. Aangezien de planeconomie niet in de behoeften kon voorzien en men bijgevolg gedwongen was het geld te sparen, kwam men dus op een enorme berg geld te zitten, die in een markteconomie normaal gezien uitmondt op inflatie. Doordat de prijzen nog altijd gereguleerd werden, werd het resultaat van deze *monetary overhang* duidelijk onder de vorm van ellenlange wachtrijen en enorme tekorten. (Op. cit.: 31; Klebnikov, 2000: 50)

De maatregelen die in het laatste decennium van de SU genomen werden, waren niet toereikend genoeg om de hervorming van de tussen enerzijds geregelde planeconomie en anderzijds kapitalistische markteconomie schipperende economie te doen slagen. Tekorten, die slechts enigszins verholpen konden worden door de zwarte markt, waren overal aanwezig. Daarnaast had *glasnost* ervoor gezorgd dat het hele staatsbestel zoals het was, niet meer gelegitimeerd werd. Het was dus slechts een kwestie van tijd eer de implosie van de SU een feit werd.

1.1.3 Val van Sovjet-Unie

Gorbačëv werd mede dankzij zijn vermogen om compromissen te sluiten een topfiguur aan het politieke firmament van de SU. Het feit echter dat hij een compromisfiguur was, keerde zich ook tegen hem. In de herfst van 1990 wierp hij zijn liberale huid af en begon steeds meer te neigen naar de conservatieve, behoudsgezinde kant. Hij nam afstand van alle reeds uitgevoerde hervormingen, waarmee hij zichzelf compromitteerde bij de hervormingsgezinde liberalen, die hem, mede dankzij de openheid die er nu heerste, openlijk aanvielen en verweten niet radicaal genoeg te zijn.

Een frappant voorbeeld van zijn groeiende terughoudendheid is misschien wel het afwijzen van het 500-dagenplan, geschreven door drie jonge economen - Grigorij Javlinskij, Michail Zadornov en Aleksej Michajlov. Het doel ervan was om in 500 dagen³ van Rusland een markteconomie te maken. Dit moest gebeuren via snelle privatisering, financiële stabilisering van de economie en graduele vrijlating van de prijzen. Gorbačëv ging akkoord om het programma door een commissie te laten behandelen en te verfijnen. Wanneer deze ermee klaar was, bleek hij weer meer een communistische en behoudsgezinde koers te varen en voerde bijgevolg het plan af. Ook Westerse initiatieven, zoals de *Grand Bargain*, een programma voor politieke en economische transitie van de SU, waar heel wat topeconomen aan deelnamen, waren voorstander van "a comprehensive and momentous liberalization coupled with strict macroeconomic stabilization", met behulp van een grootschalige financiële bijstand van het Westen. (Åslund, 1995: 37-38) Javlinskij, die ook participeerde in het programma, richtte zich ermee hoofdzakelijk tot Gorbačëv, die wederom geen voorstander bleek.

Als gevolg van het falen aan de top werd gedwongen gesnoeid in het sociaal beleid. Dit had tot gevolg dat er voor het eerst in de geschiedenis van de SU gestaakt werd en arbeiders her en der voor onrust zorgden. Niet alleen de burgers, maar ook het leger deelde in de brokken. Het budget voor defensie werd danig teruggeschroefd en de verplichte terugtrekking uit de Centraal- en Oost-Europese satellietstaten alsook het gedwongen pensioen van een 500 000-tal officieren zorgden voor wrevel in de militaire 'klasse'. (Klebnikov: 72)

Ook beslissingen zoals de '9-plus-1' formule, die de unierepublieken toeliet om ongelimiteerde macht uit te oefenen op het lokale niveau en zo dus de decentralisatie in de hand werkte, vielen evenmin in goede aarde bij conservatieve groeperingen. Die huiverden immers al bij de gedachte dat het land uit elkaar viel. (McWilliams en Piotrowski, 2001: 506)

³ Oorspronkelijk 400 dagen, later bijgesteld tot 500 dagen.

Op 19 augustus 1991 rolden tanks de straten van Moskou binnen. De leiders van de coup, leden van militaire en paramilitaire organisaties van de SU kondigden de machtsoverdracht van Gorbačëv aan, die op dat moment met vakantie was op de Krim. Haast niemand hechte geloof aan deze opvoering en een storm van protest brak los. El'cin, die in juni 1991 democratisch verkozen was als president van Rusland, hekelde de *putsch* en eiste de terugkeer van Gorbačëv. Die verkiezing creëerde echter "a situation of 'dual power': Yeltsin and Gorbachev were in effect co-equals." (Op. cit.: 507) De verantwoordelijkheid van de coup lag volgens El'cin bij de Communistische Partij (CP) - en dus onrechtstreeks ook bij diens secretaris-generaal. Daarom schorste hij hem vervolgens voor onbepaalde duur. Hiermee had het hervormingsgezinde kamp de strijd in zijn voordeel beslecht en stond niets de ontbinding van de SU nog in de weg.

1.2. Ontkieming van de zakenelite

Net voor het uiteenvallen van de SU was het voor de hand liggend dat, indien het systeem het zou begeven, de macht naar alle waarschijnlijkheid in handen zou blijven van de oude garde, de *nomenklatura*. Achteraf bleken de nieuwe 'machthebbers' niet enkel uit de oude elite afkomstig, maar ook uit diverse andere lagen van de bevolking, die eerder ver van de macht stonden.

Er vallen drie groepen te onderscheiden. Een deel van de latere *biznes-élite* (businesselite) had onder het communistische systeem bitter weinig kansen op een voorspoedige toekomst. Zij waren als het ware *outcasts*, die zich in de schemerzones van de maatschappij ophielden. Een andere groep waren de directeurs van de staatsbedrijven, die carrière hadden gemaakt en hun post graag zouden behouden, doch met de toenemende hervormingen zichzelf bedreigd zagen. Een derde groep, die ook tot de *nomenklatura* behoorde, waren de elite van de CP, de Komitet Gosudarstvennoj Bezopasnosti (KGB – Staatsveiligheidsdienst), het leger en de ministeries. Zij hadden inherent de beste uitgangspositie, maar door het feit dat ze het meest reactionaire standpunt innamen ten opzichte van de hervormingen, speelden ze minder snel of helemaal niet in op mogelijke veranderingen. (Goldman, 2003: 321) Wat ze echter wel allemaal gemeen hadden, was hun grote flexibiliteit en hun vermogen en vaardigheden om zich op te werken met behulp van het systeem van *blat*, een systeem van connecties en gunsten in de SU om de tekorten van het systeem enigszins het hoofd te kunnen bieden. Volgens Ledeneva is dit "a distinctive form of non-monetary exchange, a kind of barter based on personal relationship. It worked where money did not." (Ledeneva, 1997: 34) Het zijn dus deze 'ondernemers' die over hun respectieve 'klassen' heen handig door de openingen, veroorzaakt door de transitie, wisten te glijpen met behulp

van de structuren van het oude systeem om zo een nieuwe klasse van entrepreneurs te vormen.

1.2.1. Prekapitalistische ondernemers

De sovjetecconomie steunde hoofdzakelijk op de zware industrie, een erfenis van Stalin. Bijgevolg was er slechts weinig plaats voor de productie van consumptiegoederen en het schaarse aantal dat er was, kon door het plan niet inspelen op de vraag zoals dat in een markteconomie het geval is. De consequenties van dit systeem waren dagelijks zichtbaar. Bepaalde goederen en diensten waren zeer schaars waardoor mensen, wanneer er iets voorhanden was, vaak in ellenlange rijen stonden te wachten om toch maar iets te kunnen bemachtigen.

Een deel van de tekorten werd opgelost door de *shadow economy*, waarin veelal illegaal consumentengoederen die direct op de behoeften inspeelden, werden geproduceerd of verhandeld. Via *blat* was het mogelijk om bepaalde producten, die officieel niet te verkrijgen waren, aan te schaffen. (Hoffman: 17-19) In die 'parallele' economie ontwikkelde zich een 'klasse' van ondernemers, waarvan enkelen later naam zouden maken als zogenaamde 'oligarchen'.

Een goed voorbeeld hiervan is Aleksandr Smolenskij. Als zoon van geïmmigreerde Oostenrijkse joden had hij weinig perspectieven in de SU. Het feit dat hij rebelleerde tegen het systeem hielp hem nog minder vooruit. Tijdens zijn legerdienst leerde hij de drukpers hanteren en maakte hij visitekaartjes, die hij goedkoop verkocht. Na zijn legerdienst zette hij zijn drukactiviteiten verder in een staatsdrukkerij. Drie jaar later ging hij aan de slag als vakbondsvertegenwoordiger bij een uitgeverij. Op de zwarte markt was er een grote vraag naar bijbels, waarvoor men om en bij de 50 roebel neertelde - de helft van een gemiddeld maandloon. Smolenskij, die overdag braaf zijn uren klopte, had toegang tot de productiemiddelen om bijbels te drukken en maakte daar na zijn uren gretig gebruik van. De KGB kreeg echter lucht van zijn commerciële activiteiten en hij werd veroordeeld tot twee jaar gevangenschap, waarbij hij moest dienen in een bouwbrigade. Na zijn gevangenschap liet Smolenskij het drukken voor wat het was en concentreerde zich volop op bouwwerkzaamheden, waarmee hij inspeelde op de toenemende vraag naar woningen, waarop de in der haast door de staat opgetrokken appartementsgebouwen geen afdoend antwoord konden bieden. Het enige doeltreffende alternatief hiervoor waren de *dača's* of zomerhuisjes, die in korte tijd opgetrokken konden worden. Smolenskij, die via zijn nieuwe baan als chef in het departement van een bouwbedrijf makkelijk aan de nodige onderdelen en arbeiders kon raken, begon al gauw voor eigen rekening *dača's* in elkaar steken. Wanneer de 'Wet op de Coöperaties' in

1988 geïmplementeerd werd, haalde Smolenskij zijn onderneming uit de illegaliteit door ze als een coöperatie registreren. Door de toenemende populariteit van de *dača's* kende zijn bedrijfje een enorm succes en ging het hem financieel voor de wind. Een obstakel was echter het rigide financiële systeem van de SU, dat het voor Smolenskij bijna onmogelijk maakte om zijn geld te gebruiken zoals hij wilde.⁴ Daarom besloot hij, in navolging van enkele andere coöperaties, dan maar een eigen bank te stichten. Het oorspronkelijke doel van Stoličnyj Bank, zijn financiële instelling, was ervoor te zorgen dat hij zijn geld naar eigen goeddunken kon spenderen, zonder bemoeienissen van hogerhand. Later zou het de kern van zijn activiteiten uitmaken: Hij sloot zijn bouwcoöperatie en richtte zich volledig op het bankwezen, goed wetend dat met geld meer te verdienen was dan met het zagen van planken. (Op. cit.: 34-46)

Voor Roman Abramovič geldt een gelijkaardig verhaal, aangezien hij evenmin tot het establishment van de SU behoorde. Zijn jeugd sleet hij in het stadje Uchta, juist boven de noordpoolcirkel, waar zijn oom een baan had in de olie-industrie. Zijn studies in Moskou aan het Gubkininstituut voor olie en gas waren niet echt succesvol, daar hij maar een matige student bleek. Na zijn legerdienst kon hij met behulp van de ouders van een jeugdliefde een coöperatieve oprichten, die polymeren speelgoed als kabouters en badeendjes produceerde. (Rostovskij, Perekusichina, Arabkina, Demidova en Lebedev, 2004) Abramovič ontwikkelde zijn activiteiten via zijn nieuwe vriendin, een stewardess bij Aéroflot, die voor hem speelgoed uit het westen meebracht, dat Roman dan namaakte en op de markt verkocht. Echt geld verdienen deed hij echter maar na het uiteenvallen van de SU, toen hij, waarschijnlijk via relaties van zijn oom, aan een avontuur in de olie-export begon. (Van Zwol, 2005: 54-55)

De zwarte markt bood niet alleen een uitlaatklep voor de falende staatseconomie, maar was ook het ideale terrein om zich ondernemerschap, inventiviteit en marktreflexen eigen te maken, iets wat in de planeconomie totaal niet aan de orde was. Hiervan maakten een deel van de latere zakenelite gebruik: door hun activiteiten in de schaduw economie pasten deze *upstarts* hun gedrag aan aan de 'vrije markt', een eigenschap die hen later goed van pas zou komen wanneer het om het grote geld zou gaan.

1.2.2. De rode baronnen

In het Rusland van de SU bestonden er geen managers naar Westers model. Hun Russische tegenhangers waren, zoals Lavigne beschrijft, "politically reliable, technically

⁴ Van vrij verkeer van kapitaal was in de SU haast geen sprake. Het betalen van een leverancier bijvoorbeeld, was niet mogelijk zonder medeweten van de staat.

competent, but had no management skills in the Western sense.” (Lavigne, 1999: 35) Zij konden dus heel het productieproces ontleden en bijwerken waar nodig, maar om een bedrijf te leiden waren zij niet in dienst genomen. Hun benoeming hadden ze te danken aan een politieke autoriteit, op basis van de regel van de *edinonačalie* (alleenheerschappij). Dit betekende dat ze over een grote macht beschikten, maar daartegenover stond wel dat ze nog steeds rekenschap aan de partij verschuldigd waren.

De functie van de *chozjain* of bedrijfsleider bestond er niet alleen in ervoor te zorgen dat de werknemers hun loon kregen, maar verschaftte ook een aantal bijkomende voordelen zoals huisvesting, winkels, crèches of vakanties. Daarnaast was het ook zijn taak het vooropgestelde plan op het einde van zijn termijn te halen en zelfs liefst te overtreffen. Om dit te bereiken, zorgden de bedrijfsleiders ervoor dat hun onderneming, die meestal deel uitmaakte van een amalgaam van een hele reeks verticaal geïntegreerde bedrijven, voldoende beroep kon doen op voorraden en reserves. Aangezien bedrijven afhankelijk waren van één enkel ander bedrijf, waarvan men niet wist of het zich wel aan het plan kon houden, ging men zichzelf voorzien: men legde voorraden aan en ontwikkelde nevenactiviteiten die een eventueel falen van de leverancier zouden kunnen opvangen. Dit kwam de efficiëntie natuurlijk niet ten goede, maar winst was niet het doel van het systeem. Men was er slechts op gericht het plan te volgen, waardoor deze inefficiëntie weinig tot geen gevolgen had voor de bedrijfsleiders. (Op. cit.: 33-35)

Toen Gorbačëv zijn hervormingen doorvoerde, bleken de *chozjainy* een belangrijke oppositiegroep. Zij zagen hun oude privileges bedreigd en voelden dat ze zich moesten aanpassen als ze wilden overleven in een markteconomie. Onder de Sovjets waren hele branches op het hoogste niveau vertegenwoordigd door en georganiseerd onder het desbetreffende 'brancheministerie'. Hoe belangrijker de industrie voor het land, des te invloedrijker het ministerie was. Toen dit systeem afgeschaft werd, vormden er zich op de fundamenteën van die ministeries lobby's en machtsgroepen, waarvan de militaire en de agrarische potentieel de machtigste waren. Zij bleken hevige tegenstanders van de privatisering en de hervormingen (*infra*). Pas wanneer men effectief ging privatiseren, gooiden heel wat bedrijfsleiders het over een andere boeg en ontwikkelden zich tot zuivere kapitalisten.

1.2.3. De *nomenklatura*

Bij het ontstaan van de SU was het de ideologische bedoeling van de staat geweest een dictatuur door het proletariaat op te leggen, waardoor in wezen alle mensen gelijk zouden zijn. Om dat te bekomen was er eerst een dictatuur, uitgeoefend door de

intelligentsia, nodig die de maatschappij hierop zou voorbereiden. De maatschappij werd hierdoor dus ingedeeld in drie sociale klassen, namelijk een klasse van vervaardigers van industriële en ambachtelijke producten, een klasse van producenten van landbouwproducten en tenslotte een bovenlaag van zij die zich bezighielden met intellectuele arbeid. (Voslenskij, 1991: 24) Van de zo hoog in het vaandel gedragen 'gelijkheid' was dus vanaf het begin bitter weinig sprake.

Vanaf de jaren '20 was er een nieuwe heersende klasse ontstaan, de *nomenklatura*, die na Stalins dood enkel machtiger en invloedrijker zou worden. Die *nomenklatura* "voerde in de eerste plaats [...] de politieke leiding van de maatschappij."⁵ (Op. cit.: 112; mijn vertaling) Mede door haar toegenomen invloed werd Chruščëv door het Politbureau opzijgezet. Onder diens opvolgers werd het gezag van de secretaris-generaal van de CP teruggeschroefd ten voordele van een machtstoename van de hoogste 'klasse'. Die in slagkracht toegenomen machtsposities leidden ertoe dat leden van die intelligentsia, afhankelijk van de macht geconcentreerd rond hun functie, bepaalde privileges in handen kregen, die voor de gewone mens nauwelijks of niet toegankelijk waren. Het is dus enigszins logisch dat deze 'klasse' potentieel het meest mogelijkheden had om zich snel aan te passen in een nieuwe staatsstructuur.

Een prototype is Vladimir Potanin. Hij was de zoon van een hooggeplaatste sovjetfunctionaris voor buitenlandse handel en volgde zijn vader onder meer naar Nieuw-Zeeland en Turkije. Dit was een ongekend privilege in de van de buitenwereld afgesloten SU. Zijn opleiding genoot hij onder meer aan het prestigieuze Staatsinstituut voor Internationale Relaties in Moskou, waar de toekomstige top van het sovjetapparaat gevormd werd. Tijdens die opleiding maakte hij kennis met de Westerse tegenhanger van het sovjetsysteem, de vrijemarkteconomie. Nadat hij in 1983 afstudeerde, trad hij in de voetsporen van zijn vader toen hij een post kreeg in het Ministerie van Buitenlandse Handel, die erin besloten lag in het buitenland kunstmest te verkopen. Die baan bleek niet meteen de meest avontuurlijke, maar Potanin hield er wel één grote troef aan over: hij maakte kennis met de enorme voorraden aan mineralen en andere natuurlijke grondstoffen die Rusland rijk is. Die wetenschap zou hem later nog goed van pas komen. Naarmate de jaren vorderden, groeide Potanins carrière gestaag en rond 1989 werd hem een droombetrekking aangeboden - een overplaatsing naar het buitenland. Potanin, die beseftte dat de SU op instorten stond, zag het gevaar van die promotie in en wou in geen geval de trein naar het kapitalisme missen door een baan als diplomaat van een land dat bijna niet meer bestond, aan te nemen. Van zijn contacten met de *nomenklatura* maakte hij gebruik om bij een twintigtal kleine handelsorganisaties startkapitaal los te weken en zo een eigen handelsmaatschappij, Interros, op te richten. Hiermee zette hij rond 1990

⁵ "[...]осуществляет в первую очередь[...] политическое руководство обществом."

zijn eerste stappen als nieuwbakken entrepreneur. (Freeland, 2005: 121-123; Hoffman: 302-305)

Naast Potanin is ook Viktor Černomyrdin een schoolvoorbeeld van een bekeerd lid van de hoogste sovjetechelons, dat het later ook zou maken na de val van de SU. In zijn jonge jaren maakte hij gebruik van de mogelijkheden die het toenmalige systeem hem bood om vooruit te komen. Aanvankelijk had hij een baantje als bankwerker, maar gauw maakte hij de overstap naar de oliesector, waar men hem in een olieverwerkende fabriek te Orsk in dienst nam als machineoperator. Ondertussen werd hij lid van de CP, waardoor hij de kans had om zich in te schrijven aan het Polytechnisch Instituut van Kujbyšev, waar hij in 1966 afstudeerde. Nadien groeide zijn carrière gestaag en vulde hij afwisselend functies in bij o.a. de *gorkom* (stadscomité) en het plaatselijke gas- en oliebedrijf. In de jaren '80 schopte hij het zelfs tot plaatsvervangend minister van de gasindustrie van de SU, wat de start van zijn politieke loopbaan aan de top van de CP betekende. Van '85 tot '89 klom hij verder op tot minister van de gasindustrie en onder zijn beleid werd het staatsconcern Gazprom gesticht, waar Černomyrdin als voorzitter van de raad van bestuur werd verkozen. Daarmee wapende hij zich tegen het failliet van de overheid en hield hij een mooie troef achter de hand om zijn positie voor de onzekere toekomst veilig te stellen. (Agentstvo Federal'nyh Rassledovanij, s.d.)

De meeste leden van de *nomenklatura* waren niet van plan om in de periode na het SU-tijdperk, waarin ze hun status hadden kunnen verzilveren, zo maar af te geven onder een nieuw systeem. Sommigen probeerden elke hervormingspoging tegen te gaan, terwijl anderen van hun verworven posities gebruik maakten om troeven achter de hand te houden zodat ze later weinig of niets van hun verworvenheden prijs zouden moeten geven. Aangezien de overgang naar de markteconomie er een was die gedragen werd door de 'bovenste klasse' en niet door het gewone volk, was het evident dat die laatste dan ook alles in zijn voordeel probeerden te laten uitdraaien.

2. Opkomst van de Russische *robber barons*

Na de mislukte communistische coup van augustus '91 geraakte de val van de SU in een stroomversnelling. In geen tijd bekwamen verschillende unierepublieken hun onafhankelijkheid en gingen, hoewel nog relatief op elkaar afgestemd door het ontstaan van het Gemenebest van Onafhankelijke Staten (GOS), een eigen koers varen.

El'cin, de sterke man in Rusland na het ontslag van Gorbačëv, wilde, gevolgd door de samenleving, die evenzeer naar verandering hunkerde, een nieuwe, Westerse wind door Rusland laten waaien. Daar de politieke en economische structuren in het land vernieuwing totaal in de weg stonden, waren er snelle hervormingen nodig zodat een potentiële regressie naar het oude systeem onmogelijk werd. Politici in Rusland waren echter op communistische leest geschoeid en bijgevolg niet in staat zich volledig los te koppelen van de oude structuren. In hun plaats greep een groep jonge, hervormingsgezinde liberalen het voortouw in de hervorming van het land, die lang niet zo gemakkelijk zou verlopen door de slechts half doorgevoerde democratisering en de oppositie van invloedrijke belangengroepen die hun positie meer en meer op de wip zagen staan.

2.1. Liberale hervormers

2.1.1. Achtergrond

Reeds onder het bewind van de gerontocratie en in de Gorbačëvjaren werden illegaal seminaries georganiseerd door jonge academici, die de leer van de centraal geleide planeconomie niet meer voor waar aannamen. Via *samizdat*⁶ en smokkel konden ze uit het buitenland verboden werken in handen krijgen, die hen met de neus op de feiten drukten. Hierdoor maakten ze kennis met analyses over het disfunctioneren van het systeem en het Westerse alternatief, de vrije markt.

Overall, ook in de provincies, doken zulke maatschappijkritische groepen op, maar diegene die later het meest invloed zouden krijgen waren de kringen uit Sint-Petersburg en Moskou. Het waren de hoofden van die teams, respectievelijk Anatolij Čubajs en Egor Gajdar, die later de kern van de hervormingsgezinde regering zouden uitmaken. Čubajs, afkomstig uit een rood getint gezin, leerde al gauw de duisterdere kanten van het systeem kennen wanneer zijn oudere broer in het openbaar een eenmansactie opzette

⁶ Term gebruikt voor het clandestien kopiëren en distribueren van door de overheid verboden literatuur en andere media.

tegen de inval van sovjettroepen in Tsjecho-Slowakije. De consequenties bleven niet uit en troffen het gezin Čubajs, en dan in hoofdzaak de vader, een bolsjewist van het eerste uur. Dit voorval zorgde er onder andere voor dat Anatolij Čubajs zich meer en meer afkeerde van de gevestigde orde. Een van de finale druppels bleek Janos Kornais' boek *The Economics of Shortage* te zijn, waarin de gebreken van de planeconomie duidelijke contouren kregen. Als jonge economist organiseerde hij debatten waarin men discussieerde over een mogelijke ombouw van het economisch systeem. (Hoffman: 83-92) Al gauw vond hij het Peterburgse milieu te klein en legde contacten met de Moskouse kring.

In Moskou, door het groter aantal buitenlanders en de hoofdstedelijke status universeler dan eender welke stad in de SU, was een van de briljantste teams economische denkers actief, waarvan Egor Gajdar de frontman was. Als lid van de sovjetintelligentsia kon hij reeds op jonge leeftijd vrij gemakkelijk dissidente en Westerse werken bestuderen. Die waren in de SU ten strengste verboden, maar lieten hem de hopeloze situatie zien waarin de planeconomie verkeerde. Tijdens zijn studies had hij toegang tot de Westerse klassieken, die hem enkel in zijn overtuiging sterkten dat het kapitalisme het enige model was dat het in een economische crisis verkerende land kon redden. Via het dagblad *Kommunist*, zowat de enige krant die boven de censuur stond, kon hij zijn ideeën uiteenzetten en zo als een soort ijsbreker dienen. (Freeland: 25-28)

El'cin beseftte dat de oude sovjettechnocraten, noch de traditionele academici Rusland op het spoor van de markteconomie konden zetten. Daarom maakte hij schoon schip in de regering die haar mandaten had verworven onder sovjetbestuur en bestudeerde hij de verschillende teams met hun respectieve hervormingsprogramma's. De groep rond Gajdar haalde het door "[their] most convincing, radical and comprehensive reform strategy." (Åslund, 1995: 72) Een andere troef was dat ze gesteund werden door Gennadij Burbulis, een van El'cins getrouwen. In november '91 werd uiteindelijk de nieuwe regering aangeduid, die de president zelf besloot te leiden. In die regering zetelde Gajdar als vice-premier en tevens als minister van financiën en economie. Čubajs kreeg op zijn beurt een functie als minister van privatisering en werd ook benoemd tot voorzitter van het GKI, een staatscomité dat instond voor de denationalisering. (Op. cit.: 70-73)

2.1.2. Hoofdpunten van het hervormingsbeleid

Met zijn radicale hervormingsbeleid probeerde Gajdar Rusland om te vormen naar Westers model. Daar het land geheel ineengestort was, waren een snelle macro-economische stabilisatie, liberalisering van prijzen en privatisering van de

overheidsbezittingen voor hem de enige middelen om de motor terug aan de praat te krijgen. Verschillende symptomen, zoals de vermindering van het bruto nationaal product (BNP), toonden dat de transitie voor een sociale neergang zou zorgen. Deze zou niet lang duren, want Gajdar verklaarde dat "een normale en geciviliseerde rechtsstaat zich quasi om de hoek bevond."⁷ (Šljapentoch, 2000; mijn vertaling)

Rusland zat na de ineensstorting van het communisme totaal aan de grond. De bedoeling was dus om een democratische staat uit te bouwen, waarvoor een nieuwe grondwet, die de scheiding van machten zou moeten waarborgen, nieuwe parlementsverkiezingen, de ontwikkeling van politieke partijen en de hervorming van de staatsadministratie logische voorwaarden leken. (Åslund, 1995: 59) El'cins prioriteit lag niet bij het politieke beleid, zoals het aannemen van een nieuwe constitutie of verkiezingen. Hij besloot deze problemen opzij te schuiven voor een tijdelijke oplossing, die eruit bestond dat "volgens [...] de resolutie van het Congres van Volksvertegenwoordigers [...] van 1 november 1991 [...]«over de juridische bescherming van de economische hervormingen» [...] de oekazes van de president van de Russische Federatie in wezen een wetgevende kracht hadden".⁸ (Stepašin, 2004; mijn vertaling) Hiervan zou El'cin lange tijd gebruik maken. De klemtoon diende gelegd te worden op het economische gedeelte, namelijk de uitbouw van een markteconomie.

Men koos aanvankelijk voor *shock therapy*, maar op lange termijn bleek de benadering veeleer gradueel. De belangrijkste onderdelen van het radicale hervormingsplan waren liberalisering, macro-economische stabilisatie en privatisering.

2.1.3. Liberalisering

De liberalisering was meer dan alleen het vrijlaten van de prijzen, ze betekende ook vrije handel, productie en het recht om onafhankelijk een bedrijf op te starten. (Åslund, 1995: 63) Het prijssysteem was door de staat vastgepind, waardoor de waarde van producten geenszins overeenstemde met hun reële marktwaarde. Halfslachtige maatregelen, zoals het vrijlaten van de prijszetting door producenten, terwijl kleinhandelsprijzen nog steeds gereguleerd werden, zorgden ervoor dat de prijsverstoringen nog groter werden. De hervormers wilden alle prijzen vrijlaten en slechts die van monopolies nog onderwerpen aan reguleringen. Wanneer de prijzen begin '92 daadwerkelijk vrijgelaten werden, werden de producten waarvan de prijs later, onder de druk van de concurrentie, aangepast werd, duurder en begonnen de tekorten te slinken.

⁷ "čut' li ne za uglom, nachoditsja normal'noe i civilizovannoe pravovoe gosudarstvo."

⁸ "soglasno [...] Postanovleni[ju] S"ezda narodnych deputatov RSFSR ot 1 nojabrja 1991g. [...]«O pravovom obespečenii ékonomičeskoj reformy» [...] ukazy Prezidenta Rossijskoj Federacii imeli po sušestvu silu zakonodatel'nogo akta."

Naast de prijsderegularisatie werd door een presidentiële verordening eveneens vrijheid van handel en productie mogelijk. Voor het binnenland had dit tot gevolg dat er overall kleine handeltjes opdoken en vaak gefrequenteerde straten en pleinen werden door straatventers en andere sjacheraars overstelpt. Een minpunt was echter dat de ontwikkeling van die 'bedrijven' zo traag ging, dat het slechts een kwestie van tijd was eer de misdaad er vat op zou krijgen. (Op. cit.: 139-142)

Daarnaast werd ook de handel met het buitenland niet langer meer overgelaten aan de staat. Reeds halverwege de tachtiger jaren was internationale handel niet louter meer door de staat geleid, maar werd ook aan bedrijven, door het toekennen van licenties, toegelaten op de internationale markt handel te drijven. Wie deze licenties door omkoperij of andere trucs in handen kon krijgen, was verzekerd van groot geldgewin daar de binnenlandse prijzen slechts een fractie van de internationale marktprijzen bedroegen. Wat wel ontbrak was een gelijkgeschakelde wisselkoers. In plaats daarvan hadden valuta verschillende arbitraire coëfficiënten, die in feite alles behalve zorgden voor een gelijkschakeling tussen de gereguleerde sovjet- en internationale prijzen. De hervormers hadden de bedoeling de roebel, met een gelijkgeschakelde en marktgeoriënteerde wisselkoers, converteerbaar te maken en het aandeel van de staat in buitenlandse handel drastisch af te bouwen. Door die deregularisatie probeerde men ook hier economische efficiëntie en structurele hervorming te stimuleren. Daar de belangen van het oude systeem haaks stonden op de hervormingen, werd er door de oude garde hevig oppositie gevoerd met beïnvloeding van de besluitvorming tot gevolg, waardoor de liberale regering niet ver genoeg kon doorgaan met de hervormingen zoals ze dat gewenst had. (Op. cit.: 145-147)

2.1.4. Macro-economische stabilisatie

Begin jaren '90 waren de bevoorradingstekorten zo groot geworden dat ze helemaal achteropbleven bij de vraag, waardoor de output een enorme val kende en een negatieve invloed op het BNP had. Het monetaire systeem was quasi onbestaande en van een degelijk monetair beleid was evenmin sprake. Bedrijven die faalden, konden niet afgestraft worden door faillissement, aangezien er geen middel bestond om financiële discipline op te leggen. Staatssubsidies voor bedrijven en publieke doelen namen een groot deel van het budget in en konden haast niet bijgehouden worden door een incoherent belastingstelsel. Daarbij kwam ook nog de groeiende inflatie, aangewakkerd door staatsbijdragen aan een kleine elite die deze voor eigen gebruik aanwendde in plaats van ze op een constructieve manier te investeren.

Wat nodig was om deze precare situatie te verhelpen, was financiële stabilisatie. Daartoe diende het staatsbudget geconsolideerd te worden door te snijden in minder relevante kosten en hoge sociale uitgaven. Verder diende men in de gegeven situatie ook het belastingstelsel te hervormen en een nieuw monetair beleid uit de grond te stampen, wat gezien de afwezigheid van dit mogelijk makende instanties geen sinecure bleek. Daarnaast zou men ook nog beroep kunnen doen op een vast bepaald inkomstenbeleid en ook internationale steun kan fungeren als hulpmiddel om mogelijke budgettekorten op te vullen of reserves aan te leggen. (Op. cit.: 176-183)

Vanaf januari tot mei 1992 werden de 'radicale hervormingen' niet onsuccesvol doorgevoerd. Hoewel de sociale kosten hoog bleven, werd er danig gesnoeid in de overheidsuitgaven en bedrijfssubsidies om zo de begroting in evenwicht te brengen. Qua inkomstenbeleid introduceerde men een belasting op de toegevoegde waarde, ten koste van de individuele belasting op de omzet ten aanzien van bedrijven, samen met nieuwe accijnzen, die de reeds bestaande winstbelastingen en personeelsbelastingen aanvulden. Door de prijsvrijlating (*supra*) schoten de prijzen van producten zeer snel de hoogte in en veegden samen met de maandelijks toenemende inflatie de *monetary overhang* weg. In de praktijk verhoogde de waarde van de roebel en bleef de wisselkoers tamelijk stabiel, ondanks de inflatie. De tekorten mochten dan wel grotendeels verdwenen zijn, vele Russen hadden hun spaarcenten zien verdampen door toedoen van de inflatie. Aangezien subsidies grotendeels werden teruggeschroefd, hechtten bedrijven nu veel meer belang aan betaling voor hun diensten en eisten zelfs betalingen vooraf, daar het juridische systeem nog niet voldoende dwang kon uitoefenen om wanbetaling tegen te gaan. (Op. cit.: 187-189)

Rond juni '92 begonnen de hervormingen te slabakken. Hiervoor was de benoeming van drie vertegenwoordigers van de conservatieve industriële lobby's, waaronder Černomyrdin, die een mandaat uitoefende als vice-premier van het olie- en gascomplex, enigszins aansprakelijk. Ook de aanstelling van Geraščenko, een voorstander van een conservatieve koers, als voorzitter van de centrale bank van Rusland (CBR), deed geen goed aan het verloop van de hervormingen. Weldra strooide men als voorheen weer kwistig rond met krediettermijnen om het budget te kunnen aanvullen. Dat budget kwam hevig onder druk te staan door het groeiende aantal subsidies, aangewend om onder andere de achterstallen op te vullen die ontstaan waren door het niet afbetalen van geleverde producten tussen bedrijven. In een dergelijke situatie kon het niet anders dan dat de omloopsnelheid omhoog ging, waardoor de inflatie zou toenemen. Het subsidiëren mocht dan wel populair zijn bij de oude elite, de productie kende er geen beterschap door, integendeel. Een andere indicatie dat het niet de voorspelde kant opging, was het feit dat kapitaal in Rusland bijna niet geïnvesteerd kon worden doordat investeringsmogelijkheden schaars waren en vaak niet veilig. Een

positief punt was wel de oprichting van een commissie die instond voor het kredietbeleid van de staat, iets wat vroeger nooit aan de orde was geweest.

In december '92 werd Gajdar door het Congres van Volksvertegenwoordigers uit zijn functie ontheven ten voordele van Viktor Černomyrdin, die de conservatieve machten vertegenwoordigde. De vrees dat het hele hervormingsbeleid in een impasse terecht zou komen zat er dik in, waarop de liberalen die nog in de regering zaten, El'cin overtuigden Boris Fëdorov, een jonge liberale econoom, aan te stellen als minister van financiën en vice-premier. Fëdorov focuste sterk op macro-economische stabilisatie en slaagde er zo in om Rusland uit het moeras van de hyperinflatie (inflatie van meer dan vijftig procent per maand) te trekken. De belangrijkste taak was de controle van de kredieten, die hij liet uitvoeren door de bevoegde commissie, nu met meer bevoegdheden. Er werd ook drastisch gesnoeid in de goedkope leningen voor andere leden van het GOS. Daarnaast pakte hij ook de hoge importsubsidies aan en trachtte het budgetdeficit onder controle te krijgen. Er waren positieve veranderingen merkbaar, zoals het vergrote vertrouwen in de roebel en het stijgende handelssurplus. Het mocht dan wel gelukt zijn de dreiging van hyperinflatie te bezweren, van echte stabilisatie was er 1993 niet echt sprake. (Op. cit.: 191-196)

Op 21 september 1993 liet president El'cin de Opperste Sovjet en het Congres van Volksafgevaardigden, twee instanties aangeduid nog voor het uiteenvallen van de *SU*, die een half jaar eerder zonder resultaat een *impeachmentprocedure* tegen El'cin hadden gestart, ontbinden en stelde op korte termijn verkiezingen in het vooruitzicht. Kort daarvoor had Gajdar de regering opnieuw vervoegd en door het wegvallen van de conservatieve oppositie kregen de hervormers opeens meer ademruimte, wat hen vervolgens toeliet grootschalige hervormingen door te voeren: een nieuw federaal fiscaal systeem werd geïntroduceerd, duidelijke regels werden gestipuleerd en het afschaffen van de gesubsidieerde kredieten werd institutioneel bekrachtigd. De situatie mocht voor de hervormers dan wel rooskleurig zijn, uit de parlementsverkiezingen van december '93 bleek dat het vertrouwen van de bevolking in het liberale beleid danig geslonken was.

Na de verkiezingen was het koffiedik kijken wat er zou gebeuren met het verdere beleid, daar de vorming van een nieuwe regering veel tijd in beslag nam. Ondertussen namen Gajdar en Fëdorov ontslag, maar Černomyrdin, die niet had deelgenomen aan de verkiezingen, bleef op post. De nieuwe regering kreeg stilaan haar gezicht en leek een conservatief karakter te vertonen. Černomyrdin liet uitschijnen het beleid van de vorige regering te laten varen en terug te grijpen naar oude maatregelen waarin de staat een toegenomen belang vertoont. In werkelijkheid trok hij de lijnen die Fëdorov getrokken had, verder door. De resultaten waren duidelijk: de inflatie daalde en door de privatiseringen (*infra*) steeg het aantal buitenlandse investeringen. Toch bleven er problemen: men ging niet door tot volledige stabilisatie bereikt was en het

belastingssysteem was nog steeds niet efficiënt waardoor allerlei inbreuken erop schering en inslag waren.

Na de goede start die hij had gemaakt, begon Černomyrdin de controle enigszins te verliezen. Het federale budgettekort steeg en de wisselkoers van de roebel moest zware klappen incasseren. De regering faalde in het uitstippelen van een coherent beleid om de crisis te bezweren. De belangrijkste reden was waarschijnlijk de belangenvermenging, die mogelijk gemaakt werd omdat het merendeel van de conservatieve regeringsleden hun betrekking bij de uitvoerende macht vermengden met de belangen van industriële lobby's die ze vertegenwoordigden. (Op. cit.: 199-207)

2.1.5. Privatisering

Een belangrijk, misschien wel het belangrijkste onderdeel van de hervormingen, was de herverdeling van de staatseigendom. Het betreft niet alleen bedrijven, maar ook gronden, vastgoed, kleinhandelszaken e.d. Aangezien voor dit werkstuk voornamelijk de privatisering van de staatsondernemingen van belang is, zal in dit stuk slechts weinig tot geen aandacht aan de andere facetten van de privatisering geschonken worden. Met het 500-dagenplan werd reeds een eerste voorzet in die richting gegeven, waardoor een hele discussie over het onderwerp losbarstte. Onzeker was wie de stukken van de taart zou krijgen, wanneer en hoe, maar wat wel vaststond, was dat de privatisering de definitieve breuk met het oude systeem zou betekenen. Het was nu kwestie die denationalisatie te regulariseren en te systematiseren om zo een einde te kunnen maken aan de 'spontane privatiseringen', eigenlijk een eufemistische term voor diefstal jegens de staat, wat blijkbaar zonder veel gevolgen kon, aangezien er geen strafrechtelijke vervolging mogelijk was wegens het ontbreken van een coherente wetgeving inzake die materie. (Hoffman: 186)

Toen de hervormers deel uitmaakten van de regering, was het niet meer de kwestie al dan niet te privatiseren, maar bleef alleen de vraag wanneer en hoe. De wet⁹ van "3 juli 1991 [...] «over de privatisering van de staats- en gemeentelijke ondernemingen in de RSFSR» [...] voorzag vijf manieren voor de privatisering van staatseigendom: de verkoop van een onderneming volgens concours, via openbare verkoop, de verkoop van aandelen betreffende het kapitaal van de onderneming, overname van gehuurde eigendom, hervorming van de onderneming in een naamloze vennootschap."¹⁰ (Stepašin; mijn vertaling)

Men moest dus eerst de staatseigendom verdelen in federale en gemeentelijke eigendommen. Vervolgens bepaalde men welke bedrijven er in '92 al geprivatiseerd moesten worden, welke niet en welke enkel met de goedkeuring van het GKI, de

⁹ Deze werd opgesteld voor de regering Gajdar in functie was.

¹⁰ "3 ijulja 1991 g. [...] «O privatizacii gosudarstvennych i municipal'nych predprijatij v RSFSR» [...] predusmatrival pjat' sposobov privatizacii gosudarstvennoj sobstvennosti: prodaža predprijatija po konkursu, na aukcione, prodaža dolej (akcij) v kapitale predprijatija, vykup arendovannogo imuščestva, preobrazovanie predprijatija v akcionerhoe obščestvo."

Russische regering of lokale autoriteiten. Er werd beslist te starten met bedrijven die politiek het populairst en technisch het gemakkelijkst te privatiseren waren. Een volgende maatregel bestond eruit bedrijven een kleine, middelgrote of grote standaard toe te kennen. De bedoeling hiervan was respectievelijk de eerste te verkopen op een openbare verkoop, de laatste om te vormen tot een maatschappij op aandelen en voor de tweede beide andere opties open te laten. (Åslund, 1995: 241-242)

Een ander probleem dat zich stelde was de eigendommen wel of niet voor cash te verkopen. Het voordeel van een verkoop voor cash is dat bedrijven in handen komen van mensen die kennis van zaken hebben en daardoor veelal efficiënter te werk gaan, alsook dat de staat terug gefinancierd wordt, wat zeer voordelig is met een zorgwekkend begrotingstekort. Een nadeel echter was dat een dergelijke privatisering politiek gevoelig lag, aangezien algemeen aangenomen werd dat het merendeel waarschijnlijk in handen zou vallen van de oude *nomenklatura* of van buitenlanders, met als gevolg dat de privatisering niet gedragen zou worden door de brede laag van de bevolking. Daarbij kwam nog dat dit door de evaluatie van elk object afzonderlijk een proces van lange adem zou zijn, wat niet overeenkwam met het idee om een snelle transitie door te voeren. (Boycko, Shleifer en Vishny, 1995: 70-71)

Reeds van in het begin werd geopperd dat de werknemers en managers van de bedrijven recht hadden op een deel van de bedrijven waarin ze werkten. Om hen tegemoet te komen, werd door Anatolij Čubajs, minister van privatisering en tevens voorzitter van het GKI een regeling uitgewerkt, waarin bepaald werd wie welk aantal aandelen zou verwerven. Die optie hield in dat arbeiderscollectieven tot 25 procent van de aandelen kostenloos konden krijgen, maar daarvoor wel geen stemrecht hadden, om de arbeiderscontrole van het bedrijf te voorkomen. Daarbij kon nog eens tot tien procent extra gekocht worden, met een korting van dertig procent ten opzichte van de nominale waarde en een afbetalingstermijn tot drie jaar. De managers hadden recht op vijf procent van de aandelen tegen de nominale waarde. (Stepašin) Deze optie voldeed niet voor beide groepen, die het grootste deel van de achterban van het conservatieve parlement uitmaakten, waardoor Čubajs moest inbinden.

Een tweede optie kwam er niet veel later. Volgens deze konden managers en arbeiderscollectieven gezamenlijk tot en met 51 procent kopen en dit keer wel met stemrecht. (Ibidem) Hierdoor zat de mogelijkheid er dik in dat personen die het beleid van het bedrijf in de sovjetjaren reeds bepaalden door het manipuleren van de arbeiders, nu volledig de touwtjes in handen zouden krijgen en nu dus de vrijgekomen *cash flow*, vroeger beheerd door de staat, konden controleren.

Tenslotte werd ook nog een derde, hoofdzakelijk voor kleinere bedrijven bedoelde mogelijkheid geopend, waarbij de *insider* de mogelijkheid had tot veertig procent van de aandelen te kopen tegen een sterk verminderde prijs. De voorwaarde hiervoor was wel

dat de onderneming niet failliet zou gaan. Dit model werd slechts sporadisch aangewend, wat begrijpelijk was gezien het feit dat de notie 'faillissement' nog niet wettelijk bepaald was, waardoor een corrupte ambtenaar op om het even welk moment een bedrijf failliet kon verklaren. (Boycko, Shleifer en Vishny: 79)

Naast de arbeiders en de managers waren er nog grote groepen die uit de boot vielen bij de privatiseringen. De hervormingsgezinde regering kon, als ze de steun van het brede publiek wilde behouden en de denationalisatie wilden legitimeren, niets anders dan ook de massa erbij betrekken. Het mocht namelijk niet alleen een prerogatief van de oude machthebbers zijn baat te hebben aan de privatiseringen, want anders was een legitimatie ervan bijzonder moeilijk geweest. Čubajs stelde voor om *vouchers* of privatiseringscheques in te voeren, naar analogie van de voucherprivatisering in andere transitielanden.

De legale basis werd gelegd met de invoering van de oekazes "14 augustus 1992 [...]«Over de inwerkingstelling van het systeem van de privatiseringscheques in de Russische Federatie», van 14 oktober 1992 [...] «Over de ontwikkeling van het systeem van privatiseringscheques in de Russische Federatie» en van 6 oktober 1993 [...] «Over de verlenging van de geldigheid van de privatiseringscheques uitgegeven in 1992»¹¹ (Stepašin; mijn vertaling) Het systeem was zeer eenvoudig. Elke burger van de Russische staat, ongeacht zijn leeftijd of geslacht, had recht op één privatiseringscheque met een nominale waarde van 10 000 roebel. Iedereen was dus gelijk voor de cheque en de cheque was gelijk voor iedereen. Men kon ermee doen wat men wou: sommigen verkochten hun voucher zonder enige beperking op de markt en kregen een prijs, bepaald door vraag en aanbod. Anderen belegden het in een particulier investeringsfonds dat de voucher dan voor hen investeerde en nog anderen wendden ze aan om aandelen te kopen van een bepaalde onderneming die geprivatiseerd werd.

De daadwerkelijke privatisering kon men onderscheiden in twee types, namelijk kleinschalige en grootschalige privatisering. De eerste, die hoofdzakelijk kleine, communale ondernemingen uit de consumptiesector betrof, was bedoeld per opbod aan particulieren verkocht te worden, maar in de praktijk kon het ook anders. Bedrijven werden verhuurd om dan later door de werknemers (en dus ook managers) uitgekocht te worden. Het vooropgestelde plan om via veilingen en openbare verkoop die zaken van de hand te doen, werd slechts zelden gehaald, want in het merendeel van de gevallen was er sprake van graduele privatisering waarmee de *nomenklatura* veelal zijn voordeel deed. (Åslund, 1995: 248-252)

Daarnaast maakte de staat er ook werk van grotere bedrijven van de hand te doen. De wet van 3 juli (*supra*) doortrekkend, moesten alle bedrijven omgevormd worden tot naamloze vennootschappen. (Op. cit.: 253) Dit diende dus te gebeuren door enerzijds de keuze van één van de drie privatiseringsopties¹² en anderzijds door voucherveilingen. Zoals eerder gezegd kon iedereen die een voucher in zijn bezit had, meedingen naar

¹¹ "ot 14 avgusta 1992 g. [...] «O vvedenie v dejstvie sistemy privatizacionnyh čekov v Rossijskoj Federacii», ot 14 oktjabrja 1992 g. [...] «O razvitii sistemy privatizacionnyh čekov v Rossijskoj Federacii» i ot 6 oktjabrja 1993 g. [...] «O prodlenii sroka dejstvija privatizacionnyh čekov vypuska 1992 goda»"

¹² In het merendeel van de gevallen werd optie twee gekozen. Daarnaast had optie één ook relatief succes, terwijl optie drie haast nooit toegepast werd.

aandelen van een bedrijf. Om zowel aan kleine als aan professionele investeerders tegemoet te komen, dacht men een dubbel scenario uit. Dit betekende dat de eerste zijn aandelen diende in te leveren als bod voor de aandelen van een bedrijf. Vervolgens verkreeg die het verhoudingsgewijze aantal aandelen ten opzichte van het aantal ingelegde vouchers. De tweede kon echter volgens een ander schema bieden, waarin hij de maximumprijs kon bepalen die hij bereid was op tafel te leggen. Om tot een evenwicht te komen, werden de twee types gewoon bij elkaar gevoegd. (Boycko, Shleifer en Vishny: 91-92) In principe klinkt dit zeer democratisch, maar er zat een staartje aan. Vaak beschikten niet-ingewijden over onvoldoende informatie waar en wanneer een veiling zou doorgaan of werd hun gewoon de toegang tot de verkoopszaal ontzegd. Die veilingen waren meestal een lokale aangelegenheid en werden gedomineerd door *insiders* zoals werknemers, hun familie en mogelijk een tweetal fondsbeheerders. Die situatie werd verbeterd door bedrijven aan te moedigen hun aandelenverkoop nationaal te organiseren, wat ook hun prestige ten goede kwam. (Åslund, 1995: 254-256)

Hoewel de kroonjuwelen van de Russische industrie, de energie-, grondstoffen- en telecommunicatiebedrijven, nog onder staatsgezag stonden, was tegen eind '94 een groot deel van het patrimonium niet meer in handen van de staat, zoals tabel 2.1 illustreert. Hiermee werd er definitie een punt gezet achter het verleden en werd de overgang naar de vrije markt kracht bijgezet. Bovendien was er nu ook een nieuwe klasse van eigenaars gecreëerd en kon de staat afscheid nemen van de hoge subsidies die het vroeger aan bedrijven diende te betalen.

De privatisering had echter ook minder gunstige kanten. De overheid hield in de grotere en belangrijkere bedrijven nog steeds een aanzienlijk minderheidspakket aandelen over. Bij de verkoop van ondernemingen probeerden *insiders* hun belangen al dan niet legaal veilig te stellen, wat de individuele belegger niet ten goede kwam. Buitenlandse investeringen of overnames waren miniem, temeer omdat de Russen hun

Tabel 2.1. Aantal geprivatiseerde bedrijven tussen maart '92 en augustus '94

Bron: Åslund, 1995: 250

<i>Maand</i>	<i>Totaal aantal geprivatiseerde bedrijven</i>	<i>Totaal aantal bedrijven dat per maand geprivatiseerd werd</i>	<i>Kleine bedrijven die per maand geprivatiseerd werden</i>
1992			
maart	1 352		
april	2 995	1 643	1 643
mei	5 855	2 860	2 860
juni	8 933	3 078	3 078
juli	12 015	3 082	3 082
augustus	17 230	5 215	5 215
september	22 572	5 342	5 342
oktober	29 235	6 663	6 663
november	34 932	5 697	597
december	46 815	11 865	11 883
1993			
januari	54 243	7 428	7 323
februari	57 989	3 746	3 555
maart	59 495	1 506	1 071
april	66 000	6 505	5 900
mei	68 000	2 000	1 411
juni	72 000	4 000	3 142
juli	78 000	6 000	5 144
augustus	81 000	3 000	2 223
september	82 000	1 000	72
oktober	83 000	1 000	159
november	86 000	3 000	2 133
december	89 000	3 000	1 957
1994			
januari	91 000	2 000	1 332
februari	93 000	2 000	1 295
maart	95 000	2 000	1 068
april	98 000	3 000	2 134
mei	99 000	1 000	162
juni	102 000	3 000	1 645
juli	104 000	2 000	
augustus	106 000	2 000	

overnames als diefstal zagen en hen bijgevolg erg vijandelijk onthaalden en langs alle kanten probeerden tegen te werken, wat in een land zonder degelijke wetgeving nog

aardig lukte ook. Het feit dat de privatisering door de staat georganiseerd werd, maakte ze ook gevoelig voor omkoping, vooral dan op het communale niveau. Voucherprivatisering was dan wel bedoeld om niet alles door de oude *nomenklatura* te laten wegkapen en ook de gewone mens te laten participeren, maar die laatste had niet echt het gevoel dat hij voordeel uit de hele denationalisering gehaald had. Misschien was het meest frappante feit nog wel dat door de gebrekkige wetgeving de minderheidsaandeelhouders zeer zwak stonden, wat impliceerde dat inbreuken overal mogelijk waren. Het is in dit klimaat dat de toekomstige oligarchen hun kapitaal aanzienlijk konden uitbreiden en steeds meer macht vergaarden.

2.2. Wie krijgt de stukken van de taart?

Door de privatisering had de staat het grootste deel van haar bezittingen in privé-handen zien overgaan. Dit zorgde voor een nieuwe 'klasse' van eigenaars, die vaak diverse achtergronden hadden. In volgend stuk wordt besproken wie die eigenaars zijn en welke rol ze zouden gaan spelen.

2.2.1. Wie zijn de nieuwe eigenaars?

Zoals eerder gezegd hadden de nieuwbakken eigenaars diverse achtergronden. Kleinere bedrijven waren vaak eigendom van één tot enkele personen, wat de transparantie bevorderde en misbruiken enigszins binnen de perken hield. Voor grotere bedrijven was de situatie anders. Eigendom lag niet vast in de handen van één persoon, maar behoorde toe aan verschillende belangengroepen, die vaak onderling vetes uitvochten om zoveel mogelijk profijt van hun investering te hebben. Ter illustratie is hier tabel 2.2 bijgevoegd. Deze toont de situatie van de meerderheidsaandeelhouders in privé-ondernemingen net na de privatisering, namelijk in 1995 en 1996, en geeft een goed beeld van de bezitsverhoudingen. Het is wel belangrijk op te merken dat hier enkel het bezit weergegeven wordt, dat daarom nog niet recht evenredig is met de invloed in het bedrijf.

Tabel 2.2. Meerderheidsaandeelhouders in privé-ondernemingen

Meerderheidsaandeelhouders	1995	1996
Werknemers	59.0 %	64.7 %
Gewone werknemers	26.7 %	30.5 %
Managers	2.3 %	4.2 %
Topmanagers	0.4 %	0.4 %

Algemeen directeur	0.4 %	0.8 %
Geen <i>insiders</i> met een meerderheid	29.4 %	28.8 %
Buitenlandse <i>outsiders</i>	17.3 %	19.8 %
Staat	3.1 %	2.6 %
Geen	20.3 %	12.8 %

Bron: Blasi, Kroumova en Kruse, 1997: 193

a) De managers

Een eerste groep waren de oude managers, die het machtigst waren door hun relatief groot aantal aandelen en door de mogelijkheid acties te ondernemen waarvoor ze bij niets of niemand verantwoording dienden af te leggen. (Sprenger, 2001: 7) Het viel voor velen, evenredig met hun respectieve leeftijd, moeilijk afscheid te nemen van hun rol als *chozjain* die ze in het oude sovjetsysteem speelden. Daar ze veelal bij de conservatieve strekking van het land behoorden, stonden ze op de blijvende subsidiëring van bedrijven en bleven veelal in gebreke bij onderlinge betalingen. De efficiënte organisatie en noodzakelijke herstructurering van het bedrijf was niet hun sterkste punt, want voor het merendeel stond zelfverrijking duidelijk boven het wel en wee van de onderneming, die daardoor vaak verlieslatend werd of bleef. Vaak probeerden ze hun invloed en greep op het bedrijf te versterken ten koste van andere aandeelhouders, geruggensteund door een gebrekkige wetgeving. Het probleem lag dus in de perceptie, die nog met één been vastzat in het communisme en met het ander grond zocht in het kapitalisme, waarbij niet de efficiëntie en het functioneren van het bedrijf centraal stonden, maar de toenemende controle en verrijking ten koste van de andere aandeelhouders. (Ibidem) Vooral bedrijven die hoofdzakelijk een arbeiderscollectief als meerderheidsaandeelhouder hadden, bleken gunstig voor persoonlijke verrijking, wat kwam door het praktisch ontbreken van controle en doorlichting van de kant van de arbeiders. (Radygin, Ęntrov en Mežeraups, 2003: 36)

Een mooi voorbeeld van de pogingen die vroegere directeurs ondernamen om hun invloed te laten groeien, is die van de Novosibirskij Olovokombinat (NOK - tinfabriek van Novosibirsk), een monopolie in Rusland en een van de grootste bedrijven in zijn soort in Europa. In 1987 kreeg het een nieuwe directeur, Aleksandr Dugel'nyj. Hij stond op goede voet met de arbeiderscollectieven, had redelijk wat invloed bij het regionale establishment en was progressief ingesteld. Mede daardoor werd 'zijn' bedrijf als een van de eerste in de regio van Novosibirsk het object van de privatisering. Daar hij koste wat het koste mee wilde profiteren, vond hij er niets beters op dan het bedrijf te laten onderwaarden, wat het voor hem gemakkelijker en vooral goedkoper maakte om zijn aandelen te kunnen verwerven. Een andere handigheid was de uitverkoop van een deel

van de fabriek aan een bedrijf, waarbij hij dicht betrokken was. Degul'nyjs honger was blijkbaar nog niet gestild en hij besloot om ook nog de aandelen, die conform de massaprivatisering in handen van de arbeiders waren gekomen, aan zijn portfolio toe te voegen. Dit deed hij door de werknemers te overhalen hun effecten in te leveren in ruil voor consumptiegoederen, gaande van tv-toestellen tot kousen, die hij kocht op rekening van de firma. Om zeker te zijn dat ze hun aandelen zouden inleveren, gebruikte hij machtstactieken, zoals het te laat, het niet of slechts gedeeltelijk uitbetalen van de lonen, waardoor men wel verplicht was zijn aandelen in te leveren om te kunnen voorzien in het levensonderhoud. Daarnaast kon hij ontslaan wie hij wilde, wat een serieuze knip op de deur was gezien de grote werkloosheid in de regio. (Freeland: 87-91)

NOK was niet het enige bedrijf waarin het management zijn invloed trachtte te vergroten. Joseph Blasi toont aan dat ongeveer 65 procent van de middelgrote en grote bedrijven onder controle kwamen van de rode directeurs na de eerste privatisering golf. (Blasi, Kroumova en Kruse, 1997: 61-67; 194-195) Dit nam daarom niet meteen zulke extreme vormen aan als in voorgaande casus, maar in het algemeen streefde men er toch naar nog meer aandelen te verwerven bovenop het deel dat door de privatisering werd aangereikt.

b) De arbeiders

Gezien het verloop van de privatisering in haar eerste fase, kregen de arbeiders relatief grote aantallen aandelen in hun bezit. Dit betekende echter niet dat ze daarom veel beslissingskracht hadden. Integendeel, nog volgens Blasi het kwam voor dat de aandelen in een collectieve trust gegeven werden, die dan onder controle kwam van het management. (Op. cit.: 106) Zoals eerder bleek, zetten directeurs werknemers onder druk en wendden allerlei oppressieve tactieken aan om hun invloed tot een minimum te beperken, wat gezien de sociaal-economische omstandigheden toen niet echt een probleem was.

Arbeiders hadden echter wel invloed op beslissingen die hen rechtstreeks aanbelangden, zoals werkgelegenheid of gedwongen ontslagen. De hoofdreden om hun aandelen niet zomaar af te staan was de wens om zekerheid te verwerven inzake werkzekerheid en bijkomende voordelen in de vorm van gratis of gesubsidieerd gebruik van sociale faciliteiten die het bedrijf ter beschikking stelde. (Sprenger: 8) Van totaal door arbeiders gecontroleerde bedrijven was dus hoegenaamd geen sprake.

c) De staat

De meeste bedrijven mochten dan wel geprivatiseerd zijn, dit nam niet weg dat de overheid toch nog een aantal aandelen van die meeste grote en middelgrote ondernemingen in handen hield. De vertegenwoordigers van de overheid, onervaren in de beleidsvoering van een onderneming, zijn vaak de speelbal van de kaderleden van het bedrijf, die niet nalaten van die situatie gebruik te maken ten voordele van eigen gewin. Wel blijkt dat het merendeel van de bedrijven een stijging van de beleidsinefficiëntie kent, evenredig met de grootte van de staatsparticipatie. (Op. cit.: 8-9) Het spreekt dus voor zich dat bedrijven die nog voor honderd procent aan de staat toebehoren veel minder rendabel zijn dan diegene die volledig uit handen van de overheid zijn verdwenen.

d) Anderen

Naast de *insiders* en de staat werd ook de mogelijkheid opengelaten voor *outsiders* om te investeren. Een eerste groep waren de investeringsfondsen, die een bemiddelende functie hadden tussen de gewone man die zijn vouchers er had ingestoken en de bedrijven die geprivatiseerd zouden worden. (Op. cit.: 9) Vele van die fondsen lokten klanten met de gebruikelijke paradigma's over ongekende winsten, rijkdom etc., maar waren vaak niet meer dan ordinaire piramide- en ponzischema's waarbij mensen hun investeringen in rook zagen opgaan.

Boris Berezovskij, die later de invloedrijkste onder de tycoons zou worden, richtte bijvoorbeeld het investeringsfonds AVVA op, dat moest dienen om voldoende geld op te halen voor het bouwen van een nieuwe productielijn in Ruslands grootste autofabriek en dit samen in een joint venture met General Motors. Via groots opgezette reclamecampagnes werden duizenden mensen gelokt. De instapprijzen voor een certificaat, dat recht bood op een aandeel, was zo laag dat de gewone Rus er gemakkelijk een kon kopen. Het gewiekste van de hele zaak was dat die certificaten de mogelijkheid boden mee te doen aan een loterij waarbij duizenden nieuwe wagens verloot werden. Wanneer men echter zijn certificaat inruilde voor een aandeel kon men niet meer meespelen in die loterij. Het nadeel van dat certificaat was wel dat hieraan geen stemrecht verbonden was en men ook verstoken bleef van eventuele dividenden. Toen bekend werd dat AVVA niet genoeg geld opgehaald had om aan de constructie van de nieuwe productielijn te beginnen, begonnen investeerders te vermoeden dat AVVA puur bedrog was. De waardepapieren kelderden en investeerders zagen hun geld in rook opgaan. Berezovskij was er echter niet slechter van geworden. Hij had vele miljoenen dollars opgehaald en kon die ongestoord aanwenden om zich in te kopen in allerlei bedrijven die geprivatiseerd werden. (Klebnikov: 140-143; Hoffman: 215-216)

De Russische banksector, die nog in zijn kinderschoenen stond, bleef ten tijde van de eerste privatiseringsgolf eerder passief aan de zijlijn staan. Staatsbanken bleven verder werken volgens de oude socialistische geest en toonden bijgevolg niet echt veel belangstelling. De meeste private banken hadden het levenslicht gezien als filialen van gewone bedrijven, omdat het voor deze bedrijven fiscaal en organisatorisch voordeliger was hun eigen financiën te kunnen regelen in plaats van dat over te laten aan staatsbanken. Zij hadden bijgevolg niet de status, structuur en werkwijze van de banken zoals ze in het westen actief zijn. Bijgevolg richtten ze zich niet meteen op de grootste brokken. Het is pas in de loop der tijd dat zij een vooraanstaande rol zullen opeisen als onderdeel van de finansovo-promyšlennye gruppy (FPG - financieel-industriële groepen) (*infra*).

Wat de gewone burger betrof, die was enorm enthousiast over de nakende privatiseringen net na de oprichting van de RSFSR. Zoals dat echter vaak gaat, veranderde de stemming parallel met de schrijnende economische situatie die er de jaren erna op volgde. Hyperinflatie, budgettekorten... werden in een adem genoemd met privatisering. Kleine ondernemingen mochten dan wel nog aantrekkelijk zijn, de grote waren dit veel minder. Men had dus wel iets anders aan zijn hoofd dan uit te kijken naar interessante bedrijven. Wanneer de massa de mogelijkheid kreeg deel te nemen, haalde iedereen zijn voucher wel binnen, maar van echt investeren was geen sprake. Velen verkochten hun voucher en ving er verder niets mee aan. Slechts een kleine minderheid ruilde daadwerkelijk zijn privatiseringscheque voor aandelen van een of ander bedrijf. (Blasi: 77-81)

2.2.2. De belangrijkste spelers: de oligarchen en hun FPG's

a) Afbakening

De term 'oligarch' is tot hier toe al een paar maal gebruikt, zonder dat die in een bepaalde context is geplaatst. Hoewel de term voor interpretatie openstaat en veelal niet vastomlijnd voorkomt, is het nodig deze af te bakenen en binnen een bepaalde context te plaatsen om efficiënt verder te kunnen gaan.

Oligarchie wordt door Deweerdt gedefinieerd als "een regeervorm met een niet-erfelijke alleenheerschappij, waarbij een kleine groep een bijna onbeperkte macht heeft, die geen of nauwelijks wettelijke basis heeft". (Deweerdt, De Ridder en Dillemans, 1994: 18) Toegepast op Rusland geeft Šljapentoch er volgende betekenis aan:

"De kern van de oligarchenlaag bestaat uit rijke personen, die bekwaam zijn diensten te kopen zowel van regeringsambtenaren van alle niveaus (van de president tot lokale politici),

als van criminele structuren. De belangrijkste voorwaarde voor het bestaan van de oligarchenlaag is de mogelijkheid *rente te vinden*. [Die *rent seeking* kan gezien worden] als een poging van grote rijke bedrijven om aanvullende winst te ontvangen, waardoor een monopolie met behulp van de staat gecreëerd wordt."¹³ (Šljapentoch; mijn vertaling)

Wanneer we er Kryštanovskaja's definitie van de business-elite erbij halen, merken we grote gelijkenissen:

"De business-elite is de bovenlaag van de grote ondernemers, die dankzij hun financiële macht en aanwezigheid van economische reserves een wezenlijke invloed blijken te hebben op het nemen van beslissingen voor de hele staat. De business-elite is [dus] niet identiek aan een groep grote zakenmannen."¹⁴ (Kryštanovskaja, 2002: 5; mijn vertaling)

Die laag elites moet gezien worden als een onderdeel van de maatschappelijke structuur die naast die eerste ook nog ten minste uit drie andere lagen elites bestaat, die respectievelijk als autoritair, liberaal en crimineel betiteld worden. (Šljapentoch) Zoals dat met structuren gaat, zijn de grenzen die vooropgesteld worden slechts een ver doorgedreven abstractie van de realiteit, die op zichzelf geen 'structuren' kent en een coherent web blijkt te zijn van die structuren die de mens erin ziet. Om kort te zijn, de 'oligarchen' maken dus deel uit van een laag rechtspersonen, die door middel van hun verworven rijkdom en hun capaciteiten in staat zijn hun wil op te leggen aan de overheid. Dit gegeven is niet alleen van toepassing op nationaal vlak, ook in de *oblasti* of regio's kan men een dergelijke bestuursvorm bemerken.

Omdat de definities te omvatten zijn, is het nodig het onderwerp strikter af te bakenen. In dit werkstuk wordt de situatie in de *oblasti* niet behandeld, maar wordt dieper ingegaan op diegenen wiens macht en invloedssfeer te voelen zijn in de hele federatie, namelijk op nationaal niveau. Een andere afbakening is de invloed op het politieke bestel die een bepaalde persoon kan uitoefenen, mede mogelijk gemaakt door diens tijdens de denationalisatie geaccumuleerde financiële bezittingen. Hierdoor staat dus niet kapitaalaccumulatie centraal, maar de correlatie ervan met de toenemende invloed op politiek vlak.

De afbakening kan dan wel nader bepaald zijn, dit biedt nog geen uitsluitel wie er nu allemaal als 'oligarch' bestempeld kan worden. Ook hier is beperking nodig, dit ten

¹³ "Jadro oligarchičeskogo sloja состоit iz bogatych ljudej, kotorye sposobny pokupat' uslugi kak prvitel'stvennyh činovnikov vseh urovnej (ot presidenta do mestnyh političeskich dejatelej), tak i kriminal'nyh struktur. Važnejšee uslovie, neobchodimo dlja cuščestvovanija oligarchičeskogo sloja – vozmožnost' najti rentu [...] kak stremlenie krupnyh bogatych firm polučit' dopolnitel'nuju pribyl', sozdavaja monopoliju s pomošč'ju gosudartstva."

¹⁴ "Biznes-élita – éto verchuška krupnyh predprinimatelej, kotorye blagodarja svoemu finansovomu moguščestvu i naličiju ékonomičeskich resursov okazyvajut suščestvennoe vlijanie na

einde een consistent geheel te kunnen opbouwen alsook de nodige verbanden gedurende hun evolutie duidelijk door te kunnen trekken. Daarom kies ik ervoor, zoals eerder gezegd, mij te concentreren op het nationaal niveau en dan specifiek op zij die deel uitmaken van de zogenaamde *semibankirščina*¹⁵ en waarvan vaststaat dat hun invloed tot de hoogste gouvernementele rangen reikte.

b) Waar haalden zij hun rijkdom vandaan?

Zoals eerder gezegd hadden de meesten al een aanzienlijk kapitaal verworven tijdens de periode van *glasnost* en *perestrojka*. Een aantal zag een stijging van zijn liquide vermogen door het oprichten van zelfstandige ondernemingen in de schaduw economie. Anderen hadden dan weer een aanzienlijk bedrag bijeengescharreld dankzij anomalieën in het systeem zoals de zogenaamde *komsomol'skaja èkonomika* (komsomoleconomie). Die werd in '86 door de overheid toegelaten als een jeugdexperiment onder de auspiciën van een gemeenschappelijke koepel, de *kommunističeskij sojuz moloděži* of *komsomol*¹⁶, en liet een grotere financiële autonomie toe voor afdelingen en bedrijven van jeugdorganisaties. (Kryštanovskaja: 12)

In het verlengde van die Komsomoleconomie en eveneens onder controle van diezelfde Komsomol werd het systeem van de Centr Naučno-Techničeskogo Tvorčestva Moloděži (CNTTM – Centrum voor de Wetenschappelijk-Technologische Creativiteit van de Jeugd) ingevoerd. Die CNTTM's bestond eruit dat jongeren nieuwe technieken en technologieën ontwikkelden, die zij aan bedrijven en industrieën verkochten. Projecten die volgens dit systeem werkten, functioneerden vaak als kapitalistische ondernemingen en genereerden een hele hoop inkomsten. (Ibidem) Voor de jongeren die eraan deelnamen, was er geld dat ermee te verdienen was de grootste drijfveer.

Het bijzondere aan dit systeem was dat deze komsomolbedrijven als het ware op zelfstandige basis functioneerden en hun eigen *cash flow* controleerden. In zo'n structuur was het mogelijk producten of ideeën te verkopen volgens principes inherent aan een vrije markt. Koop en verkoop werden door onderlinge overeenkomst besloten.

prinjatje obščegosudarstvennych rešenij. Biznes-èlita ne tožestvenna gruppe krupnych biznesmenov."

¹⁵ Dit is de door Berezovskij gegeven naam aan een groep van nauw met elkaar verbonden bankiers, die in de negentiger jaren van de vorige eeuw grote delen van de Russische economie controleerden en ook een grote invloed hadden op het gevoerde (binnenlandse) politieke beleid. De zeven zijn Boris Berezovskij, Vladimir Potanin, Michail Fridman, Michail Chodorkovskij, Aleksandr Smolenskij, Vladimir Vinogradov en Vladimir Gusinskij.

¹⁶ Acroniem voor *kommunističeskij sojuz moloděži* of communistische jeugdbond. De volledige naam van de organisatie was *Vsesojuznyj Leninskij kommunističeskij sojuz molodjozji*, wat 'Communistisch Leninjeugdverbond voor de gehele Sovjet-Unie' betekent. De komsomol diende als reservoir voor jonge talenten en lidmaatschap was belangrijk indien men een eventueel latere carrière in de SU wilde uitbouwen.

Kenmerkend voor deze ondernemingen was dat ze de gemaakte winst voor eigen doeleinden konden gebruiken.

Tijden van radicale veranderingen, zoals de omschakeling van communisme naar kapitalisme in Rusland er een was, blijken een uitgelezen moment om een nieuwe invulling van de machtsstructuren te realiseren. De privatiseringen waren ideaal voor die nieuwe ondernemers om hun (economische) invloed exponentieel uit te breiden.

c) De financieel-industriële groepen

De businesselite kende in het postcommunistische Rusland als groep een grote ontwikkeling door de kieren die het oude en het nieuwe systeem openlieten. Doordat ze in de Gorbačëvjaren grote rijkdom verworven hadden, was het voor hen slecht een kleine moeite om zich in een totaal ander klimaat te manifesteren.

Kenmerkend voor die periode zijn de financiële industriële groepen (FPG's), die zich rond 1993 begonnen te ontwikkelen. (Schröder, 1999: 963) Die FPG's vallen uiteen in twee verschillende groepen. De eerste groep, de industrieel geleide FPG's, bestond uit netwerken uitgebouwd rond geprivatiseerde bedrijven, die niet voldoende liquide middelen ter beschikking hadden om te herstructureren en zich daarom tot hun oude financiële en handelspartners wendden om te kunnen overleven zonder dat de insiders hun controle zouden moeten afstaan aan outsiders. Die FPG's vormden enerzijds conservatieve (maar politiek en economisch zwakke) lobbygroepen en anderzijds een horizontaal geïntegreerd, doch gesloten netwerk. (Johnson, 1997: 336-340) Ze waren zeer inefficiënt en zouden niet zo'n grote invloed uitoefenen als de tweede groep, de bankgeleide FPG's.

De tweede groep kende dus zijn origine in de banksector. Privé-banken met de status van *upolnomočennye banky* (banken met een volmacht)¹⁷ maakten begin de jaren '90 enorme winsten door o.a. te speculeren op de (hyper)inflatie van de roebel, handig om te springen met spotgoedkope leningen van de CBR en het verhandelen van zeer winstgevende staatscertificaten. Daarnaast waren ze ook actief, alhoewel niet op grote schaal, tijdens de voucherprivatiseringen. Wanneer hun bronnen van *easy money* opdroogden, keken de grote banken uit naar grootschalige investeringen op lange termijn (*infra*). (Op. cit.: 344) Centraal stond dus de bank, waaraan dan holdingcompagnieën en andere bedrijven gekoppeld werden.

¹⁷ De gevolmachtigde banken waren private banken die door de overheid gevolmachtigd waren om bepaalde geldtransacties voor de staat te verrichten. Dit hield in dat ze overheidsgeld voor onbepaalde tijd zelf konden gebruiken en op kosten van de staat mooie winsten maken. Deze banken konden bijvoorbeeld ook door corruptie en hun netwerk ook goedkope leningen van de staat loskrijgen.

Aan het hoofd van die bankgeleide groepen stonden meestal één of enkele belangrijke personen, de oligarchen, die het beleid uitstippelden. Het doel was zoveel mogelijk winst te maken en in zoveel mogelijk sectoren invloed te kunnen uitoefenen. Aanvankelijk blijkt het middenpunt van de FPG's de bank, maar Kryštanovskaja merkt op dat "het strategische centrum [...] zich geleidelijk begon te verplaatsen van de banken naar andere marktinstututen (industriële, transport-, communicatie-, constructie-, telecommunicatie-, internetbedrijven)."¹⁸ (Kryštanovskaja: 26; mijn vertaling) Dit betekent dus dat er zich duidelijke verschillen in het landschap begonnen af te tekenen. Hoewel FPG's duidelijk invloed proberen te houden in een veelvoud van sectoren begint men zich te specialiseren in sectoren als grondstoffen en energie, media en dergelijke.

Aangezien de ontwikkeling van de FPG's parallel loopt met de opkomst van en voor een groot deel dient als katalysator voor de politieke invloed van de oligarchen, wordt hier niet verder op de FPG als structuur ingegaan, maar worden zowel hun rol als verdere ontwikkeling in volgende hoofdstukken nader uitgewerkt in relatie tot de oligarchen.

d) Enkele illustraties

Boris Abramovič Berezovskij is een goed voorbeeld van een man die in de gegeven omstandigheden in een mum van tijd een groot zakenimperium uit de grond gestampt heeft. Onder het sovjetbewind werkte hij als wetenschapper en hield zich vooral bezig met de ontwikkeling van de automatisering en computersystemen in industriële bedrijven. Ook hij voelde aan dat de SU aan het slabakken was en vond de tijd rijp om te anticiperen op een mogelijke ineenstorting. Aangezien hij deel uitmaakte van de wetenschappelijk-industriële elite van het land had hij in tegenstelling tot de *upstarts* genoeg contacten om direct een mooie prooi uit te kiezen. Die kreeg vorm in de gedaante van de Avtovaz, Ruslands grootste maar tevens zeer inefficiënte autofabrikant, waarmee hij professioneel al te maken had gehad. Hij bood het management aan het bedrijf via een privé-onderneming van computerprogramma's te voorzien. De meeste privé-ondernemingen waren echter ofwel *joint ventures* met buitenlandse bedrijven ofwel coöperatieven. Om zijn eigen zaak te kunnen starten had hij de steun van een buitenlandse onderneming nodig. De reddende engel werd het Italiaanse Logo System, waarmee hij een *joint venture*, LogoVAZ, oprichtte. Hoewel het de bedoeling was Avtovaz van computersoftware te voorzien, liet hij die missie al snel voor wat ze was en begon zich te concentreren op de verkoop van auto's. Avtovaz was een staatsbedrijf en dus verplicht om wagens tegen een arbitrair vastgelegde prijs te verkopen, ongeacht de

¹⁸ "Strategičeskij centr [...] postepenno stal peremešat'sja ot bankov k drugim rynočnym institutam (predprijatija promyšlennosti, transport, svjaz', stroitel'stvo, telekommunikacii, sredstva massavoij informacii)."

productiekosten, terwijl de autohandelaars tegen marktprijzen konden verkopen en zo enorme winsten opstreken. Berezovskij maakte gretig gebruik van de hyperinflatie van '92 om zo goedkoper leningen af te kunnen betalen en kreeg het met wat 'handigheden' zo voor elkaar dat zijn LogoVAZ een kernspeler werd, met als logisch gevolg dat hij grote winsten opstreek terwijl Avtovaz steeds dieper en dieper in de schulden raakte. (Klebnikov: 52-55)

Om sterker te staan ging hij in Zwitserland op zoek naar buitenlandse partners en vond die in André & Cie., waarmee hij een rist financiële en holdingbedrijven uit de grond stamp. Een aantal van die dochterbedrijven werden in belastingparadijzen gevestigd. Het doel van dit netwerk was zoveel mogelijk geld naar het buitenland te versluizen om zo belastingen te ontduiken en mogelijke gerechtelijke vervolging te ontlopen. Daarbij zorgde Berezovskij ook dat hij bij het management van Avtovaz goed stond door ze aandelen te geven van bedrijven zoals LogoVAZ en dat hij intern figuren had die beslissingen namen overeenkomstig zijn belangen, waardoor het voor hem mogelijk was probleemloos Avtovaz leeg te zuigen. (Op. cit.: 87-94)

Berezovskij mocht dan wel fortuinen verdienen in de automobielsector, de export van Russische grondstoffen bleek nog veel lucratiever. Dat kwam door de halfslachtige prijsliberalisering die de hervormers doorvoerden. De meeste prijzen werden vrijgelaten, maar deze maatregel kende enkele uitzonderingen, die ook van toepassing waren op energie en grondstoffen. Zij werden op de internationale markt verkocht volgens de geldende marktprijs, maar in het binnenland werden ze als gevolg van de fixatie verkocht tegen een fractie van wat ze op de wereldmarkt waard waren. Begin de jaren '90 kocht Berezovskij grondstoffen op de lokale markt op en verkocht die dan weer door op de internationale markt, wat resulteerde in enorme winsten. Hij interesseerde zich vooral in olie en weldra kocht hij zich in in allerlei oliebedrijven en raffinaderijen. (Op. cit.: 96-100)

Ook zijn FPG-structuur, met LogoVAZ, dat fungeerde als autoverdeelbedrijf en later ook als holdingcompagnie en de functie van centraal ankerpunt vervulde, liet niet na om allerlei financiële bedrijven en holdings op te richten. Berezovskij zal pas na '94, wanneer hij persoonlijk tot de intimi van El'cin wordt gerekend en ook zijn wil kan doordrukken in het mediagebeuren, zich op het voorplan hijsen als een van de machtigste en invloedrijkste mannen in Rusland.

Net zoals Berezovskij heeft ook Vladimir Gusinskij zijn weg naar rijkdom glansrijk weten uit te stippelen. Zwaar gestigmatiseerd door zijn joodse afkomst, maakte hij weinig kans op een mooie carrière in die gebieden die hij ambieerde en modderde maar wat aan. Hij volgt een prestigieuze toneelopleiding maar komt nauwelijks aan de bak. Daarom besloot hij zijn succes te beproeven in de schaduwmarkt. Hij probeerde werkelijk alles: zijn loopbaan ging van taxichauffeur, klerenverkoper tot sigarettenverkoper. Hij

had pas echt succes wanneer er in Rusland een hype ontstond rond de helende kracht van koperen armbanden, waarop Gusinskij gretig inspeelde.

Zijn eerste coöperatieve was een feit, maar daar bleef het niet bij. Het kapitaal dat hij met die armbanden verdiend had, investeerde hij in een bouwbedrijf en in vastgoed. Daarnaast richtte hij ook een financiële structuur, Most-bank, op, die door zijn goede contacten met Jurij Lužkov, de latere burgemeester van Moskou (sinds 1992) en toen lid van het stadsbestuur van Moskou, onder andere kon beschikken over de municipale deposito's waardoor hij zijn winst kon laten aandikken op kosten van de stad. Die relatie met Lužkov zou de rest van zijn carrière verder gaan bepalen.

Niet veel later begon Gusinskij zich ook te concentreren op het mediagebeuren. Hij beseftte welke belangrijke rol de media konden spelen in de bevordering van zakelijke en andere belangen. Op instigatie van Michail Leont'ev, een journalist, bracht hij de krant *Segodnja* in omloop, die in die vroege jaren '90 als één van de meest liberale en onafhankelijke gold in heel Rusland en hoewel ze klein was in oplage veel meeval had bij Moskous progressieve en nieuwe elite. De enige vorm van beïnvloeding die Gusinskij eiste, was dat zijn uitgaven niet negatief over hem zouden publiceren. *Segodnja* mocht dan wel een kleinschalig project zijn, het trok wel de aandacht van misnoegde journalisten van het door de staat geleide televisiestation ORT (*Obščestvennoe Russkoe Televidenie* – Russische Publieke Televisieomroep). Die contacteerden Gusinskij met de vraag of hij op wilde optreden als onafhankelijk investeerder voor hun tv-show om zo de objectiviteit te garanderen van het door staatsgelden gefinancierde programma, dat hevig onder druk van het Kremlin kwam te staan inzake berichtgeving. Gusinskij hapte onmiddellijk toe, maar zag de zaken veel groter en kwam met het plan een eigen tv-station op te richten. Het nieuwe geesteskind zou NTV (*Novoe Televidenie* – Nieuwe Televisieomroep) gaan heten.

Aanvankelijk was NTV alleen te zien in Sint-Petersburg. Gusinskijs ambities reikten echter verder dan dat: hij wilde Ruslands eerste nationale privé-zender creëren. Een probleem was wel dat hij daarvoor de nodige uitzendrechten nodig had, tot dan alleen in bezit van staatsbedrijven, die toen een monopolie bezaten. De strijd tussen de president en het parlement bleek een nuttige achtergrondsituatie, waarin de Most-groep haar tanden in zette. Met een berichtgeving die de acties van de president openlijk steunde tegenover een eerder ambigue verslaggeving vanwege de staatszenders¹⁹ kon Most op de goodwill van het Kremlin rekenen wanneer ze haar zaak in verband met de uitzendrechten kwam bepleiten. Ondanks enkele onverwachte tegenkantingen die snel werden opgelost kon in januari 1994 Gusinskij met zijn net geheel Rusland bereiken.

¹⁹ De meeste staatsbedrijven, waaronder de mediabedrijven, waren nog in handen van een communistisch gezind bestuur. Bijgevolg was de berichtgeving tendentiekus en in het voordeel van de door communisten gedomineerde Duma. Gusinskij bood met zijn liberale media echter een andere en pro-El'cin stem.

Dankzij de reclame-inkomsten groeide Gusinskijs economische slagkracht gestaag en al gauw breidde hij zijn holding Media-Most uit met nieuwe titels, satelliettelevisie en radio. Ook Rusland had nu zijn eerste mediabaron. In een land waar de media en vooral TV een grote slagkracht hadden, betekende dit ook dat hij op politiek en sociaal vlak kon mee debatteren. Een confrontatie met het Kremlin en andere oligarchen kon dus niet uitblijven. (Hoffman: 150-174; Freeland: 137-149)

e) *Politieke macht?*

De Russische economische elite was schatplichtig aan de staat wat het bezit van hun ondernemingen betreft. Zonder diens goedkeuring zouden zij nooit die posities en die bezittingen kunnen verworven hebben, want de staat had traditioneel in Rusland al altijd het laatste woord gehad. Het was natuurlijk wel een feit dat zij die staat manipuleerden met middelen als corruptie en omkoping, maar ook door hun persoonlijke connecties. Om meer invloed te kunnen uitoefenen, richtte men reeds onder Gorbačëv zakenverenigingen en belangengroepen op, maar onder andere door de rivaliteit tussen de 'rode directeurs' en de zakenelite konden die nooit voldoende gewicht in de schaal leggen om de gang van zaken naar hun hand te zetten. Het besef van de eigen zwakheid zorgde ervoor dat er nieuwe ondernemersraden en allianties gesmeed werden, die door de FPG's financieel gesteund werden. (Kryštanovskaja: 45-47) De zakenelite zou pas een echte oligarchie worden rond 1995, wanneer de echte kroonjuwelen van de Russische economie verkocht zouden worden in het *zalogovye aukciony*-programma (veilingen van onderpand)²⁰ (*infra*). Wat hun macht en invloed ook gevoelig verhoogde, was hun stijgende aandeel in mediabedrijven, waarmee ze de publieke opinie konden bespelen en zo onrechtstreeks druk uitoefenen op de overheid alsook onderling vetes konden uitvechten.

²⁰ Hier wordt de letterlijke Nederlandse vertaling van de Russische term gegeven. In Engelstalige literatuur wordt het verschijnsel meestal benoemd met de term *loans for shares*. Ook in andere, niet Russische literatuur wordt meestal het desbetreffende equivalent voor de Engelse term gebruikt. In deze scriptie opteer ik voor de Russische variant en zal dus de term *zalogovye aukciony* gebruiken.

3. Expansie van politieke en economische macht.

El'cins vooruitgangsgedachte, die hij bij zijn verkiezing in 1991 als president van de RSFSR (Rossijskaja Sovetskaja Federativnaja Socialističeskaja Respublika) hoog in het vaandel droeg, bleek alles behalve overeen te komen met de alledaagse realiteit. Daar waar in de SU de gewone man een weliswaar laag maar blijkbaar leefbaar inkomen had, zag hij nu een verlaging van de levensstandaard. Door de hyperinflatie waren spaarcenten in rook opgegaan en ook door het vrijlaten van de prijzen was het leven duurder geworden. Dit had gevolgen voor het straatbeeld. Waar er vroeger nauwelijks of geen zichtbare armen waren, kon men dergelijk uitwassen niet meer verborgen houden. Ten gevolge van de stijgende armoede, de afschaffing van veiligheidsdiensten en de grootschalige afvloeiingen in de strijdkrachten kwamen veel mensen in een situatie terecht die mede door de sociaal-economische context uitzichtloos bleek. Hierop bood de georganiseerde misdaad, die vroeger quasi verwaarloosbaar was, een afdoend alternatief. Velen van die ex-militairen en agenten zochten de criminaliteit op, wat gezien hun beroepsmatige achtergrond niet onlogisch was. Door de precaire juridische basis en het onvermogen van de overheid om politieel gezag degelijk te regelen, vertoonde de georganiseerde misdaad al gauw maffiose eigenschappen.

Het is logisch dat in een dergelijke situatie nieuwe verworvenheden zoals democratie, vrije meningsuiting, recht op bezit en ondernemerschap op de achtergrond verbleekten. De populariteit van El'cin, die toch de bezieler van de transitie was, kende in deze situatie een enorme val. Ook het beeld van El'cin als een sterk en doortastend leider had veel aan slagkracht ingeboet. Door zijn tanende gezondheid verscheen hij amper nog in het openbaar en wanneer hij dat deed, kon hij haast nooit de schijn van een vigoureuze, energieke man hoog houden. Daarbij kwam ook nog dat de eenheid tussen de hervormers onderling evenzeer barsten begon te vertonen en ze door halfslachtige maatregelen geen consistent beleid konden voeren. Het is dus allesbehalve een verrassing dat een meerderheid, die geen voordeel had gehaald bij de transitie, zijn kar keerde en zich achter de oude partij ging scharen.

3.1. Economisch klimaat op het einde van El'cins eerste ambtstermijn.

Reeds kort na de aanstelling van de hervormers in de regering, balanceerde El'cin tussen progressieve en hervormingsgezinde gedachten, wat resulteerde in een veelvoud aan benoemingen en ontslagen van nu eens liberale kandidaten en dan weer conservatieve vertegenwoordigers. Door deze onstandvastigheid was het eerder moeilijk

een coherent en stabiel beleid te voeren. Dit komt duidelijk naar voor wanneer we enkele waardemeters onder de loep nemen.

3.1.1. Kapitaalvlucht

Reeds de eerste maanden na het uiteenvallen van de SU had Rusland te maken met een aanzienlijk aantal transfers van grote sommen geld naar buitenlandse bankrekeningen. Deze kapitaalvlucht werd toegeschreven aan activiteiten van leden van de CP en regeringsfunctionarissen alsook aan sommige staatsbedrijven, die hun fortuin illegaal in het buitenland bewaarden. Na een onderzoek uitgevoerd in opdracht van de Russische Federatie (RF) bleek dit vermoeden helemaal niet overeen te stemmen met de werkelijkheid. De meeste van de illegale geldtransfers waren niet in verband te brengen met de oude CP, maar werden doorgevoerd door bedrijven, commerciële organisaties en rechtspersonen en dus ook door de businesselite. (Thikomirov, 1997: 591-592)

Aangezien Russische burgers wettelijk geen buitenlandse bankrekeningen mochten hebben, had dat ook implicaties voor buitenlandse betalingen. Russische commerciële banken konden geen geld transfereren naar buitenlandse rekeningen zonder geldig contract, dat de betaling moest dekken of zonder toelating van de CBR. De enige manier om op een fatsoenlijke manier geld naar het buitenland te versluizen was dus buitenlandse handel te gebruiken voor deze doeleinden, wat gezien de snelle privatisering van die sector nog vergemakkelijkt werd. Een noodzakelijk middel om dit te bewerkstelligen was dus goede contacten te onderhouden met het buitenland en een buitenlandse partner.

Tikhomirov ziet drie manieren om via buitenlandse handel aan kapitaalvlucht te doen. Een eerste is ruilhandel, die, gezien het in het begin van de transitie nog onderontwikkelde banksysteem, algemeen ingang vond. Door voortdurende problemen met betalingen en door de logge bureaucratie was het voor handelsbedrijven veel voordeliger hun exportproducten te ruilen voor buitenlandse handelsartikelen die ze gemakkelijk op de lokale markt kwijt konden. Als standaard werd dan de Russische binnenlandse prijs genomen, die een stuk onder de wereldmarktprijs lag. Dit impliceerde dat op de uitgevoerde goederen een aanzienlijke winst gemaakt kon worden en bij een goed akkoord de Russische exporteur van zijn buitenlandse partner een aanvullende som kreeg die dan op een buitenlandse bankrekening gestort werd.

Een tweede manier was veinzen dat men geen betaling of goederen kon ontvangen na het verrichten van alle nodige betalingen, waarop de buitenlandse onderneming verdween en het Russische bedrijf dus verlies maakte.

Als derde mogelijkheid kon men dubbele contracten maken, wat inhield dat het eerste 'officiële' contract diende als basis voor aangifte en taxatie, terwijl het tweede 'onofficiële' de verdeling van de winst tussen de twee bedrijven regelde. Deze techniek was zowel van toepassing voor import, waarbij goederen tegen een fikse prijsverhoging werden ingekocht, als voor export, waarbij goederen tegen een niet onnoemenswaardige korting werden uitgevoerd. Er kwam dus veel geld in handen van de buitenlandse collega, die dan het grootste deel naar de buitenlandse bankrekening van de Russische ondernemer overschreef en een deel van de winst opstreek als commissie. (Op. cit.: 593-594)

Tegen 1993 was het probleem van kapitaalvlucht, met sommen die geschat werden van \$20 miljard tot \$26 miljard, zodanig uitgedijd dat het voor de regering onmogelijk was het nog te negeren. (Op. cit.: 601) Ook de volgende jaren werden de bedragen er niet minder op. (zie tabel 3.1) De maatregelen die de overheid nam berustten allemaal op een efficiënte bureaucratische controle over de buitenlandse handel, waarvan echter hoegenaamd geen sprake was, onder andere door zaken als de onwil om de staat de nodige gegevens te verschaffen en de omkoopbaarheid van de ambtenarij. De staat kon niet anders dan machteloos toezien hoe het geld naar het buitenland werd versluisd. Het is dus niet verwonderlijk dat kapitaalvlucht als thema een belangrijke plaats innam in de politieke debatten tussen de voornaamste kandidaten (met uitzondering van Boris El'cin) voor de presidentsverkiezingen van '96. (Op. cit.: 598-600)

Tabel 3.1. Schattingen van kapitaalvlucht uit Rusland van 1992 tot en met 1995: een overzicht (in miljoen US dollars)

	1992	1993	1994	1995	1992-95
Export	2.0	3.6	12.0	9.7	27.3
Import:	6.3	6.8	5.6	7.0	25.7
'officieel'	3.0	3.8	2.6	4.0	
niet geregistreerd	3.0	3.0	3.0	3.0	
Handel in het GOS	1.0	1.0	1.0	1.0	4.0
Ruilhandel	1.5	1.2	0.6	0.3	3.6
Cash flows	0.5	0.5	0.5	0.5	2.0
Totaal	11.0	13.1	19.7	18.5	62.6
Andere schattingen	2.5-20.0	5.0-17.0	2.5-42.4	5.0-30.0	16.0-124.9

Bron: Tikhomirov, 1997: 608

De staat mocht dan wel pogingen ondernemen illegale transacties binnen de perken te houden, dit nam geenszins de oorzaken van het probleem weg, die te vinden zijn in de onstabieleit waarin Rusland zich bevond. Men investeerde liever zijn geld in buitenlandse ondernemingen omdat het klimaat er veel gunstiger was door de grotere politieke en economische zekerheid. Dit is ook de hoofdreden waarom buitenlandse investeerders niet onmiddellijk stonden te springen om hun geld in Rusland te pompen. Kapitaal dat dus eigenlijk in de eigen Russische economie kon worden gestopt en groei en herstructurering zou hebben aangewakkerd, vloeide hoofdzakelijk weg naar landen die reeds een zeer ontwikkelde economie hadden.

3.1.2. Inbreuken op de rechten van aandeelhouders

Zoals eerder gezegd is het in een overgangsfase moeilijk om van op de ene dag op de andere een constructieve wetgeving en een coherent beleid op poten te zetten en die van kracht te laten zijn. Deze situatie had gevolgen voor de bestuurssituatie in de geprivatiseerde bedrijven. Managers, die buitenstaanders een belangrijke participatie zagen innemen in 'hun' bedrijf, waren zeer creatief om die invloed van derden, bestaande uit controlerechten en rechten op inkomsten, te beperken en zelfs tot een minimum te herleiden. Het valt vooral op dat zulke problemen hoofdzakelijk voorkwamen in grotere bedrijven, waar eigendom en controle niet samenvielen. (Sprenger: 11)

Een eerste beproefde methode staat bekend als *asset stripping*. Hierbij worden activa van het bedrijf overgeheveld naar een bedrijf of holdingcompagnie met banden met het bestuur. Daarnaast komt *transfer pricing* ook regelmatig voor. Hiermee wordt bedoeld dat goederen onder de marktprijs worden doorverkocht aan een door het management gecontroleerd handelsbedrijf, die ze dan op zijn beurt doorverkoopt tegen de marktprijs en bijgevolg de winst opstrijkt. Een derde tactiek staat bekend als *share dilution*, wat inhoudt dat bestuursleden of met hen geaffilieerde bedrijven nieuw uitgegeven aandelen in handen krijgen tegen voordelige condities. Dit had tot gevolg dat het aantal participaties dat *outsiders* in hun bezit hadden, procentueel gezien afnam. Vaak hield men dividenden gewoon achter, waardoor de kans reëel was dat ze door inflatie aangevreten waren. In andere gevallen keerde men geen dividenden uit met het argument dat men het geld in investeringsprogramma's zou stoppen, die naderhand alles behalve transparant bleken. Derden werden ook zand in de ogen gestrooid door desinformatie of gewoon door puur bedrog. Ten slotte bleek vijandelijk faillissement eveneens een beproefd instrument. Door omkoping werden ambtenaren bereid gevonden de wet in het voordeel van de omkoper toe te passen. De kleinste onvolkomenheid, zoals belastingsachterstallen of een te laat betaalde gasrekening, was al voldoende om de

procedure te starten. Dit kon dan tot resultaat hebben dat de eigendom van de insolvente derde hergedistribueerd kon worden. (Op. cit.: 11-12) Mede dankzij een incoherent beleid inzake wetgeving was er van *corporate governance* dus bijzonder weinig sprake.

3.1.3. Andere kenmerken

Rusland had als grootste erfgenaam van de ter ziele gegane SU ook de overheidsschuld geërfd, wat betekende dat Rusland dus alle schuld op zich nam die alle deelstaten van de toenmalige SU gemaakt hadden. Daarbij kwam nog de schuld die opgebouwd werd vanaf het uitroepen van de nieuwe Russische staat. Die stijgende publieke schuld had echter geen effect op de consistente naleving van de afbetaling, aangezien de staat niet aan de jaarlijkse afbetalingstermijn kon voldoen door de grote kosten aan sociale uitgaven, die onvoldoende gecompenseerd werden door belastingsinkomsten, veroorzaakt door een incompetent belastingstelsel. (Thikomirov, 2001: 125-127)

Midden de jaren '90 werd Rusland echter door toenemende druk van zijn crediteurs verplicht zijn schuldaflossingen anders aan te pakken. Om toch nog te kunnen blijven genieten van buitenlandse hulp en kredieten, die goed van pas kwamen om de sociale uitgaven te bolwerken, was Rusland verplicht het probleem van de sovjetschuld aan te pakken, die ook af te betalen, en ook pogingen te ondernemen zijn geldvoorraad onder controle te brengen. Om daaraan te kunnen voldoen gaf Rusland schuldobligaties uit. Het kon wel zijn inflatiegraad onder controle houden, de stabiliteit van de roebel verhogen en verbeteringen voorleggen inzake terugbetaling van schulden, maar dit alles ging wel ten koste van een exponentiële groei van de leningen door de RF. (Op. cit.: 129)

Op het gebied van investeringen was het eerder droevig gesteld. Rusland kreeg dan wel financiële hulp van organisaties als het IMF en de wereldbank, maar bleek daar niet echt veel constructiefs mee aan te vangen, gezien het feit dat dit geld voornamelijk gebruikt werd voor de instandhouding van het subsidiëringstelsel en onnodige sociale uitgaven. Door problemen met het budget, waaraan o.a. de gebrekkige belastingsstructuur en de terugvallende reserves van de Russische banken ten grondslag lagen, kon de staat zelf verhoudingsgewijs slechts bijzonder weinig investeren in de nationale economie. (Op. cit.: 124) In het zelfde kader waarin we de kapitaalvlucht (*supra*) kunnen plaatsen, namelijk de instabiliteit en chaos die er heerste, werden buitenlandse investeerders afgeschrikt en bleef de instroom van die kant bijgevolg aan de lage kant.

Van de voorspelde snelle economische ombouw en de daaruit voortvloeiende welvaart was halverwege de jaren '90 maar bitter weinig te merken. Voorgaande feiten

geven een beeld van de weinig rooskleurige situatie waarin de Russische bevolking zich bevond. Het is dan ook logisch dat bij de verkiezingen de communisten een geweldige ervaring en hernieuwde populariteit kenden.

3.2. Een nieuwe 'klasse' profiteert: de oligarchen

In vorig hoofdstuk is reeds ingegaan op de opkomst van de zogenaamde oligarchen. Het is belangrijk een verschil te maken tussen de 'gewone' ondernemers en rode directeurs enerzijds en de hieruit gegroeide oligarchen anderzijds. Beide groepen hadden hun voordeel gedaan met de privatiseringen en de ombouw naar een nieuw economisch model. De oligarchen onderscheiden zich echter door de manier waarop ze een imperium, met als kern een financiële onderneming, bouwen en de belangrijkste bedrijven van het land in hun bezit 'krijgen'. Daarnaast hebben ze door hun controle van de massamedia een niet te onderschatten invloed op het maatschappelijke debat. Hun rechtstreekse en onrechtstreekse inmenging in het politieke gebeuren is dan ook onvermijdelijk. Hoe dit mogelijk was, wordt hieronder uitgewerkt.

3.2.1. Bankgeleide FPG's en *zalogovye aukciony*

Rond '95 waren de meeste bedrijven gedationaliseerd door hetzij massaprivatiseringen, hetzij spontane privatiseringen. Zoals eerder bleek, speelden banken niet zo een belangrijke rol in het privatiseringsproces. Dit was te verklaren door de veel lucratievere basis die de economische omstandigheden boden. Wanneer inflatie door de CBR onder controle werd gebracht en de tijden van *easy money* voorbij waren, begonnen die FPG's uit te kijken naar ander geldgewin. Investerings op lange termijn in exportgeoriënteerde sectoren schenen een afdoend alternatief. (Johnson: 344-345)

Wel was het zo dat de grootste en waardevolste bedrijven, die hoofdzakelijk deel uitmaakten van de energiesector, grotendeels nog in handen waren van de staat en bestuurd werden door 'rode baronnen' die een zodanige invloed hadden op het politieke en economische leven, dat de hervormers de mogelijkheid nog niet hadden gezien om de kroonjuwelen van de Russische economie in de privé-sfeer te situeren. Die acties zouden pas later ondernomen worden, nadat de massaprivatisering was afgerond.

Rond '95 was de begroting in Rusland zo onevenwichtig dat de staat hevig tekort schoot in de betaling van pensioenen en weddes. (Hoffman: 307) Dit was een ideale gelegenheid voor Vladimir Potanin om zijn *deus ex machina* voor te stellen. Het plan van Potanin bestond erin dat de bankiers de staat een lening zouden voorschieten waarmee

de staat zijn tekorten zou kunnen aanvullen. Daarbij zouden de nog niet geprivatiseerde en meest waardevolle bedrijven als onderpand gebruikt worden. Op de lijst waren oorspronkelijk 44 ondernemingen aangestipt, maar dit aantal zou later herleid worden tot 29. De grootste daarvan waren onder andere Norilsk Nickel, Lukoil, Jukos, Surgutneftegaz en Sidanko. (Kryštanovskaja: 27) Wanneer de staat bij het verstrijken van de termijn de lening niet zou kunnen terugbetalen, zouden de banken het recht krijgen om die bedrijven per opbod te verkopen. Het bedrag verminderd met de schulden zou dan terug gestort worden aan de staat. Daarbij kwam echter nog het mooie voordeel dat bank dertig procent commissieloon op zak zou mogen steken. (Hoffman: 307)

Na de eerste stap, het overtuigen van andere leden van de Club op de Moskouse *vorobeve gory* (Mussenheuvels)²¹ om mee in het plan te stappen, was het nu enkel nog nodig de desbetreffende regeringsleden te overtuigen van de zaak zodat ze hun goedkeuring zouden geven. Een probleem echter was dat die regering verdeeld was in twee kampen, namelijk enerzijds een conservatieve strekking rond Koržakov, vertegenwoordigd in de regering door Oleg Soskovec als vice-premier en anderzijds de hervormers met Anatolij Čubajs in de hoofdrol. De eerste, Soskovec, die bestempeld werd als een van de ideologen van de FPG's en een goede relatie van Potanin, was makkelijker voor de kar te spannen. De tweede bleek een stuk moeilijker toe te geven, maar zwichtte uiteindelijk voor de argumenten dat de schatkist wat op adem zou kunnen komen en dat de machtige 'rode directeuren' veel minder invloed zouden hebben. Čubajs regelde het wel zo dat, indien het tot een insolventie van staatswege zou komen, de verkoop in twee fases zou gebeuren. De eerste diende dan voor de presidentsverkiezingen van 1996 te geschieden en de tweede erna. Hiermee verzekerde hij zich dat de tycoons zich in de verkiezingsstrijd actief achter El'cin zouden scharen, in de wetenschap dat ze anders vaarwel konden zeggen tegen hun olievelden en metaalfabrieken. (Freeland: 166-167; Hoffman: 311-315)

Het was algemeen geweten dat de staat die leningen niet kon afbetalen, waardoor het onderpand verkocht zou worden. De banken die de leningen voorgesloten hadden, mochten zelf de veiling organiseren. De bedoeling was dat deze transparant en open zouden gebeuren, en dat zelfs buitenlanders mochten meebieden. De manier waarop die bedrijven verkocht werden, was alles behalve transparant of open. Buitenlanders werden steevast geweerd en het bod van binnenlandse concurrenten werd door de organiserende bank wegens 'technische mankementen' onontvankelijk verklaard, waardoor er slechts

²¹ In zijn boek *The oligarchs: Wealth and power in the new Russia* wijdt Hoffman een hoofdstuk aan de regelmatige samenkomsten van de Russische zakenelite in een villa op de *vorobeve gory* waar besproken wordt hoe ze in de toekomst de belangrijkste Russische bedrijven onder elkaar zullen verdelen. Leden van die groep waren onder andere Michail Chodorkovskij, Aleksandr Smolenskij, Boris Berezovskij, Vladimir Vinogradov, Vladimir Potanin en Michail Fridman. Zij zouden in de komende jaren een leidende rol spelen die het sociaal-economische klimaat in Rusland bepalen.

bieders overbleven die verbonden waren met de verkopende bank. De verkoopprijs kwam vaak totaal niet in de buurt van de vooropgestelde prijs, en van echt opbod en competitie was totaal geen sprake. Hierdoor kwamen de belangrijkste Russische bedrijven dan wel in privé-handen, maar dit betekende niet dat ze tegen hun geschatte marktprijs verkocht werden. (Freeland: 172-175; Hoffman: 310-314)

Met andere woorden, de staat bleek de melkkoe die de FPG's aanwendden om hun imperium nog te verrijken en uit te breiden. Op deze manier kocht Potanins ONÉKSIMbank bijvoorbeeld een absolute meerderheid in Noril'skij Nikel', een enorm nikkelbedrijf en Sidanko, een oliebedrijf. Berezovskij 'kreeg' het oliebedrijf Sibneft' en Menatep bemachtigde een aanzienlijk aandeel in Jukos (*infra*), dat eveneens actief is in de oliesector.

Met Tabel 3.2 wil ik een illustratie geven van de samenstelling en belangen van FPG's die verbonden waren met de *semibankirščina* net na de *zalogovye aukciony*. Wat opvalt, is de diversiteit die ze aan de dag leggen: de zeven hier vermelde FPG's zijn actief in verschillende sectoren. Kenmerkend is ook dat ze alle belangrijke participaties hadden in mediabedrijven, waardoor het mogelijk was de publieke opinie te bespelen en het beleid te beïnvloeden. Zulke conglomeraten waren de belangrijkste spelers op de binnenlandse markt, aangezien ze meer dan de helft van de Russische economie controleerden.

Tabel 3.2. Belangen van de bankgeleide FPG's rond 1997

Bankgeleide FPG's	Financiële filialen, holdingcompagnies en dochtermaatschappijen	Sectoren waarin geïnvesteerd wordt	Meerderheids-aandeelhouderschap en -belangen
Al'fa-groep (o.a. Fridman)	Al'fa Bank, Al'fa Kapital, Al'fa Cement, Al'fa Art, New Holding Co., FPG Vološkaja Kompanija	Cement (8 bedrijven), olie, voedselverwerking, chemie, handel Meer dan 30 bedrijven	Tjumen' olie, Ljubjatov fabriek, Volskij, Nižnij Tagil, en Spasskij cementfabrieken, Miša M, Smajl, Mikomašina, Kantoo-zakencentrum 'Arbat', Dača-bouwbedrijven Roždestvono en Krilackoe, ORT
Inkcombank (o.a. Vinogradov)	Inkomchim, Babaev Holding Co., Rusleskom, Ruskondiprom, Intermetall, Metallurgical Investment Co., Inkom-Kapital, Inkom-Trade, Dom-inkom, Inkom-Fond, Inkom-Invest, Inkom-Start, Inkom-Gold, Inkom-Trast, Inkom-Ilim, Sochistrojservis, Inkom Mortgage, FPG Nosta-Truby-Gaz, FPG Morskaja Technika	Snoepgoed (controleert 15 % van de Russische markt), metallurgie, vliegtuigbouw, pijpleidingen Meer dan 26 bedrijven	Vijf snoepfabrieken (Babaevskoe, Rot-Front, Juzuralkonditer, Sormovskaja en Novosibirsk), SAMEKO (Samara Aluminium), Magnitogorsk Staal, Nosta, Sokol
LogoVAZ (o.a. Berezovskij)	AVVA, Ob"edinënyj Bank, AvtoVAZbank, Oil Financial Co., Financial Oil Co., FPG Volga-Kama Groep	Olie, transport, media	Sibneft', Aëroflot, Andava (Zwitsers), <i>Matador</i> , <i>Nezavisimaja Gazeta</i> , <i>Ogonëk</i> , Novaja Kompanija, TV-6, ORT
Menatep/Rosprom (o.a. Chodorkovskij)	Alliance-Menatep, Menatep International Finance Group, Menatepstroj-Komplekt,	Olie, petrochemie, voedselverwerking, textiel, metallurgie,	Jukos olie, Koloss, Appetit, Nitron, Ammophos, Avisma, Ust-Ilimsk LPK,

	Menatep Invest, SKB-Samara, Menatep-Finance S.A. (Zwitsers), Novočerkassk Bank, Menatep Bank St. Petersburg, Laguna, Monblan, Menatep trading, IMPEX trading, Russian Trust and Trade JV, Progress Insurance, FPG Russian Textile Consortium, FPG Ėksochim	kunstmest, bouw, papier Meer dan 40 bedrijven	Murmansk scheepvaart, Orenburg centrale, Irkutsk centrale, Galerija Manež, Volgotanker, Robot, Mibel, Pokrovka, Mosalsk, Onafhankelijke Mediagroep, <i>Literaturnaja Gazeta</i> , ORT
Most-groep (o.a. Gusinskij)	Most-bank, Media-Most, Most-Investment, Most Construction, Movis	Vastgoed, media Meer dan 50 bedrijven	NTV, <i>Novaja Gazeta</i> , <i>Sogodnja</i> , <i>Smena</i> , Itogi, <i>Ėcho Moskvyy</i> , <i>Sem' Dnej</i>
ONĖKSIMbank (o.a. Potanin)	MFK Bank, Renaissance Kapital, Banque Unexim Swiss, BaltONĖKSIMbank, Primor'e Bank, ONĖKSIM-Volga Bank, MFK-Moscow Partners, Garant Invest, ICFI, Interros-Oil, Interros-Dostoinstvo, Interros-Soglasie, Interros-Leasing, Interrs-Impex, Interros-Estate, Rosinspekt, Rosĕkspertiza, Temp Ėksim, Rimbak, KM-Invest, Mustcom Ltd, FPG Vološkaja Kompanija	Olie, petrochemie, schepenbouw, metallurgie, spoorwegen, buitenlandse handel, vastgoed, media Meer dan 30 bedrijven	Norilsk Nickel, Sidanko, Svjaz'invest, East-West Shipping, Surgutneftegaz, UCS, Ulba, Novolipetskij Metallurgičeskij Kombinat, Novokuznetskij Aljuminij, Nitrogen, Irgiz, Fosforit, Mikroodin Groep, Ėnergija Groep, Perm Motors, Oktjabrskaja Railway, Lomo, Kovrov machinebouw, Sorbent, Chimvolokno, <i>Izvestija</i> , <i>Ėkspert</i> , <i>Komsomol'skaja Pravda</i> , <i>Russkij Telegraf</i>
SBS-Agro (o.a. Smolenskij)	Stoličnyj Bank Sberežnyj, Agroprombank, Zoloto-Platina Bank, Unified Depository Company, Alikon Verzekeringen, FPG Niva Černožem'ja	Landbouw, bouw, kleinhandel, kredietkaarten, media	STB (kredietkaarten), <i>Kommersant</i> “-Daily, <i>Stolica</i> , <i>Kommersant</i> “-weekly, <i>Den'gi</i> , ORT

Bron: Johnson, 1997: 346-347

3.2.2. Versmelting van macht en kapitaal

Boris Nikolajevič El'cin beloofde bij zijn aanstelling een daadkrachtig en charismatisch leider te worden. Hij streefde ernaar drie historische rollen op zich te nemen: een eerste als stichter van een nieuwe staat en natie, ten tweede stond hij borg voor de ontluiking van democratische instellingen, privatisering, processen van verwestering in het land, de territoriale integriteit van de staat en verketterde hij het anarchistische gedachtegoed, separatisme, restauratie van het communisme en xenofobie. Ten derde stelde hij zeer veel in het werk om Westerse internationale organisaties in Rusland binnen te loodsen. (Breslauer, 2001: 59) Naar buiten toe mocht hij dan wel die schijn hoog proberen houden, zijn inconsequente houding tegenover regeringsbeslissingen en zijn positie in zijn ivoren toren bleken niet altijd zo succesvol om crises en ontluikende problemen daadkrachtig aan te pakken.

Een zelfde benadering is op te merken jegens de regering, die de president zelf benoemde zonder voorafgaande verkiezingen en dus helemaal niet dezelfde democratische basis had als in landen waar sinds mensenheugenis een parlementaire democratie de blauwdruk is. In Rusland fluctueerde deze regeringsvorm onder invloed

van verschillende machts- en lobbygroepen²² in haaks op elkaar staande richtingen, zodat het ten eerste onmogelijk was een coherent beleid uit te stippelen en ten tweede de opgave om dit nog eens in de praktijk om te zetten veelal een irrealis bleek te zijn, aangezien de korte tijdsspanne, namelijk de periode waarin men benoemd werd als lid van de regering en men zijn programmapunten diende te realiseren, door de president naar willekeur werd bepaald. De gevolgen op sociaal-economisch vlak lieten zich bijgevolg ook raden. Wanneer het flagrant misging, werd veelal een nieuwe strekking aangesteld, die het op haar beurt mocht proberen op te lossen. Dit gebrek aan doortastendheid en coherentie was typisch voor de figuur El'cin. Het feit dat hij geen duidelijke koers had, zijn beslissingen vaak contradictorisch waren of hij geen duidelijke ideologie aanhing, behalve dan een uitgesproken anticommunisme, zijn daar slechts enkele voorbeelden van. Wat echter wel voor hem pleit, is dat ondanks de constante druk van de hem vijandig gezinde Duma, hij steeds binnen democratische structuren is blijven werken, hoewel hij de mogelijkheid had autoritair op te treden en het democratisch bestel tijdelijk op te heffen (*infra*).

El'cin kan eigenlijk worden gezien als een compromisfiguur tussen het (communistische) verleden en het (Westerse toekomst)model. Shevtsova merkt op dat "he turned out to be a rebel who emerged from the depths of the old system while still belonging to it. [...] [I]n many ways the country needed a leader who could unite two parts of society: those who were not yet ready to part entirely with Soviet life and thus wanted partial reform and those who wanted to break with the past as quickly as possible." (Shevtsova, 2001: 71-72) Het feit dat hij alle macht naar zich toetrok zoals in de communistische traditie, betekende ook dat hij die macht koste wat het kost in stand probeerde te houden, wat onder andere resulteerde in een omkadering die door Shevtsova een '*elected monarchy*' genoemd wordt. Dit hield in dat de centrale macht in hoofdzaak hem toekwam en hij enige bevoegdheden doorschoof naar andere personen. De rechtsstaat stond met andere woorden in dienst van de macht in plaats van in dienst van het volk. (Op. cit.: 79)

Een mooie illustratie van El'cins 'onaantastbaarheid' is het voortdurende komen en gaan van regeringsleden. Hij onthief hen uit hun functies ten voordele van ideologisch vijandige figuren en schoof daarmee zijn verantwoordelijkheid voor het falen van het staatsapparaat naar hen door om zichzelf niet te discrediteren. Dit getuigt van weinig consensusgericht politiek handelen dat enkel bedoeld is om de eigen positie veilig te stellen.

²² El'cins beleid werd gekenmerkt door een gebrek aan efficiënte instellingen. Als 'alternatief' hanteerde hij gedurende zijn presidentschap een systeem waarin hij, zonder openlijk een strekking aan te hangen, afwisselend vier verschillende belangengroepen de regering liet domineren, namelijk de groep rond de burgemeester van Moskou, Jurij Lužkov, de groep rond Viktor

Langzamerhand werd het echter duidelijk dat de president onmogelijk alle macht en invloed onder enkele handen kon blijven verdelen. Daarvoor kwam hij gewoonweg veel te zwak te staan. Met het oog op de consolidatie van de macht was hij dus verplicht wederzijds samen te werken met andere machtige groepen. Dit gegeven bestendigde de verstrengeling tussen de centrale autoriteiten en invloedrijke oligarchiegeleide FPG's, wat op zijn beurt weer leidde tot een verminderende invloed van de president. Dit dient in een breder kader geplaatst te worden, namelijk het onvermogen om de macht blijvend in handen te houden van één persoon, want zoals Shevtsova terecht opmerkt: "Oligarchs in Russia appeared the moment the presidency began to weaken." (Op. cit.: 84) Daarbij nuanceert ze wel dat de structuur van het systeem zodanig in elkaar zat dat die 'derde macht' onlosmakelijk verbonden was met de president en de bureaucratie. Het bestaan van de oligarchie was alleen mogelijk bij gratie van deze twee machtbastions. Indien de oligarchie wilde overleven, diende dit systeem dus in stand gehouden te worden. Dit betekende dat oligarchen die een onafhankelijke (politieke) rol wilden spelen, gedoemd waren ten val te komen.

Daarnaast valt ook nog op te merken dat naarmate El'cin positioneel zwakker kwam te staan wat te wijten was aan zijn zwakke gezondheid, zijn gebrek aan vertrouwen in zijn omgeving en zijn halfslachtige beslissingen, hij zich meer en meer liet inpalmen door zijn directe kring, bestaande uit familieleden en getrouwen in wie hij een grenzeloze loyaliteit ten opzichte van zichzelf zag. Dit nepotisme, dat als een symptoom voor patriarchale regimes kan gelden, zorgde ervoor dat zijn beslissingen steeds meer gestuurd werden onder invloed van de *sem'ja* of familie. (Op. cit.: 84-86)

Het is dus duidelijk dat El'cin niet de sterke leider was die hij zelf verklaarde te zijn, alhoewel hij steeds regeerde vanuit de positie van de *chozjain*. Boris Berezovskij, die deze zwakheden inzag, probeerde via het opbouwen van persoonlijke relaties met El'cins omgeving tot de president door te dringen. Berezovskij kwam in contact met El'cins persoonlijke vertrouwensman en *ghostwriter* van diens memoires *Zapiski Presidenta* (Notities van een President), Valentin Jumašev, die een uitgever met een voldoende grote portefeuille zocht om het boek te laten drukken. Hij kwam bij Berezovskij terecht, die er onmiddellijk mee instemde de uitgave te financieren en het voor elkaar bracht dat het boek met de grootste zorg geprint werd. (Alisimčik, 2003a) De druk van de memoires werd niet gezien als een zakelijke transactie, maar als een gunst oude stijl. Hiermee had hij een opening gevonden in de Kremlinmuren, waardoor hij stilletjes naar binnen kon sluipen. Al gauw werd Berezovskij, niet echt het prototype van de sportman, toegelaten op El'cins tennisclub, een plaats waar hij al zijn intimi en vertrouwelingen ontmoette. Via

Černomyrdin, die de oude industriële lobby vertegenwoordigde, de liberale technocraten met o.a. Anatolij Čubajns en de partij rond Aleksandr Koržakovs veiligheidstroepen.

steekpenningen²³ en dure cadeaus won hij het vertrouwen en de genegenheid van El'cin en diens familie en dan vooral van het staatshoofds meeste geliefde dochter Tat'jana Djačenko, waardoor hij erin slaagde zijn invloed te laten inwerken en figuren die zich in hetzelfde kamp bevonden als hijzelf, aan te laten stellen op gouvernementele sleutelposities. (Freeland: 128-134; Klebnikov: 115-120) Geen enkele andere oligarch heeft zo ver door kunnen dringen in El'cins persoonlijke kring als Berezovskij, waardoor hij eigenlijk als de *primus inter pares* kon beschouwd worden. Ook anderen slaagden erin hun persoonlijke invloed te laten gelden, zij het dan niet zo opvallend.

3.2.3. Invloed op het maatschappelijke en politieke debat

Kenmerkend voor de oligarchen was niet alleen dat ze enorme rijkdommen opgebouwd hadden, maar ook, en daar zit hem nu het aspect van de oligarchie, dat ze het maatschappelijk en politiek debat bepaalden en in hun voordeel deden uitslaan. Anders gezegd, ze waren door hun immense vermogen in staat ambtenaren en functionarissen naar hun pijpen te laten dansen en daden te stellen die de lijn van het wettige overschreden. Bepaalde politieke partijen hingen wat hun voortbestaan betreft volledig van hen af en hielden er bijgevolg een koers op na die hun 'mecenassen', eufemistisch gezegd, niets in de weg legde.

Veel nadrukkelijker was hun impact op het mediagebeuren: de tycoons hadden het gros van de belangrijkste nationale kranten en radiostations in hun aandelenportefeuille, alsook een controlefunctie in de belangrijkste televisiezenders. Die inmenging moet voornamelijk gezien worden in verband met de opkomst van de FPG's (*supra*), die zich gingen inkopen in mediabedrijven om verscheidenheid aan de dag te leggen in hun patrimonium, maar in de eerste plaats ook om het publieke leven naar hun hand te zetten of toch ten minste ervoor te zorgen dat hun mediabedrijven hun publieke imago geen kleerscheuren zouden laten oplopen, iets dat in woelige transitietijden wel van pas kon komen.

Vooraf Vladimir Gusinskij was een trendzetter op dit gebied. Als eerste had hij de impact van televisie ontdekt en hij besepte dat onder andere door reclame-inkomsten massa's geld te verdienen viel (*supra*). Zijn media-afdeling, die ondertussen de titels NTV, de krant *Segodnja* en het radiostation *Écho Moskvj* bezat, zou het kroonjuweel van zijn imperium worden. Gusinskij was niet meer weg te denken uit de publieke opinie door het feit dat zijn mediaholding zo'n invloed op het maatschappelijke leven had, dat het

²³ Het gebruik van steekpenningen en omkoping van ambtenaren was in Rusland gemeengoed, maar rechtstreekse omkoping van de president was iets te ver over het randje. Berezovskij paste daar een mouw aan door zogezegde buitenlandse opbrengsten van de verkoop van El'cins boek op de bankrekening van de president over te maken.

niet anders kon dan dat hij in andermans vaarwater zou terechtkomen. (Hoffman: 169-172)

Bij het zien van zoveel macht konden de andere oligarchen niet achterblijven. Berezovskij, Gusinskijs grootste concurrent en tegenstander, voelde zich in zijn bevoorrechte positie bedreigd en begon eveneens actie te ondernemen om invloed te krijgen op het mediagebeuren. Zijn LogoVAZ-groep mocht ondermeer *Novaja Gazeta*, het tijdschrift *Ogonëk* tot zijn repertoire rekenen, maar de grootste vis zou ORT zijn, een staatszender die 98 procent van het Russische grondgebied besloeg en zelfs reikte tot in de ex-sovjetrepublieken, maar die zich in een financieel benarde situatie bevond. Via Reklama Holding, een bedrijf dat de advertentietijd op ORT als tussenpersoon verkocht en waarvan LogoVAZ aandelen had, kon Berezovskij op zijn interne connecties beroep doen. Zijn plan was om die uitzendtijd in zijn voordeel te monopoliseren en dan zijn beproefde tactiek toe te passen, die erin bestond iets zeer goedkoop in handen te krijgen om dat vervolgens met een grote winstmarge door te verkopen. Maar alleen daarmee was hij niet tevreden: hij wou ORT privatiseren om zo zelf het tv-station te kunnen besturen. Daarvoor moest hij echter op de goodwill van de president rekenen, in wiens kring van vertrouwelingen hij aan het binnensijpelen was om via hen zijn zaakjes voor elkaar te krijgen.

In die periode²⁴ werd de president van alle kanten belaagd en moest hij bakken kritiek slikken. Berezovskij speelde hier natuurlijk handig op in door El'cin een mogelijkheid te bieden hiertegenover een ander geluid te laten horen. Hierbij bracht hij ORT te berde, dat onder zijn leiding een pro-Kremlingeluid en -beeld de ether in zou sturen. El'cin bleek dit plan niet ongenegen en vaardigde een decreet uit dat de privatisering van het enorme tv-kanaal voor elkaar bracht, zonder dat dit diende te gebeuren volgens openbare verkoop zoals dat door de wet voorgeschreven was. (Op. cit.: 281) ORT was formeel nog voor 51 procent in handen van de staat, maar de rest werd verdeeld onder rijke bankiers, hoofdzakelijk leden van de club op de Mussenheuvels, en een paar industriëlen. De belangrijkste aandeelhouders na de staat waren LogoVAZ en Ob"edinënyj bank (Berezovskij), Menatep (Chodorkovskij), SBS-Agro (Smolenskij) en Al'fa-bank(Fridman). Berezovskij bleek de touwtjes in handen te houden via loyale toplui en stromannen in het management, dat betaald werd via zijn financiële structuren. (Fossato en Kačkaeva, 2000)

Rond de privatisering van het in de volksmond *pervyj kanal* (eerste kanaal) geheten ORT hangt wel een duister kantje. Het bedrijf bleek voor en bij het begin van de 'overname' te kampen met verduisteringen, diefstal en corruptie langs alle kanten. Er was heel wat commotie rond het moratorium dat Berezovskij stelde op de uitzendtijd die

²⁴ De clash van El'cin met het parlement in '93 en de ontbinding van die laatste was net achter de rug.

voor reclame werd uitgetrokken, een riskante zet die toeliet die etter weg te snijden, maar die wel veel geld zou kosten. De consternatie laaide nog meer op met de moord (in 1995) op Vladislav List'ev, een populaire televisiejournalist die een hoge functie had binnen ORT. Een decennium na datum blijkt dat moordonderzoek, waarin onder andere ook de naam Berzovskij meermaals vermeld wordt, nog altijd zonder duidelijke resultaten. (Barcic, Lamcov en Buldakov, 2002) Wat echter wel duidelijk werd, was dat Berezovskij nu ook zijn tv-station had.

Gusinskij en Berezovskij waren natuurlijk niet de enigen, maar hadden wel de grootste invloed via hun tv-kanalen. ONÉKSIMbank, de groep rond Potanin, bezat *Izvestija*, *Ékspert*, *Komsomol'skaja Pravda* en *Russkij Telegraf*. Smolenskij had met zijn SBS-Agro zeggenschap over *Kommersant*, *Stolica* en *Den'gi* en had daarnaast een belangrijke participatie in ORT. (Johnson: 346-347)

Dankzij het gewicht dat de oligarchen in de media hadden, waren ze in staat deze voor hun eigenbelang aan te wenden, wat ze niet nalieten in hun onderlinge strijd en bij het bekritisieren van de overheid. Het gevolg hiervan waren onderlinge conflicten, maar ook conflicten met de staat met maar één doel: tonen wie er het machtigst was.

3.2.4. Conflicten met de overheid

Het spreekt voor zich dat wanneer men macht ruikt, men er alles voor doet om die daadwerkelijk in handen te krijgen of om die te consolideren als men in een machtspositie zit. Hetzelfde geldt voor enerzijds de oligarchen en anderzijds de overheidsfunctionarissen, met conflicten tussen beide groepen als gevolg.

Iedere oligarch had wel zijn onenigheden met de leden van de uitvoerende of wetgevende macht, alsook met menig lid van het ambtenarenapparaat. Maar wat Vadimir Gusinskij overkwam, was toch buiten alle proporties. Gusinskij, die in het oog sprong door zijn excentrieke gedrag, werd door zijn succes met NTV wat te overmoedig en deinsde er niet voor terug het overheidsbeleid zo denigrerend te benaderen, dat zelfs El'cin het ervan op zijn heupen kreeg. Gusinskijs persoonlijkheid mocht dan niet meteen in de lijn van El'cins opvattingen over aangename mensen liggen, wat een echte doorn in het oog bleek, was de kritische berichtgeving van Gusinskijs mediabedrijven over wantoestanden en schandalen binnen de regering en dan in hoofdzaak de verslaggeving van de op handen zijnde oorlog in Tsjetsjenië, die deed denken aan de kritische toon waarop de media in de VS de Vietnamoorlog versloegen. Evenmin viel zijn openlijke steun aan de burgemeester van Moskou, Jurij Lužkov, die er openlijk aan dacht de handschoenen op te nemen tegen El'cin in de komende presidentsverkiezingen, in goede aarde bij de president. Berezovskij zag zijn kans schoon nog wat olie op vuur te gooien

en de haat en zo de angst bij het Kremlin nog verder aan te wakkeren om zijn eigen positie te versterken. Al die heisa werd El'cin te veel en hij beval Koržakov, de chef van zijn veiligheidsdienst, Gusinskij het vuur aan de schenen te leggen. (Freeland: 148-150)

Dat gebeurde op twee december 1994, een dag die bekend staat als *ukladyvanie mordoij v sneg* (smoelen in de sneeuw), waarbij met groot machtsvertoon drie van Gusinskijs bebloede en gekneusde lijfwachten met hun neus in de sneeuw op de grond werden geduwd door Koržakovs elitetroepen. (Golovkov en Nechorošev, 2000) Gusinskij werd in een situatie van machteloosheid gedrongen, en het enige weerwerk dat hij kon bieden, was de hele situatie te filmen en integraal uit te zenden in de hoop zo dit schandaal publiek te maken. Heel dit bombastische optreden maakte opeens duidelijk hoe de zaken stonden. Gusinskij kwam tot het besef dat hij een weerloos doelwit was geworden. (Freeland: 153-158)

Niet lang na het incident volgde Gusinskij de rest van zijn gezin, dat enkele dagen eerder al naar Londen was vertrokken, en zou voor onbepaalde tijd uit Rusland wegblijven. Met het vertrek van Gusinskij werd ook de scherpe en kritische toon op NTV en in zijn dagbladen wat milder. Niet alleen de media-afdeling leed eronder, ook de financiële tak van de Most-groep kreeg het hard te verduren. Op 11 oktober 1994, een dag die de geschiedenis inging als *čërnyj vtornik* (zwarte dinsdag) kende de roebel een enorme val ten opzichte van de dollar, waardoor die laatste in een klap 845 roebel duurder werd. De schuld werd hiervoor gezocht bij commerciële banken als Al'fa-bank en Neftechimbank, maar vooral bij Most-bank. (Golovkov en Nechorošev) Door Gusinskijs onhoudbaar geworden positie kreeg die laatste onderneming, die grotendeels afhankelijk was van de goodwill van de staat en van de stad Moskou in de persoon van Lužkov, die zich begrijpelijkerwijs distantieerde van zijn vroegere kompaan, het zwaar te verduren, wat dan weer ten goede kwam aan andere commerciële banken.

Heel de zaak Gusinskij maakte duidelijk wie de grootste spierballen had, en dat waren klaarblijkelijk de autoriteiten. Eén iemand kon van de zaak profiteren en kwam als lachende derde tevoorschijn: Berezovskij, die na dit debacle definitief zijn plaats als *primus inter pares* veroverd leek te hebben. De kaarten leken voor een lange tijd geschud, maar weldra zouden kapitaal en macht willens nillens de handen weer in elkaar slaan om elkaars voortbestaan te garanderen, want met de nakende verkiezingen kwam een onverwachte kaper op de kust in de gedaante van de oude communistische partij.

3.3.De presidentsverkiezingen van '96

De balans van El'cins eerste termijn kon men bezwaarlijk succesvol noemen. De geplande hervormingen waarvan hij toch peetvader was, waren slechts gedeeltelijk

uitgevoerd en slechts in die mate dat slechts enkelen er hun voordeel mee hadden gedaan, terwijl het grootste deel van de bevolking door macro-economische omstandigheden, uitgelokt door inconsequent beheer, zijn welvaartsstatus zag kelderen. Ook El'cins regering concentreerde zich door onderlinge twisten en onstabiele in de eigen rangen minder op de algemene uitbouw van het land dan op het creëren van prerogatieven voor de eigen lobbygroep. De grote zwerm schandalen die rond de entourage van de president en de president zelf zoemde, zorgde niet onmiddellijk voor een optimistische stemming bij de man uit de straat.

3.3.1. El'cins positie aan de vooravond van de presidentsverkiezingen

Het beeld van El'cin als de fiere leider van de nieuwe RSFSR haalde hij door talloze schandalen en ongerijmdheden zelf naar beneden. Door alle macht die hij gekregen had, bleek zijn regeerwijze veel gelijkenissen te vertonen met die van de vroegere tsaren. Een belangrijk gevolg was dat hij zich distantieerde door de dingen slechts vanop een afstand te volgen. Hedlund ziet het als volgt: "He will never condescend to enter into the political fray, not even in times when the process of reform is under serious threat." (Hedlund, 1999: 130) Hij greep alleen in wanneer zijn positie onder druk kwam te staan en trachtte de verantwoordelijkheid af te wentelen op zijn ministers, die hij niet onregelmatig publiekelijk een bolwassing gaf of zonder ook maar één waarschuwing te geven op straat gooide. Door deze dan te vervangen door ideologisch tegengestelde figuren, haalde hij alle mogelijke coherentie uit zijn regering, met negatieve effecten op sociaal-economisch vlak als gevolg: De levensstandaard was spectaculair gedaald, Rusland kende een negatieve bevolkingsaan groei en door de hervormingen was de werkloosheid enorm toegenomen.

Schandalen als zijn drankmisbruik en begunstingen van de happy few zoals bijvoorbeeld de *zalogovye aukciony* zorgden eveneens voor een grote deuk in zijn populariteit. De oorlog in Tsjetsjenië, een economisch belangrijk gebied door de aanwezigheid van belangrijke oliepijpleidingen, was evenmin populair. Wat aanvankelijk werd voorgesteld als een *blitzkrieg* die het Tsjetsjeens separatisme, dat gevoelig lag na het uiteenvallen van de SU, snel de kop in zou drukken, mondde uit in een langdurige guerrillaoorlog, waarbij het Russische leger door de onderschatting van de vijand en het geknoei van de eigen bevelhebbers de verliezen eindeloos opstapelde, zodat het ooit zo fiere rode leger voor de ogen van de hele wereld gezichtsverlies leed. (Klebnikov: 40-44)

De verkiezingen voor de Duma van 1995 gaven een duidelijk beeld van hoe het politieke spectrum eruit zag. Van de 43 partijen die deelnamen, haalden er slechts vier de kiesdrempel van vijf procent: de communisten van Gennadij Zjiganov, die als

winnaar uit de bus kwamen met 22,3 procent, tweede was de extreemrechtse partij van Vladimir Žirinovskij met om en bij de elf procent, derde was Černomyrdins partij Naš Dom – Rossija (Ons Huis - Rusland), opgericht op instigatie van El'cin om de toplaag van de politieke macht te vertegenwoordigen, met iets meer dan tien procent. Vierde en enige liberale partij was Jabloko (appel) met slechts zeven procent van de stemmen. (Hedlund: 213-214) Wanneer we dieper op dit resultaat ingaan, kwamen de communisten als grote winnaar naar voren, terwijl vanuit El'cins standpunt gezien negentig procent tegen hem gestemd had. Het beleid van de liberale hervormers werd volledig afgestraft. Jabloko was de enige partij van liberale grondslag die de kiesdrempel haalde, maar kon voor de rest geen overtuigend resultaat neerzetten. Wanneer we deze situatie doortrekken naar de op handen zijnde presidentsverkiezingen, dan blijkt daaruit hoe precair El'cins situatie wel was.

3.3.2. Het Davos-pact

Zjuganov speelde in op de algemeen heersende onvrede door een alternatief te bieden voor de falende hervormingen. Concreet stelde hij een plan voor, waarbij de privatisering herbekeken zou worden, met als logische gevolgtrekking een hernationalisatie van alle privé-banken en tweehonderd van de grootste geprivatiseerde bedrijven. (Op. cit.: 215) De grootste slachtoffers van een volgens de peilingen van begin '96 zeer plausibele terugkeer van de communisten op het hoogste echelon van de nationale politiek zouden zeker en vast de oligarchen zijn. Indien ze niet terug naar af wilden, moesten ze alles uit de kast halen om Zjuganov te beletten de nieuwe heerser van het Kremlin te worden.

Het kwam tot een coalitie in het Zwitserse Davos, waar het merendeel van de oligarchen het wereldforum voor economie bijwoonden. Berezovskij en Gusinskij, eertijds gezworen vijanden, begroeven de strijdbijl voor het gemeenschappelijk belang: verhinderen dat Zjuganov president van Rusland werd door El'cin te laten herverkiezen. Om dit te verwezenlijken werd er een groep van zeven bankiers of *semibankirščina* gevormd. die bestond uit Berezovskij, Chodorkovskij, Potanin, Smolenskij, Fridman, geflankeerd door zijn zakenpartner Pëtr Aven en Gusinskij. Door de *zalogovye aukciony* hadden de meesten van hen hun fortuinen nog aangescherpt, maar het Davos-pact had hen ook tot politieke spelers gemaakt. Die twee zaken maakten van hen wat ze waren: oligarchen.

Ze stonden voor een zware opgave, want volgens een peiling van januari '96, slechts een klein half jaar voor de verkiezingen, haalde El'cin slecht vier á vijf procent van de stemmen tegen twintig voor Zjuganov. (Kolotov, 2002) Om de zaak te kunnen bolwerken, huurden de oligarchen de niet echt populaire en door El'cin enkele maanden

geleden ontslagen Anatolij Čubajs in omwille van diens organisatie- en werkvermogen. Die richtte het fonds Centr po zaščite častnoj sobstvennosti (centrum voor de bescherming van privé-bezit) op en maakte een lijst met wat hij nodig had, opdat de campagne zou lukken. Het sprak voor zich dat de oligarchen samen de rekeningen onkosten zouden betalen. (Freeland: 186-187)

Het probleem echter was dat El'cin zijn belabberde uitgangspositie niet wou of kon inzien. De conservatieve groep rond Soskovec en Koržakov, die aangestuurd had op de oorlog in Tsjetsjenië, hield hem verstoken van de realiteit en zijn belabberde positie. Die behoudsgezinde strekking was de oligarchen allerminst genegen en zou elke poging van hun zijde om te interfereren in de verkiezingscampagne proberen tegen te houden. Het was dus noodzakelijk El'cin te confronteren met de werkelijkheid en hem te laten inzien hoe de zaken stonden. (Op. cit: 193)

El'cin had wel oor naar de argumenten van de oligarchen, maar door zijn verknochtheid aan en banden met Koržakov en zijn vertrouwelingen, die we gemakshalve de oorlogspartij²⁵ noemen, weigerde hij er de ernst van in te zien. De determinerende factor in de overtuiging van El'cin bleek Jurij Lužkov, die na het incident met Gusinskij (*supra*) de banden met het Kremlin weer had aangehaald. Hij haalde de president over de streep door te wijzen op de incompetenties en het knoeien van zijn campagneleiders en raadde hem aan Čubajs, hoezeer hij hem ook haatte, als leider van het nieuwe team dat El'cins campagne moest regelen, te benoemen. El'cin stemde toe, maar verbrandde de relaties met Soskovec en diens campagne niet. Er waren nu twee rivaliserende structuren die onder elkaar moesten uitvechten wie van de twee het zou halen, terwijl El'cin van bovenaf zelfgenoegzaam toekeek. (Op. cit: 194)

De oorlogspartij had een alternatief achter de hand wanneer de situatie volkomen verloren zou zijn: De ontbinding van het door de communisten gedomineerde parlement waardoor de verkiezingen voor een termijn van twee jaar zouden moeten uitgesteld worden. Met Čubajs' team dat op het toneel verschenen was, werd de oorspronkelijke campagne in het nauw gedreven, waardoor ze er meer dan ooit op uit waren de verkiezingen niet te laten doorgaan. Het was slechts zoeken naar een reden om het parlement te laten ontbinden, die gevonden werd in de Belovežakkoorden²⁶, waarover de Duma een wetsvoorstel had ingediend om ze illegaal te verklaren. (Op. cit.: 198) De

²⁵ Koržakov had samen met gelijkgezinden aangespoord tot een oorlog in Tsjetsjenië (1994) om het separatisme aldaar te fnuiken.

²⁶ Deze akkoorden regelden het uiteenvallen van de SU, alsook de onafhankelijkheid van Oekraïne, Wit-Rusland en Rusland. Die onafhankelijkheid van de Russische broedervolkeren viel de Russische nationalistenvrijwilligers zwaar. Zo dicht tegen de verkiezingen was dit voor de communisten een mooi onderwerp om op hun politieke programma te zetten. De oorlogspartij zag dit echter anders. Door de akkoorden illegaal te verklaren, verklaarde de door communisten gedomineerde Duma in feite dat de SU nog steeds bestond, waarmee ze het bestaan van de RF betwistten. Dit kon opgevat worden als verraad en stelde de president in de mogelijkheid het parlement te ontbinden, waardoor de verkiezingen voor onbepaalde duur uitgesteld zouden moeten worden.

oligarchen waren niet te vinden voor het plan, dat een terugkeer naar de dictatuur zou betekenen, aangezien zij democratische verkiezingen wilden, of ten minste verkiezingen die toch de schijn hadden democratisch te zijn. Hierdoor zou El'cins herverkiezing toch enige legitimiteit krijgen. Om het coupscenario tegen te gaan, trachtte Čubajs de president te overtuigen hier geen gevolg aan te geven, maar die bleek niet onder de indruk. Daarop haalde hij samen met de liberale hervormers zijn beproefde recept boven: hun contacten met het Westen en vooral dan de VS. Freeland laat uitschijnen dat deze interventie cruciaal was om El'cin te laten kiezen voor een democratische in plaats van een autocratische oplossing. (Op. cit.: 200) Wat de aanleiding ook moge geweest zijn, hetgeen wel vaststaat is dat uiteindelijk Čubajs' campagne team aan het langste eind trok en zich volop kon concentreren op de herverkiezing van Boris Nikolaevič El'cin als president van de Russische Federatie.

3.3.3. Hersenspoeling van het electoraat

Gezien de uitgangspositie van El'cin begin '96 kon men niet veel tijd meer verliezen en werden alle middelen ingezet om in het land een positief beeld van de president op te dringen. Door het grote aandeel van de oligarchen in Ruslands grootste en invloedrijkste mediabedrijven en door de vrees van journalisten, die de dagen van censuur onder de SU nog niet vergeten waren, was het niet moeilijk een coalitie tot stand te brengen om Zjuganov en de communisten zoveel mogelijk in diskrediet te brengen.

Een van de toegepaste technieken was eenzijdige berichtgeving, waarin een zwart-witvoorstelling werd gemaakt van de presidentskandidaten, met als gevolg dat El'cin goed uit de verf kwam terwijl Zjuganov alleen kritisch werd benaderd. Daarnaast werd ook ingespeeld op het onderbewuste door huiskamers vol te droppen met reportages over de wreedheden uit de Stalintijd en dergelijke meer. Een mooi staaltje van propaganda was het speciaal voor de verkiezingen uitgegeven en gratis verspreidde blad *Ne Daj Bog!* (God verhoede), dat in ware populistische stijl de mensen waarschuwde tegen een mogelijke terugkeer van de CP. Met grote, veelzeggende foto's werd terugverwezen naar de tijden van tekorten, er werden valse documenten gepubliceerd, die lieten uitschijnen dat de CP zijn beloftes nooit zou kunnen waarmaken. (Hoffman: 343-344) Kortom, alles, zelfs desinformatie, was goed om de communisten zwart te maken.

Deze strategie was het resultaat van de aanpak van Čubajs' campagneploeg, waarvoor hij de *best and the brightest* van de financiële groepen in dienst nam. Dankzij hen was het mogelijk via public relations en hun relaties met tv-zenders een positief beeld van de president op te hangen. Even belangrijk was Tat'jana Djačenko, El'cins

dochter, die voor de link met de president moest zorgen. Hun sterkte school in het feit dat ze de communistische propagandatechnieken combineerden met een Westerse aanpak inzake campagnevoering. Hun onoverwinnelijkheid lag in het feit dat ze de media controleerden. De voornaamste tegenstander werd zoveel mogelijk geweerd²⁷ van alle mediakanalen, en wanneer hij toch getoond werd, was dit in een niet flatterende context. In schril contrast stond het klimaat dat rond El'cin opgewekt werd. Optredens in MTV-stijl maakten hem populair bij jongeren, televisieoptredens waarbij hij begrijpend het lot van zijn landgenoten aanhoorde en gevatte slogans zorgden ervoor dat het beeld van de vitale El'cin terug was van weggeweest. (Freeland: 203-204)

Dit laatste, namelijk een sterke, levendige El'cin projecteren op het scherm, bleek een huzarenstukje gezien de tanende toestand van zijn gezondheid. Bij toespraken was hij onverstaaenbaar en kon zelfs geen zin afmaken. Toen hij in juli '96 een hartaanval had, raadden artsen hem af nog verder campagne te voeren. Dit betekende een ramp voor het verdere verloop van de verkiezingsstrijd, omdat enquêtes aangetoond hadden dat de steun voor El'cin stevig zou teruglopen bij een openbaarmaking van El'cins fysieke toestand. De enige mogelijke redding lag erin besloten de schijn hoog te houden met behulp van uitgekiende montagetechnieken, die El'cins feitelijke toestand hielpen verhullen. (Kolotov)

De campagne werd voor het grootste deel gefinancierd door de leden van de *semibankirščina*. Gezien de impact van een in Rusland nog nooit geziene en overweldigende mediacampagne, was El'cin vanuit de achtergrond naar de koppositie gesnel. Het feit dat de Russen voor de eerste keer met dergelijke indoctrinatie 'Westerse stijl' geconfronteerd werden, maakte volgens Hoffman van hen gemakkelijk manipuleerbare slachtoffers. (Hoffman: 350) De accumulatie van al deze factoren maakte dat de overwinning El'cin en de oligarchen haast niet meer kon ontglippen.

3.3.4. Resultaat en conclusies bij de verkiezingen

Om totaal zeker te zijn van de zege hadden Berezovskij, via zijn zender ORT, en Vinogradov, via financiële bijstand, eveneens de campagne van Aleksandr Lebed', een generaal van de harde lijn en een Russische volksheld, gesteund. Deze zet was erop voorzien een deel van de conservatieve kiezers die normaal gezien op Zjuganov zouden stemmen, uit diens kamp weg te lokken. Dit betekende minder stemmen voor de communisten en dus minder tegenstand voor El'cin, die hier niet anders dan voordeel mee kon doen.

²⁷ El'cin verscheen driemaal zoveel op tv als Žuganov, terwijl die laatste haast geen mogelijkheid had om in *prime time* campagne te voeren.

De eerste ronde bood nog geen uitsluitsel, maar zette wel al de toon. El'cin haalde 35,3 procent van de stemmen tegen 33 voor Zjuganov. Lebed' was derde met 14,5 procent. (Hedlund: 219) Met Lebed's steun, in ruil voor een positie als hoofd van El'cins veiligheidsdienst, haalde een zieke El'cin in de tweede ronde 53 procent, een goede dertien procent meer dan Zjuganov. (Freeland: 226)

El'cin was herverkozen maar stond stevig bij de oligarchen in het krijt. Dit betekende dat hij meer en meer afhankelijk van hen werd en zij hun invloed exponentieel zagen groeien. Het feit dat enkele oligarchen nu ook politieke functies kregen, getuigt daarvan. Ook de *zalogovye aukciony* worden door verschillende auteurs gezien als een aflossing van de schuld van de president aan de oligarchen. (Freeland: 163; Kryštanovskaja: 27)

Bij de verliezers zijn niet alleen de communisten te rekenen, maar ook de oorlogspartij, die onder andere door het ontslag van Koržakov grotendeels onthoofd was, stond buitenspel. Misschien waren de echte verliezers wel de gewone mensen, die geen mogelijkheid hadden te kiezen voor constructieve kandidaten, maar voor iemand die moest doorgaan als de minste van twee kwaden. Wat wel vaststond is dat de oligarchen met een president die bij hen in het krijt stond en een zekerheid omtrent hun status voor de volgende vijf jaar, de lachende derde waren.

4. Hoogtepunt van de oligarchie

Na de woelige herverkiezing van president El'cin was het gevaar van een communistische transformatie geweken, wat betekende dat de oligarchen niet meer in de bres moesten springen om hun eigenbelang te vrijwaren. De coalitie, die ervoor gezorgd had dat ze op hun elan van voor de verkiezingen konden doorgaan, was zijn eigenlijke bestaansreden kwijt nu hun vooropgestelde doel bereikt was. De komende jaren, namelijk die van El'cins tweede ambtstermijn, zouden weer in het teken komen te staan van het persoonlijke belang. Wel wisten de oligarchen hun medewerking aan El'cins herverkiezing om te zetten in zowel een gevoelige toename van hun kapitaal en bezittingen als een nog belangrijkere positie inzake politieke beïnvloeding. Het gelobby achter de schermen werd nu vertaald naar een actievere inmenging in de politiek. Sommigen kregen een regeringsfunctie toegewezen, terwijl anderen in het parlement zetelden. Ook de beïnvloeding van partijpolitiek door middel van partijfinanciering was veel prominenter aanwezig dan de jaren voordien. Wat nu de algemene tendens werd, was dat door de toegenomen macht en het wegvallen van een gemeenschappelijke vijand, de acties die de oligarchen ondernamen, veel meer een persoonlijke inslag vertoonden, net zoals dat het geval was voor de hele heisa aan de vooravond van de verkiezingen.

4.1. De coalitie valt uiteen

Direct na de herverkiezing was het zaak de tweede sleutel van de *zalogovye aukciony* campagne te verzilveren of om een andere compensatie te pakken te krijgen. Een groot deel van de belangrijkste Russische bedrijven werd reeds in de eerste ronde van *zalogovye aukciony* 'verkocht' (*supra*), wat niet betekende dat er geen interessante ondernemingen meer overbleven.

De oligarchen die ook hadden deelgenomen aan de eerste ronde, bleven niet bij de pakken zitten. Zoals gepland kregen ze de toestemming om de aandelen die ze in onderpand hadden gekregen in ruil voor hun leningen aan de zoals verwacht in gebreke gebleven staat te verkopen. Hiermee gingen ze in september '96 van start. Potanin zocht een koper voor de aandelen van Sidanco, het oliebedrijf waarvoor hij de regering \$130 miljoen had geleend. Bij de verkoop bleek de nieuwe aandeelhouder diezelfde Potanin. Hij had slechts \$128,8 miljoen neergeteld om 51 procent van het totaal aantal aandelen in handen te krijgen, waarvan hij een jaar later tien procent zou doorverkopen aan British Petroleum voor om en bij de \$570 miljoen. Datzelfde jaar verkocht hij eveneens 38 procent van Norilsk Nickel aan zichzelf. De prijs was slechts een habbekrats in

vergelijking met de jaarlijkse winst die het bedrijf de komende jaren zou maken. Ook Berezovskij pakte zijn stuk van de taart, Sibneft', een verticaal geïntegreerd bedrijf bestaande uit Ruslands modernste raffinaderij en de Siberische productie-eenheid Nojabr'skneftegaz, die door het Kremlin samengesteld was op instigatie van Berezovskij zelf, met het doel de nodige fondsen voor ORT op tafel te leggen en zo een belangrijke rol te spelen in het verkiezingsdebat. Hij zwaaide door de lening van om en bij de \$100 miljoen aan de overheid er al de scepter en maakte het bedrijf achttien maanden later definitief het zijne voor een kleine \$110 miljoen, eveneens een peulschil wanneer we dit bedrag vergelijken met de later geschatte waarde van \$1 miljard. Michail Chodorkovskij bemachtigde door zijn uitgekookte en sluwe strategie op zijn beurt een meerderheidsparticipatie in Jukos (*infra*) en zag ook zo zijn inspanningen beloond. (Hoffman: 361-362)

De anderen, die niet hadden meegespeeld in het *zalogovye aukciony*-programma konden eveneens op de goodwill van regeringswege rekenen. Het staatsbedrijf Gazprom, het gasmonopolie van Rusland en een van de grootste spelers wereldwijd, kocht dertig procent van NTV en voorzag zo Gusinskij van het broodnodige kapitaal om te investeren in de uitbreiding van Media-Most. Daarnaast kreeg hij nu ook de toelating vierentwintig uur op vierentwintig uit te zenden, waardoor hij meer inkomsten kon halen uit het grotere aanbod reclametijd. Aleksandr Smolenskij is een ander voorbeeld. Hij kon een van de grootste Russische staatsbanken, Agroprombank, overnemen, dat op de rand van het faillissement stond door incompetent beleid en een stagnatie in de landbouw. Bij de openbare verkoop haalde Smolenskijs Stoličnyj bank het gemakkelijk van Bank Imperial, bijgestaan door Gazprom. Door het grote netwerk van filialen kreeg Smolenskijs bank, die nu SBS-Agro zou gaan heten, een enorme duw in de rug om de grootste particuliere bank in Rusland te worden.

Op politiek vlak bleken de liberale hervormers met Čubajs voorop, weer de bevoorrechte positie in te nemen die ze in het begin van het decennium bekleedden. Čubajs werd opnieuw benoemd tot vice-premier en kreeg het gezag over de economie, alsook de portefeuille van de minister van financiën. Naast hem kreeg Boris Nemcov, een jonge liberale en hervormingsgezinde politicus uit Nižnij Novgorod, ook een post als vice-premier. (Op. cit: 362-366) Met hen in de regering kregen de liberale technocraten opnieuw een stem in de hoogste politiek echelons.

Het leek alsof de oligarchen het geld maar op te rapen hadden nu de macht quasi volledig van hen afhankelijk geworden was en ze elkaar niets in de weg leken te leggen. Deze verstandhouding begon echter kleine barstjes te vertonen, zeker nu de lijm die de coalitie samenhiield, stilaan verweerde.

4.1.1. Strijd onder de bankiers.

Na de verkiezingsoverwinning waarbij de communisten de duimen hadden moeten leggen, voelden de hervormers zich zelfzekerder dan ooit tevoren en waren ze van plan de strijd aan te binden met het 'gangsterkapitalisme' dat ze in de eerste helft van de jaren '90 mee hadden doen ontstaan. Bij hun aanstelling maakten ze er geen geheim van een andere koers te willen varen, die geheel afweek van de met schering en inslag terugkerende *insider deals* en het bestelen van de staat, zoals dat in de wilde jaren van de transitie het geval was.

De verkoop van 25 procent van de aandelen van Svjaz'invest, een enorm telefonie- en communicatiemonopolie zou een statement moeten worden voor de nieuwe politiek die de hervormers voerden. Dit bedrijf paste uitstekend in de plannen van Vladimir Gusinskij, die erop gebrand was zijn Most-groep tot een heus communicatie-imperium uit te bouwen en daarvoor zijn functie in de Most-bank aan anderen overliet om zich helemaal op zijn droom te kunnen concentreren. Gusinskij, die zich misdeeld voelde omdat hij niet had kunnen participeren in de *zalogovye aukciony*-campagne, zag dit bedrijf als een prooi die hem alleen toekwam. Die overtuiging werd nog groter toen de overheid hem aanwees om het bedrijf klaar te maken voor een openbare verkoop. Diezelfde overheid had reeds zelf tweemaal tevergeefs geprobeerd Svjaz'invest van de hand te doen maar bleek te zwak en te ongeorganiseerd. Gusinskij slaagde erin die taak tot een goed einde te brengen door de verschillende belangengroepen, die inspraak in het immense bedrijf hadden, tevreden te stellen, waarna de regering haar voorwaarden voor de verkoop kon stellen. Hij anticipeerde op de verkoop door rondom zich een consortium van Westerse investeerders samen te stellen, waar onder andere Telefonica en Credit Suisse First Boston in participeerden. Gusinskij wou namelijk dat zijn collega's-oligarchen niet mee konden bieden, maar stond wel open voor Westerse investeerders. (Freeland: 260-262) Het zag er dus naar uit dat de zaken opnieuw hun oude beloop zouden kennen.

Čubajs had echter een ander programma in gedachten. Voor hem moest de Svjaz'invest-zaak het begin van een nieuw, open en competitief tijdperk inluiden, waardoor er bijgevolg geen gehoor werd gegeven aan Gusinskijs plannen, aangezien de verkoop openbaar gemaakt werd en iedereen vrij was eraan deel te nemen.

Dit gegeven zorgde voor concurrentie vanuit onverwachte hoek in de persoon van Vladimir Potanin, de onofficiële vertegenwoordiger van de oligarchen, die in de regering zetelde als derde vice-premier (*infra*) naast Čubajs en Nemcov. Tot ongenoegen van de anderen kwam hij niet op voor hun gemeenschappelijk belang, maar probeerde voornamelijk zijn eigen zaken het meest te bevoordelen. Om de staat niet openlijk te compromitteren, besloot Potanin niet deel te nemen aan de openbare verkoop.

Onvoorziene omstandigheden - zijn ontslag uit de regering door president - zorgden echter voor een andere wending, waardoor de banden wegvielen die Potanin weerhielden niet op Svjaz'invest te bieden. Bijgevolg hoefde hij aan niemand meer verantwoording af te leggen wanneer hij zou deelnemen aan de openbare verkoop. Potanins nieuwe standpunt leidde tot het ontketenen van onderhandelingen tussen de twee partijen, maar intussen waren zijn medewerkers bezig het nodige geld bijeen te brengen en de noodzakelijke maatregelen te nemen om de deal rond te krijgen. Wanneer uitlekte dat ook hij gesteund werd door Westerse investeerders, werd het voor Gusinskij duidelijk dat Potanin een serieuze kandidaat was om Svjaz'invest binnen te halen. (Op. cit.: 264-266)

Gusinskij schakelde een versnelling hoger om de druk op de regering op te voeren en zijn dreigingen tegenover Potanin op te drijven. Al'fred Koch, hoofd van de GKI, voelde de druk het meest van nabij en adviseerde de wedijverende oligarchen zich tot Čubajs te wenden, die op dat moment op vakantie was in Frankrijk. Daarop gingen de twee partijen gezamenlijk Čubajs opzoeken, die duidelijk verkondigde dat het tijdperk van de koopjes voorbij was en niemand speciale aanspraak kon maken op Svjaz'invest. Enkele dagen later, op de dag van de verkoop, werden de intriges verder gespeeld. Tot op de laatste uren gingen de verdachtmakingen verder: men telefoneerde alleen maar per GSM omdat dit het moeilijkst af te tappen telefoniesysteem in Rusland was en men probeerde zijn biedprijs op het laatste moment nog te verhogen om zo eventuele spionnen te vlug af te zijn.

Een biedprijs van minimum \$1,2 miljard gesteld door de staat, betekende dat de koopjesperiode allang voorbij was. Wie Svjaz'invest wou binnenhalen, zou serieus in de portefeuille moeten tasten. De hoogste bidder bleek de groep rond Potanin, met een bedrag van ongeveer \$1,875 miljard, een goede \$150 miljoen meer dan Gusinskij. Niet alleen Potanin was de winnaar van de dag, ook de hervormers hadden hun slag thuisgehaald. Voor het eerst sinds lang kende de privatisering van een staatsbedrijf een legaal verloop, waarbij het bedrijf verkocht werd aan de hoogste bidder met een prijs conform de onderliggende waarde. (Op. cit.: 267-273)

Minder gelukkig waren echter de oligarchen, uitgezonderd Potanin. Verzoeningspogingen tussen de oligarchen enerzijds en Potanin en de hervormers anderzijds, waardoor Gusinskij alsnog het bedrijf in handen zou krijgen zonder dat daar iemand echt gezichtsverlies zou voor moeten lijden, werden afgeblazen of zelfs niet eens in overweging genomen. De oligarchen waren het niet gewoon dat hun controle over de regering niet het gewenste resultaat opgeleverd had en zouden er niet voor terugdeinzen hard terug te slaan. Dit zou leiden tot een heuse strijd tussen de vroegere bondgenoten.

4.1.2. De mediavete

Gusinskij voelde zich onheus behandeld en de steun van zijn collega's sterkte hem in zijn overtuiging dat vergeldingsacties tegenover zijn vroegere bondgenoten gerechtvaardigd waren. Samen met de andere oligarchen, en vooral dan Boris Berezovskij, zorgde hij ervoor dat een heus debat de ether in werd gegooid, waarbij controverses en schandalen niet geschuwd werden. Ook hun contacten met de persoonlijke kring rond El'cin en dan vooral met Tat'jana Djačenko, hadden tot gevolg dat de mening van de president omtrent zijn hervormingsregering steeds negatiever beïnvloed werd.

Potanin en Boris Jordan, een Amerikaanse investeerder met Russische wortels die via zijn Renaissance Kapital mee had geholpen om de Svjaz'invest-deal rond te krijgen, voelden zich constant omringd door vijandige blikken van de mediaorganen van hun vroegere bondgenoten. De laatste werd in verband gebracht met vriendjespolitiek door zijn goede verhoudingen met de liberale technocraten. Čubajs, Al'fred Koch, het hoofd van het GKI, Maksim Bojko, die toen een hoge functie had in El'cins p.r.-afdeling en andere hervormingsgezinde politici mocht hij tot zijn persoonlijke vrienden rekenen. (Velikanova en Kostjukova, 1998) De mogelijke link met de verkoop werd logischerwijs breed uitgesmeerd in de door oligarchen gecontroleerde media. Potanin en zijn hele ploeg werden op instigatie van Berezovskij eveneens op de korrel genomen door Sergej Dorenko, de sterreporter van ORT. In zijn show fulmineerde hij tegen de omstandigheden waarin Svjaz'invest was verkocht, stipuleerde dat de winsten die met met Svjaz'invest gemaakt zouden worden, zouden verdwijnen in een belastingsparadijs en beschuldigde de buitenlandse investeerders ervan pure speculators te zijn. (Hoffman: 386) Deze verdachtmakingen waren nog maar het begin van de vergeldingsacties die Potanin en de hervormers te beurt zouden vallen.

Ook Al'fred Koch, die in augustus '97 ontslag nam als hoofd van het GKI om als vice-premier aan de slag te gaan en in zijn eerste functie opgevolgd werd door Bojko, kwam snel in aanraking met de *kompromat* of compromitterend materiaal, dat de oligarchen in hun dagbladen over hem lieten verschijnen. Aleksandr Minkin, een onderzoeksjournalist die nauwe banden had met Gusinskij, haalde het verhaal van de excessieve verloning van om en bij de \$100.000 die Koch in 1996 kreeg voor zijn later verschenen boek *Privatizacia v Rossii: Ėkonomika i Politika* (De Privatisering in Rusland: Economie en Politiek), betaald door een kleine Zwitserse firma, waarvan Minkin suggereerde dat zo een bedrag toch wel zeer veel was voor een dergelijk klein bedrijf. (Minkin, 1998) De conclusie was vervolgens makkelijk door te trekken naar het resultaat van de Svjaz'invest-zaak. In datzelfde artikel merkt Minkin op dat "er in de regering een man zetelde, die absoluut niet geloofde dat het land zich kon herstellen. En dit

beteken[de] dus dat hij daar was, aan de top, voor iets anders.”²⁸ (Minkin, 1998; mijn vertaling)

Anatolij Čubajs was eveneens kop van jut. In *Nezavisimaja Gazeta*, een krant van Berezovskij, werd hij afgeschilderd als een machtswellusteling en een sluwe pragmaticus, voor wie het doel de middelen heiligt om zijn eigenbelang te dienen. Vervolgens werd beschreven hoe hij de oligarchie van de zeven bankiers creëerde met de bedoeling Potanin dan alle mogelijkheden te geven zich te ontwikkelen tot een hypermonopolist. De zwaarste aanval luidde dat het systeem van de zeven bankiers zich zou kunnen ontwikkeld hebben tot een normaal marktsysteem, maar dat Čubajs daar dus anders over beslist had. (Hoffman: 388) Zelfs Nemcov, die behalve zijn vriendschap met Čubajs en andere hervormers geen enkele band had gehad met Svjaz’invest, kreeg de wind van voren. Een voorbeeld is de berichtgeving in *Novaja Gazeta*, waarin een sfeer wordt geschapen van verdachtmakingen en corruptie rond de persoon Nemcov. Een artikel geschreven in ware paparazjistijl, waarbij een onderschept telefoongesprek tussen Nemcov en een zakenman wordt neergeschreven en door de auteur voorzien van bedenkingen en insinuaties van mogelijke misdrijven zonder daar harde bewijzen voor op tafel te leggen, geeft een mooi beeld van de mediahete tegen de liberale regering. Daarnaast wordt naar analogie met de affaire Koch, Nemcovs honorarium op de korrel genomen. Zeker de verloning, een goede 170 000 Duitse Mark, die Nemcov voor de Duitse versie van zijn boek *Provincial* (Inwoner uit de provincie) ontvangt, doet bij de auteur toch volgende opmerking rijzen: “Zijn honorarium is fabelachtig. Een vraag: hoeveel Duitsers die Nemcovs beschouwingen willen kopen, moeten er niet gevonden worden om de onkosten van de uitgever te dekken?”²⁹ (Minkin, 1997; mijn vertaling) Deze populistische en demagogische persberichten misten hun effect niet bij de bevolking, door wie Nemcov voor het boekenschandaal als een van de betrouwbaarste regeringsleden gezien werd.

Zulke uitlatingen waren slechts het begin. Heel de zaak escaleerde wanneer de oligarchen hun machtigste en meest gevreesde wapen inzetten: de tv-stations. Geen dag ging voorbij zonder dat de hervormers met modder besmeurd werden, wat El’cin zodanig begon te irriteren dat hij de oligarchen weer bij elkaar riep en bij hen aandrong de aanvallen tegen de regering te staken. De interventie van de president mocht dan wel over het nodige gewichtig beschikken, ze had evenmin invloed in het debat, dat alsmar grotere proporties aannam.

Čubajs sloeg terug door El’cin over te halen Berezovskij, die een functie had gekregen als vice-secretaris van de veiligheidsraad, te ontslaan, wat ook gebeurde.

²⁸ “V pravitel’stve byl čelovek, kotoryj absoljutno ne veril, čto strana možet podnjat’sja. I, značit, byl tam, naverchu, dlja čego-to drugogo.”

²⁹ “Gonorar skazočnyj. Vopros: skol’ko že dolžno najtis’ nemcev, želajuščich kupit’ razmyšlenija Nemcova, čtoby opravdalis’ raschody izdatelej?”

Berezovskij ging samen met Gusinskij opnieuw in de tegenaanval, toen ze documenten aan Minkin gaven die erop wezen dat Čubajs en vier leden van zijn team voor een door hen geschreven boek een enorm honorarium toegewezen kregen. Minkin bracht het schandaal naar buiten op *Écho Moskvy*, het radiostation waarin Berezovskij en Gusinskij participeerden, en wees op de link met Potanin, wiens bank ONÉKSIMbank dat jaar eigenaar was geworden van het bedrijf dat het boek uitgaf, Segodnja Press. Of de informatie volkomen juist was, stond niet vast, maar ze had alleszins haar effect niet gemist. De vier (o.a. Bojko) werden door El'cin op straat gezet en Čubajs, die bij de president toch nog op enige krediet kon rekenen vanwege de geslaagde herverkiezing van een jaar terug, moest afstand doen van zijn portefeuille als Minister van Financiën. (Hoffman: 389-394) In de ogen van de bevolking was Čubajs vijand nummer één geworden en waren de hervormers, die al niet de populairste waren door hun aandeel in de chaos waarin het land zich bevond, definitief gecompromitteerd.

4.1.3. Bedenkingen bij de strijd tussen hervormers en oligarchen

De groep die aan de zijde van Gusinskij stond bij de verkoop van Svjaz'invest bleek als winnaar uit de hele strijd te komen. Zoals eerder gezegd had de reputatie van de liberale fractie een finale deuk gekregen en ook Potanin kwam er bekaaid vanaf. Zijn plannen om Svjaz'invest helemaal over te nemen mocht hij opbergen door het feit dat er geen verkoop kwam van het overgebleven staatsbelang in het bedrijf. De waarde van het bedrag dat hij geïnvesteerd had, kon hij nooit meer ophalen.

Ook heel het land werd erdoor beïnvloed. Door de energie die de 'oorlog' tussen de twee fronten opslokte, werden belangrijke waardemeters uit het oog verloren. De Russische economische groei kende namelijk een vertraging en stond bloot aan globale negatieve trends. Doordat daar weinig acht op werd geslagen door de gehele situatie, was Rusland uitermate kwetsbaar geworden (*infra*).

De oligarchen hadden nogmaals met hun spierbundels gerold en hun slag thuisgehaald. De hele Svjaz'invest-zaak had getoond hoezeer de politici eigenlijk hun onafhankelijkheid verloren waren. Wat echter wel bleek, was hoezeer de oligarchen het zwarte beest van 'hun' liberale hervormers geworden waren. De politici die hun ontstaan en machtsverwerving mogelijk hadden gemaakt, hadden ze zelf vernietigd, wat er eigenlijk op neerkwam dat ze de personen die hun legitimiteit waarborgden, eigenhandig neergesabeld hadden. (Op. cit.: 395-396; Freeland: 282-283) In combinatie met andere factoren, zorgde dat ervoor dat er toch minuscule barstjes in het oligarchisch systeem kwamen.

4.2. De president in functie van de oligarchen?

Zoals eerder gezegd was El'cins herverkiezing grotendeels te wijten aan de steun van de oligarchie, die het bijgevolg als normaal zag dat zij meer en meer in de pap te brokken kreeg. Door zijn frequente gezondheidsproblemen, die hem steeds enkele maanden uit circulatie haalden, was het onmogelijk geworden zijn stempel op het beleid te drukken. Zijn lange inactiviteit had tot gevolg dat zijn voeling met de politieke actualiteit vervreemde, waardoor hij afhing van de observaties van anderen. De leden van het *sem'ja* of de familie, El'cins intieme kring, die al een grote invloed op het sterk autocratisch getinte presidentschap had, waren daardoor in staat alsmaar meer macht in handen te krijgen, die eigenlijk in de bevoegdheden van de president lag. Door de persoonlijke en zakelijke contacten met de oligarchen en de parallel lopende drang naar macht ontstond er een wederzijdse band, gekenmerkt door het streven naar de consolidatie van het gemeenschappelijke belang. El'cin mocht zich dan wel nog als de belangrijkste en machtigste persoon van Rusland beschouwen, zijn afbrokkelende invloed werd verdeeld onder de oligarchie en El'cins naasten.

4.2.1. De oligarchie en de 'familie'

Zeggen dat de oligarchen hun rijkdom en macht te danken hadden aan hun relaties met de hoogste machtsorganen en de entourage errond is zoiets als een open deur intrappen. Daarom is het overbodig om wederom de gevolgen en gunsten voor de oligarchen die daaruit voortkwamen, te bespreken. In deze sectie wordt echter wel dieper ingegaan op de manier waarop die relaties tot stand kwamen, en hoe deze inwerkten op de hoogste machtsorganen zodat de oligarchen hun slag konden slaan.

Iedereen die over een aardige som geld beschikte en een ietwat succesvolle onderneming had, beschikte over de juiste contacten bij bepaalde overheidsdiensten die mits een paar steekpenningen de vlotte werking van het bedrijf lieten doorgaan of een oogje dichtknepen indien dit nodig bleek te zijn. Wat echter de oligarchen typeerde, was dat zij erin slaagden tot de hoogste echelons hun stem te laten gelden.

Elk lid van de 'zeven bankiers' kon wel rechtstreeks of onrechtstreeks doordringen tot de president, maar niemand was de gelijke van Boris Abramovič Berezovskij, die zich tot El'cins kring kon rekenen. In vorig hoofdstuk werd reeds beschreven hoe hij zich in dat milieu naar binnen werkte en door stelselmatig 'bijdragen' te leveren zijn invloed verspreidde. In Berezovskijs kielzog volgde Roman Abramovič, zijn zakenpartner, die ook wel de 'kassier van de familie' genoemd werd en stelselmatig meer en meer te zeggen kreeg ten koste van Berezovskij. (Alisimčik, 2003b) Met El'cins herverkiezing kwamen

hun belangen in eenzelfde lijn te liggen en werd er openlijk een team gevormd, waarin zowel leden van de *sem'ja* (gezin, familie) zaten, als *spin doctors* van de oligarchen. Ook de manier waarop Gusinskij zijn mediarijk kon uitbreiden, berust op contacten met dezelfde belangengroep. Door het pro El'cin standpunt van zijn toen nog regionale televisiezender, kon hij op de goodwill van het Kremlin rekenen (*supra*), toen hij nationaal kon gaan met de licentie van het ter ziele gegane *Kanal 4*. Er was echter maar één obstakel dat de uitbreiding in de weg stond. El'cins tenniscoach, Šamil Tarpišček, had namelijk *Kanal 4* voor zichzelf opgeëist om er een complete sportzender van te maken. Toen Gusinskij's kamp met hem praatte en concessies deed over het sportaanbod op de toekomstige zender, stemde Tarpišček, die geen idee had waar hij de nodige fondsen vandaan moest halen om een mediabedrijf te runnen, toe. (Freeland: 147)

Die kring, het *sem'ja*, dat anders dan de woordbetekenis impliceert, bestond slechts voor een klein deel uit familieleden. Samen met Jumašev en Vološin, het hoofd van de presidentiële administratie, vormde El'cins dochter Tat'jana de basis, aangevuld met personen die van hen afhingen en niet consistent met het *sem'ja* betrokken waren. Berezovskij speelde eveneens een belangrijke rol. Kenmerkend is dat El'cin de grenzen bepaalde van hun invloed, die hij hoofdzakelijk toeliet in economische zaken, terwijl ze bitter weinig te zeggen hadden op het buitenlandse beleid en defensie. (Tsyganov: 2001: 96-97)

Hun origine moet samen gezien worden met de opkomst van andere politieke clans na de implementatie van de grondwet van 1993, die Tsyganov typeert als "rather authoritarian in nature and [...] drawn up mainly as a tool for political struggle that Yeltsin could use against his current and future rivals." (Op. cit.: 97) Yeltsin werd omringd door verschillende van die 'clans', waarvan het *sem'ja* na 1996 als winnaar uit de bus kwam en een definitieve machtsrol toebedeeld kreeg.

De boven vermelde voorbeelden mogen dan eerder triviaal zijn, ze tonen toch aan dat hoezeer El'cins getrouwen de president ook konden beïnvloeden en bepaalde zaken in het land konden bepalen, de oligarchen hen op hun beurt naar hun hand wisten te zetten. Naarmate El'cin tijdens zijn tweede ambtstermijn zeker en zeker werd, nam hun macht stelselmatig toe. Dit gegeven zorgde ervoor dat die twee machtsgroepen de handen in elkaar sloegen om de macht in eigen rangen te houden, zeker toen een opvolger voor de doodzieke president moest gekozen worden.

4.2.2. Versmelting van politiek en zaken

Naast onrechtstreekse beïnvloeding van het maatschappelijke gebeuren, traden de oligarchen nu openlijk naar voren als politici. Dit was eveneens een gevolg van El'cins

succesvolle herverkiezingscampagne, waarbij ze naast de *zalogovye aukciony* ook hun privileges met politiek interessante mandaten opvijselden. Om de resterende staatsbedrijven onder zichzelf te verdelen en verder en uitgebreider te kunnen genieten van lucratieve staatsleningen en bankrekeningen, vonden ze het nodig hun mannetjes op gouvernementele posten te installeren.

Vladimir Potanin, die toen nog aanvaard werd door de andere oligarchen, schopte het zo tot vice-premier. De keuze viel op hem omdat de andere leden van de zeven bankiers, die toch al niet geliefd waren, joods bloed door de aderen hadden stromen, wat traditioneel in Rusland, eerder tot negatieve antisemitische commentaren zou aanzetten. Het feit dat de joodse bankiers ook nog alle politieke macht naar zich toe zouden trekken, zou alleen maar koren op de molen van het nationalistische discours zijn. Ook andere redenen speelden, zoals de groeiende vriendschap met Čubajs, die door zijn rol in de verkiezingscampagne weer *persona grata* was geworden in de ogen van El'cin. Ondanks de bezwaren van Gusinskij, die vreesde dat Potanin zijn eigenbelang zou laten primeren, gaf het merendeel van de bankiers zijn goedkeuring. (Freeland: 230-231)

Ook Berezovskij ambieerde een politieke carrière, ondanks de onthullingen van *Izvestija* dat hij naast zijn Russisch ook een Israëliisch paspoort zou bezitten. Dat maakte een politieke benoeming onmogelijk, aangezien de wet verbood mensen met een dubbele nationaliteit een belangrijke functie in de regering toe te kennen. Zijn klungelige verklaringen in de pers deden zijn geloofwaardigheid niet toenemen. Hij annuleerde dan maar zijn Israëliische staatsburgerschap om toch te kunnen fungeren als vice-secretaris in de veiligheidsraad van de president, een functie die hij niet bijster lang zou volhouden. (Hoffman: 359-360)

Zowel Potanin als Berezovskij zouden niet lang aanblijven op hun respectieve posten (*supra*), maar een nieuwe trend was wel gezet. Ook anderen zouden hun voorbeeld volgen. Roman Abramovič, die zijn hoogdagen nog moest kennen, zou eveneens in de politiek stappen. In 2000 werd hij verkozen tot gouverneur van Čukotka, een enorme, ijskoude deelrepubliek aan de Beringstraat met vooral vissers en rendierdrijvers als bewoners. (Van Zwol: 54b) Berezovskij volgde eenzelfde pad. Om zijn weg naar de Duma te verzekeren, stelde hij zich verkiesbaar in Karatsjaj-Tsjerkessië, een verarmde deelrepubliek, gelegen in de Noordelijke Kaukasus. Met de steun van de plaatselijke gouverneur won hij zijn zitje en verwierf zo zijn begeerde immuniteit, wat een mooi extraatje was, gezien de ontluikende schandalen, waarbij hij betrokken zou zijn geweest (*infra*). (Klebnikov: 316)

Grote bedrijven en machtige zakenlui hebben altijd al een bepalende invloed gehad op de politieke structuren. In Rusland was dit dus niet anders. Alleen werden mandaten op arbitraire basis aan welbepaalde personen verstrekt, onder het mom van de

democratie. De oligarchen waren in een korte periode zo machtig geworden dat ze als het ware alles konden 'eisen' van de politieke macht, zelfs persoonlijke deelname.

4.3. Voorbode van de val: de crisis van '98

In 1997 leek de Russische economie zich te herstellen van de zware klappen waarmee ze tijdens El'cins eerste legislatuur te maken kreeg. De roebel werd stabiel, inflatie bleek meer onder controle dan vroeger het geval was (elf procent in 1997 tegen 22 procent het jaar ervoor en 2509 procent in 1992) en de rentevoet was gedaald van een driedelig cijfer in begin '96 tot onder de dertig procent in het voorjaar van '97. Die goede resultaten maakten de Club van Parijs en de Club van London, beide schuldeisers van Rusland, geneigd de teugels wat losser te laten, wat resulteerde in een tijdelijke opschorting van de terugbetaling van de schuld, exclusief interest. Voor het eerst sinds een lange periode was Rusland commercieel kredietwaardig bevonden, met de mogelijkheid tot goedkopere leningen tot gevolg. Daarnaast waren de barrières die buitenlandse investeringen hinderden, aan het afbrokkelen. (Hedlund: 227)

Dezelfde positieve resultaten kon men terugvinden op de beurs van Moskou, die in 1996 zijn puntentotaal al verdubbeld had en in de eerste helft van 1997 beter deed dan de rest van de wereld. Ook werd er voor het eerst sinds 1989 een minimale maar toch positieve groei van het BNP vastgesteld. (Ibidem) Op het vlak van de lonen was Rusland er eveneens op vooruitgegaan. In september '97 had het gemiddelde maandloon een equivalent van \$175 tegen een goede \$75 vier jaar terug. Een andere waardemeter, de automobielenindustrie, was met dertien procent gegroeid ten opzichte van '96. Een soortgelijke evolutie was op te merken bij het aantal gezinnen dat effectief een wagen in bezit kreeg. (Aron, 1998) Datzelfde jaar kende ook de rentevoet een daling, veroorzaakt door enerzijds de mogelijk gemaakte deelname van buitenlanders aan de roebel schatkistenpromesse- en obligatiemarkt, die aanzienlijk geliberaliseerd werd, en anderzijds de grotere politieke stabiliteit, deels gecreëerd door de liberale tandem Čubajs - Nemcov. (Pinto, Gurvich en Ulatov, 2005: 409)

Optimistische stemmen besloten uit al deze gegevens dat Rusland voorgoed gelanceerd was en bijgevolg zijn plaats tussen de andere markteconomieën bleek te veroveren. Ondanks al die goede cijfers en het harde werk van Čubajs en Nemcov zaten er toch enkele addertjes onder het gras.

4.3.1. Prelude van de crisis

Het jaar 1997 zorgde dus voor optimistische geluiden, en met de olieprijs die hoog stond (\$23 per vat), won de Russische export, die hoofdzakelijk afhing van grondstoffen, aan slagkracht. (Chiodo en Owyang, 2002: 10) Men mocht zich echter niet blind staren op al die positieve vooruitzichten, aangezien er toch nog tal van problemen onaangepakt bleven.

De lonen mochten er dan wel op vooruitgegaan zijn de laatste jaren, ze bleven ver onder het niveau van 1991. Bovendien werd slechts veertig procent volledig en tijdig uitbetaald. Men had dan wel veel in het werk gesteld om buitenlandse investeringen mogelijk te maken, maar die bleven, gerekend per capita, eerder laag. De monopolies bleven machtig en de discussies in de door communisten gedomineerde Duma omtrent hun werking, laiden hoog op en verliepen uiterst moeilijk. De verbeterde kredietwaardigheid had op haar beurt eveneens negatieve gevolgen. Russische commerciële banken gingen, nu dat goedkoper was geworden, meer lenen bij Westerse financiële ondernemingen, waardoor die buitenlandse verplichtingen en de daaruit voortvloeiende druk op de Russische banken snel groeide, met als gevolg dat een mogelijke monetaire crisis wel eens fataal zou kunnen zijn. Ook zaken zoals de op de schulden drukkende interestbetalingen die een groot deel van het budget besloegen, waardoor er gesnoeid moest worden op andere zaken, en de olieprijzen die eind 1997 daalden (zie grafiek 4.1), klonken evenmin hoopgevend. Daarnaast kende Rusland ook problemen met zijn belastingsinning, die zeer moeizaam verliep door het verdeelsysteem dat tussen de regionale en federale overheid bestond, waarbij de eerste tegen betaling firma's delen van hun belastbaar inkomen hielp verbergen, met als gevolg dat de tekorten in de publieke sector zich opstapelden. (Op. cit.: 11)

Grafiek 4.1. Prijs Brent crude oil per vat in 1997-1998 (USD)

Bron: Rautava, 1998

De recessie van de Aziatische markt, die datzelfde jaar hevig huis hield en later uitmondde in een monetaire crisis, was prospectief voor wat Rusland te wachten stond,

temeer daar deze niet alleen de resultaten van de grote beurzen in Europa en de VS leek te beïnvloeden maar ook een impact had op andere landen, waaronder Rusland.

4.3.2. Verloop

Voor 1998 werden er aanvankelijk positieve vooruitzichten gesteld: een inflatie van niet meer dan vijf procent, een groeiprognoze van het BNP van ongeveer twee procent en men rekende op een groei, die dat jaar ten volle zou opbloeien. (Aganbegjan, 2000: 18)

Niets was minder waar. Door de problemen met de inning van de belastingen, die langs alle kanten ontdoken of pertinent te laat betaald werden, was het onmogelijk het budget van '97 te halen. De druk die de regering op de grootste belastingontduikers legde, was slechts een doekje voor het bloeden, des te meer daar het Internationaal Monetair Fonds (IMF), een van de belangrijkste crediteurs van Rusland, ermee dreigde te stoppen nog verder kredieten uit te betalen, indien het belastingbeleid niet grondig hervormd zou worden. Kind van de rekening werd de regering, waaruit in januari 1998 eerste minister Černomyrdin ontslagen werd en de bevoegdheden van de vice-premiers Nemcov en Čubajs duchtig ingekort werden. (Hedlund: 238-239)

Als opvolger stelde El'cin de jonge en onervaren liberaal Sergej Kirienko voor, die pas na een derde stemming en onder hevige druk van El'cin door de Duma in april aangesteld werd als nieuwe eerste minister. Dat vijandige onthaal zou Kirienko de rest van zijn ambtstermijn voelen, waardoor hij onder moeilijke en niet favorabele omstandigheden zijn herstelbeleid moest zien uit te voeren.

Direct na zijn aantreden verhoogde de druk op de roebel. De CBR handelde opnieuw zoals ze dat een jaar geleden gedaan had, toen de Aziatische crisis evenzeer een speculatieve aanval³⁰ veroorzaakte, namelijk door de eigen munt te beschermen, door diep in haar deviezenvoorraad te tasten en de opbrengst van de Gosudarstvennyye Kratkosročnye Obligacii³¹ (GKO's- Staatsobligaties van Korte Termijn) drastisch te verhogen om zo meer investeerders te lokken. (Malleret, Orlova en Romanov, 1999: 108)

Ondertussen was Rusland nog altijd niet tot een vergelijk gekomen met het IMF, hoewel de nieuwe belastingwet, waarvan cruciale delen echter genegeerd werden, goedgekeurd werd door de Duma. Sergej Dubinin, de directeur van de CBR, waarschuwde voor een schulden crisis, doordat de buitenlandse schulden groter waren

³⁰ Een situatie waarbij men met munten van een bepaald land vreemde munten koopt omdat men het nodig acht zijn portefeuille te veranderen. Men gaat speculeren tegen een bepaalde munt wanneer een regering hoge begrotingstekorten dient te financieren, wat gebeurt door het drukken van extra geld of de devaluatie van wisselkoers, een gevreesd scenario voor investeerders aangezien dit wijst op een onstabiel klimaat, waarop zij hun portfolio gaan wijzigen.

dan de reserves van de CBR. Hierdoor ontstond er een race om de staatsobligaties kwijt te raken, wat de overheid probeerde tegen te gaan door nog hogere opbrengsten toe te kennen aan de GKO's, die de staat uitgaf om zijn schulden te kunnen financieren. (Chiodo en Owyang: 11-12)

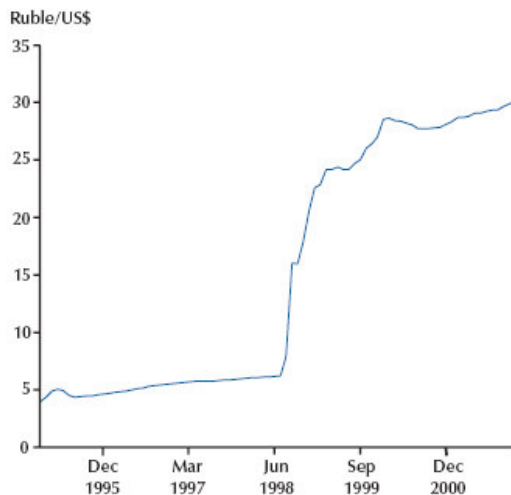
Door die acties waren de opbrengsten van de staatsobligaties toegenomen tot 47 procent en met een inflatie die was teruggelopen tot om en bij de tien procent, zouden de Russische banken normaal gezien massaal mee op de kar moeten gesprongen zijn, maar door hun beperkte liquiditeit en het gebrek aan vertrouwen in de mogelijkheden van de staat om die leningen terug te betalen, zagen ze hiervan af. (Op. cit.: 13)

De roebel kwam steeds meer onder druk te staan en de CBR besloot op 19 mei opnieuw de hand in het vuur te steken om een devaluatie te voorkomen door de herfinancieringskoers tot 50 procent te verhogen. De regering Kirienko moest het hard ontgelden in de door de oligarchen gecontroleerde pers, die openlijk ijverde voor een devaluatie, zodat de exportwaarde van de dalende olie- en gasprijzen opgekrikt zou worden. (Hedlund: 245-246)

Kirienko probeerde het tij te doen keren door een anticrisisplan naar voor te schuiven om het budget te stabiliseren en de uitgaven te verminderen, maar de Duma aanvaardde het zonder dat ze de cruciale onderdelen implementeerde. Wanneer de roebel in juni voor de zoveelste keer onder druk kwam te staan en de CBR zijn beproefde tactiek toepaste met een kostprijs van \$5 miljard die Rusland dicht bij het bankroet bracht, was het hek helemaal van de dam. Het enige wat Rusland nog kon doen, was steun zoeken in het Westen. Čubajs, die op goede voet stond met de Westerse mogendheden, moest het Westen overhalen een reddingsboei uit te werpen. Op 20 juli kwam het tot een akkoord en het IMF, de Wereldbank en Japan, die met \$22,6 miljard over de brug zouden komen, gespreid over twee jaar met direct een eerste overmaking van \$4 miljard. Die hulp was eigenlijk een pleister op een houten been: de dalende olieprijs hadden een verlies van ongeveer \$4 miljard veroorzaakt en de kapitaalvlucht in het tweede kwartaal van '98 had eenzelfde schade teweeggebracht. (Chiodo en Owyang: 13-14)

³¹ Schatkistenpromesses met een vervaldatum van minder dan één jaar

Grafiek 4.2. Koersverhouding tussen roebel-dollar

Bron: Chiodo en Owyang, 2002: 11

Op 17 augustus gebeurde het onvermijdelijke. De reserves van de CBR waren uitgeput, waarop Rusland niet anders kon dan zijn munt devalueren (zie grafiek 4.2) en verzuimen op zijn GKO's. Daarbij kondigde het een moratorium van 90 dagen af op de terugbetaling van de buitenlandse schuld, aangezien de meeste commerciële banken door de devaluatie zodanig zwaar geraakt waren, dat ze hun schulden onmogelijk konden afbetalen. (Malleret: 129)

4.3.3. Oorzaken en gevolgen

De crisis van '98 toonde aan dat de Russische economie verre van op punt stond. Matthews en Golov zien de onderliggende oorzaak als volgt: "Failure of the Russian market system stems from a misunderstanding of the role of institutions in capitalism and underestimation of the length of time necessary for such institutions to evolve." Ze besluiten het volgende: "Curbing financial deficits and national debt are necessary but not sufficient conditions in the absence of an effective system of financial regulation." (Matthews en Golov, 2000)

Chiodo en Owyang leggen de crisis uit door het fiscale onevenwicht en de strategie van lenen. Om kapitaal aan te kunnen trekken, moest de overheid door uitgiftes van staatsobligaties lenen op de kapitaalmarkt. Om voldoende geld binnen te krijgen, dienden er hoge rentes aan gekoppeld worden, wat op zijn beurt zorgde voor een nog groter wordende schuldenlast. De kern van het probleem was de grote hoeveelheid GKO's die Rusland uitgegeven had, waardoor het zeer gevoelig was voor negatieve invloeden, die een jaar eerder in Azië eveneens een monetaire crisis veroorzaakt hadden. (Chiodo en Owyang: 14-15)

De gevolgen voor het land en de bankiers-oligarchen waren in dit geval niet te onderschatten. De crisis bracht de economische en politieke macht van hun commerciële banken veel schade toe. Het feit dat de devaluatie zonder veel overleg en verantwoordelijkheid werd doorgevoerd, creëerde chaos in het hele Russische bankwezen. Tsyganov besluit hieruit dat de crisis aantoonde dat de oligarchenbedrijven er niet in geslaagd waren zelfbedruipend te worden, waardoor ze niet konden overleven zonder de steun van de staat. (Tsyganov: 90)

Van de *semibankirščina* voelde Vladimir Vinogradov, het hoofd van een van Ruslands grootste commerciële banken, Inkobank, de crisis het hardst met als gevolg dat zijn financiële instelling failliet verklaard werd. SBS-Agro waar Smolenskij een groot aandeel in had, ging eveneens bankroet. Ook Michail Chodorkovski's Menatep moest de boeken neerleggen, maar hij had eerder al de overstap naar de oliesector gemaakt zodat hij deze schok probleemloos kon opvangen. Potanin en Fridman verteerden de crisis met een minimumverlies en ook Berezovskij en Gusinskij, wiens aandeel in de banksector eerder miniem was, haalden het op dit vlak zonder al te veel kleerscheuren. (Op. cit.: 90-93)

Het jaar 1998 was geen hoogvlieger geweest voor de oligarchie, die door de monetaire crisis op haar zwakheden werd gewezen, namelijk de afhankelijkheid van de staat. Het onvermogen van de tycoons was zichtbaar geworden en ook politiek brokkelde hun invloed stelselmatig af. Het verdere spel op de politieke scène zou hun verdere toekomst bepalen.

4.4. Conclusie: feodaal kapitalisme

Na El'cins herverkiezing leek de macht aan de oligarchen niet meer te kunnen ontsnappen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat na '96 hun invloed en bezit stelselmatig uitgebreid werden, zeker met de moeilijkheden en tegenwerkingen die de in hoofdzaak communistisch getinte Duma de presidentiële macht bood, zodat de oligarchen de derde hond in het spel waren. Zij stonden als groep achter El'cin, voor wie elke steun gezien zijn politieke tegenkantingen welkom was. Deze keuze was zeer logisch, daar hij met hen ideologisch het meest verwant was.

Rusland was na het uiteenvallen van de SU naar een veel democratischer model geëvolueerd, maar van een geslaagde overgang naar het Westerse kapitalisme was hoegenaamd geen sprake. De fundamenten en de pijlers van de planeconomie mochten dan wel vernietigd zijn, ze waren niet vervangen door een moderne markteconomie *pur sang*.

Breslauer et al. beschouwen die economische omgeving als een 'feodaal' systeem, waarbij de structurele karakteristieken doen terugdenken aan de heersende orde in het Europa van voor de industriële revolutie. Zij definiëren het als volgt:

"A 'feudal' economic system is part of an integrated political, economic, and social order. It is hierarchically structured, with members of a well-defined decision-making elite (the 'nobility') standing at the head of each structure. [...] It is a system with no clear separation of political, economic, and social roles and/or powers, and hence without separation of public and private capacities and roles." (Breslauer et al., 2000: 19)

Wanneer we dit vergelijken met de positie van de bojaren in de tsarentijd, merken we treffende gelijkenissen op. Net zoals de bojaren in ruil voor trouw en steun aan de tsaar landgoederen ter beschikking kregen, werden de oligarchen beloond met (industriële) stukken van Ruslands economie. De aandelen die zij in onderpand kregen voor hun deel in El'cins herverkiezing, zijn hiervan een raak voorbeeld.

Deze 'feodale' structuur impliceerde verschillende dingen. Een eerste en misschien wel belangrijkste vaststelling is dat de oligarchie duidelijk afhing van de staat. Hiervan getuigt ook de monetaire crisis, die de gevoelige plekken van de oligarchie blootlegde. Een tweede was dat 'ondernemerschap' en staat niet meer strikt te scheiden waren. Dit had tot gevolg dat de regering gebruikt werd als een instrument waarmee de oligarchen hun eigendom en kapitaal vermeerderden. Ten derde valt ook op te merken dat er van een echte marktstructuur geen sprake was. De economie bevond zich tussen twee wallen, namelijk die van markteconomie en die van de planeconomie, met als logisch gevolg dat een coherente structuur ontbrak. Hierdoor werd eigenlijk een 'wingewest' gecreëerd, waar de politieke elites de rijkdommen onder elkaar verdeelden. (Op. cit.: 20-22) Een constructief en op groei gericht economisch beleid was niet aan de orde. Wanneer we dit laatste punt toepassen op de *semibankirščina*, zien we dat het merendeel een imperium opgebouwd had uit reeds bestaande ondernemingen. Gusinskij bleek hierop een uitzondering. Hij stampte bijvoorbeeld uit het niets zijn tv-station NTV uit de grond. Berezovskij had ook zijn tv-kanaal, ORT, maar dat bleek gewoon een geprivatiseerde staatszender. In dit opzicht droegen ze dus niet veel bij tot de economische ontwikkeling van Rusland, hoewel ze grote delen van de economie van het land in handen hadden. Dit is wel te begrijpen is als men de onstabiele situatie, een vijandige factor voor potentiële investeringen, in het achterhoofd houdt.

Hieruit valt dus te besluiten dat, indien de omstandigheden het toelaten, de staat in de persoon van de president de overhand kan nemen, wat de afhankelijkheid van de oligarchie onderstreept. Bijgevolg ontstaat er dus een situatie die sterk doet denken aan de verhouding tussen tsaar en bojaren, die grotendeels functioneerden bij de gratie van de tsaar.

5. De ondergang van de oligarchen

Met de *zalogovye aukciony* en El'cins herverkiezing had de macht van de oligarchen zijn hoogtepunt bereikt. Als groep trokken ze quasi allemaal aan hetzelfde zeel en door de diffuus geworden grens tussen macht en kapitaal kregen ze belangrijke regeringsposten in handen. De crisis van '98 had echter op hun zwakheden gewezen en getoond dat ook zij niet almachtig waren, maar toch afhankelijk bleven van de staat. De cohesie in de groep bleek geen lang leven beschoren door de na El'cins herverkiezing uit elkaar lopende belangen. Met een zieke en steeds minder standvastige president, die het einde van zijn tweede ambtstermijn zag naderen, was het nu zaak hun toekomst te vrijwaren. De presidentiële kring, die eind de jaren '90 de hoofdrol speelde in een hele reeks de kop op stekende schandalen, zat in hetzelfde schuitje en zocht naar een opvolger die betrouwbaar genoeg was zodat ze achter de schermen de touwtjes in handen zouden blijven houden.

5.1. Vladimir Putin als nieuwe sterke man

5.1.1. Voorgeschiedenis

Vladimir Putin werd in 1952 geboren in het toenmalige Leningrad³². Zijn vader en moeder waren arbeiders en hij sleet er zijn jeugd, die vooral in het teken stond van zelfverdedigingssporten. Het was de droom van de jonge Putin te dienen bij de geheime dienst, de KGB. Om die droom werkelijkheid te laten worden, studeerde hij rechten aan de Leningradskij Gosudarstvennyj Universitet (LGU - Leningradse Staatsuniversiteit), een belangrijk rekruteringsoord voor de staatsveiligheid. Daar kreeg hij onder andere les van Anatolij Sobčak, de latere burgemeester van Sint-Petersburg. Na zijn vierde jaar universiteit kwam zijn droom uit: hij nam hij dienst bij de KGB. (Sakwa, 2004: 1-7)

De carrière van Putin bij de KGB scheerde niet de hoogste toppen. Na enkele jaren dienst in Rusland mocht hij wegens zijn goede talenkennis dan wel naar het buitenland, meer bepaald Oost-Duitsland, wat een begerenswaardig privilege was, maar hij kon nooit doorgroeien tot de hoogste rangen. McGeary's merkt treffend op: "He rose to the rank of lieutenant colonel, respectable but hardly stellar." (McGeary, 2000)

Met het vallen van de muur was het plotsklaps afgelopen met Putins buitenlandse missie, die vijf jaar geduurd had. Daarop keerde hij terug naar Sint-Petersburg en kreeg

van de KGB een baan als assistent van de rector van de LGU. Deze laag betaalde betrekking, die normaal gezien te beurt viel aan agenten die binnenkort op pensioen zouden gaan, hield in dat hij buitenlandse studenten diende te schaduwen en onder hen spionnen trachtte te rekruteren. Zijn carrière leek op een dood spoor te zitten.

In de LGU geraakte hij opnieuw in contact met Sobčak, een vertegenwoordiger van de 'democratische' strekking en toekomstig burgemeester van Sint-Petersburg en werd diens assistent. Ondertussen had hij definitief ontslag genomen bij de KGB en zich onmisbaar gemaakt in de municipale administratie, waar hij het vacuüm invulde dat Sobčaks organisatorische incompetentie getrokken had. Daarnaast viel hij ook op door zijn sterke loyaliteit, die ervoor zorgde dat zijn baas een grenzeloos vertrouwen in hem had. In de jaren 1990-1991 leerde hij uit Sobčaks kring Anatolij Čubajs kennen, een relatie die hem een vijftal jaar later enorm nuttig zou blijken. (Ibidem)

Tijdens zijn ambtstermijn geraakte de corrupte Sobčak betrokken bij allerlei louche zaakjes, waardoor hij en zijn kring te zeer gediscrediteerd werden zodat de verkiezingen van '96 op een fiasco uitdraaiden. Putin, die loyaal bleef aan Sobčak, weigerde in de administratie van diens opvolger te dienen en nam ontslag. Nu kwam Čubajs op de proppen en bood hem een job in het Kremlin, maar vooraleer hij eraan kon beginnen, bracht Pavel Borodin, de verantwoordelijke voor de staatsbezittingen, hem in de presidentiele administratie. Hierdoor werd Putin een naaste medewerker op de dienst van diezelfde Borodin.

Hierna kreeg hij verschillende posten in het Kremlin waardoor zijn carrière in een stroomversnelling geraakte. Ook hier gingen zijn administratieve vaardigheden en loyaliteit niet onopgemerkt voorbij. In juli '98 werd hij benoemd tot hoofd van de Federal'naja Služba Bezopasnosti (FSB – Federale Veiligheidsdienst), de opvolger van de ter ziele gegane KGB, die hij reorganiseert en volstouwt met vertrouwelingen uit Sint-Petersburg. In maart het daarop volgende jaar kreeg hij een aanvullende post als secretaris van de veiligheidsraad toegewezen, waardoor hij één van de machtigste mensen in Rusland werd.

Putin was voor het grote publiek een nobele onbekende, maar was niet de *nobody* voor wie men hem versleet direct na zijn aanstelling als eerste minister (*infra*). Hij had zijn politieke sporen achter de schermen reeds verdiend tijdens zijn periode in Sint-Petersburg en had ervaring opgedaan in het buitenland. Met zijn overplaatsing naar het Kremlin had hij ook het federale niveau en de presidentiële administratie leren kennen. (Sakwa: 12-14)

³² In 1991 werd de oorspronkelijke naam van de stad weer ingevoerd, Sint-Petersburg

5.1.2. Politieke carrière in het Kremlin

Vladimir Putin was als het ware geruisloos doorgedrongen tot de binnenste kringen van het Kremlin. Het zijn dezelfde loyaliteitszin en determinatie, in combinatie met geluk en een samenloop van omstandigheden, die ervoor zorgden dat hij ook op de politieke voorgrond zou komen.

Een belangrijk voorbeeld van zijn loyaliteit is de zaak Mabetex, waarbij belangrijke personen uit El'cins kring en dan voornamelijk Borodin, in opspraak kwamen. Mabetex, een Zwitserse bouwfirma, gespecialiseerd in restauratie, zou kredietkaarten hebben aangeboden aan El'cin en diens 'familie' in ruil voor het contract voor de restauratie van het Kremlin. Toen de adem van procureur Jurij Skuratov, die de mogelijke corruptie bij de presidentiële administratie onderzocht, te heet begon te worden, sloeg die laatste keihard terug. Op tv werd een band verspreid met daarop een man, naar men insinueerde, Skuratov, die het bed deelde met twee prostituees. Om de getuigenis hard te maken, was er een officiële stem nodig die deze band zou bevestigen. Hiervoor werd een beroep gedaan op Putin, toen aan het hoofd van de FSB, die zoals hem van bovenaf was opgedragen, de geldigheid bevestigde. Ook toen El'cin bedreigd werd met een impeachmentprocedure, steunde Putin hem door te verkondigen dat de deze significante juridische fouten bevatten. (McGeary)

Op het ogenblik dat El'cin allerlei beschuldigingen ten laste werden gelegd, bleef Putin, in tegenstelling tot vele anderen aan de top en daarmee al zijn andere mogelijke bruggen opblazend, zich aan El'cins kant scharen. Shevtsova beschrijft Putins positie in het Kremlin als volgt: "[H]e was completely obligated to Yeltsin for his advancement. Putin had nothing of his own – no supporters, no charisma, no ideology, no popularity, no experience – nothing that made him an independent figure. He had been created by the people around Yeltsin; naturally they expected gratitude and allegiance from him." (Shevtsova, 2003: 33)

Toen El'cin op negen augustus 1999 zijn vierde premier in zeventien maanden tijd ontsloeg en Vladimir Putin als vervanger voorstelde, bleek dit voor de buitenwereld, voor wie hij een volslagen onbekende was, een grote verrassing. Hiermee had El'cin hem ook impliciet voorgesteld als zijn opvolger.

Putin was dus aangesteld wegens het feit dat hij de president loyaal was, en het leek alsof hij aanvankelijk maar even weinig manoeuvreerruimte zou krijgen als zijn voorgangers door El'cins dominante leiderschap en de bemoeienissen van het *sem'ja*, waarin Berezovskij en diens compagnon Roman Abramovič grote inspraak hadden. Algauw zou hij de beperkingen van zijn post overschrijden en naar voor komen als de belangrijkste kandidaat voor de presidentsverkiezingen van 2000. (Sakwa: 16-18)

5.1.3. De weg naar het presidentschap en rol van de oligarchie in de verkiezing

Bij zijn benoeming als eerste minister bleek Vladimir Putin een nobele onbekende bij het grote publiek, de kiezer. Zo kort voor de presidentsverkiezingen was zijn naambekendheid onvoldoende om een daadwerkelijke kans te maken om El'cin op te volgen. Uit een peiling in augustus bleek dat slechts een kleine twee procent van de kiezers achter hem stond. (Op. cit.: 18)

Putin maakte echt naam over gans het land door zijn krachtdadige optreden tegenover Tsjetsjeense separatisten die de Russische deelrepubliek Dagestan binnenvielen. Hiermee was de tweede oorlog tegen het opstandige Tsjetsjenië een feit. Niet veel later werd Rusland opnieuw opgeschrikt toen verschillende woonblokken in Moskou en andere Russische steden opgeblazen werden. De aanslagen werden toegeschreven aan Tsjetsjeense terroristen en samen met de oorlog zorgden ze voor een gevoel van angst en van kwetsbaarheid onder de Russische bevolking. Volgens verschillende journalisten werden deze twee acties uitgelokt door het Kremlin en dan in hoofdzaak Berezovskij, om zo Putin als sterke man naar voor te schuiven en in te laten spelen op de angst van de gewone mens die de nood aan een autoritair bewind voelde. (Shevtsova, 2003: 34-36) Zijn oorlogstaal en vastberadenheid hadden meer dan het gewenste effect: van de schamele twee procent in augustus, was zijn populariteit in slechts enkele maanden tot om en bij de zestig procent gestegen. (McGeary) Shevtsova geeft volgende verklaring aan de hele gebeurtenis: "In their mass longing for security and order, it seemed that Russians would have supported any new face as long as it appeared confident and was not that of a human wreck." (Shevtsova, 2003: 38)

Een eerste waardemeter voor de komende presidentsverkiezingen waren de verkiezingen voor de Duma, die doorgingen op 19 december 1999. Een grote kanshebber was de partij Otečestvo – Vsja Rossija (OVR – Vaderland - heel Rusland), een coalitie van twee partijen gesticht door regionale leiders die vreesden dat hun autonomie die ze in de El'cinjaren verworven hadden, ingeperkt zou worden. De ene werd gesticht op instigatie van Jurij Lužkov, de burgemeester van Moskou en de andere door de gouverneur van Sint-Petersburg Vladimir Jakovlev. (Rutland, 2000: 323-324) Aan het hoofd van de coalitie stond de tandem Lužkov – Primakov, die niet lang geleden ontslagen was als premier en zich openlijk kandidaat stelde voor het presidentschap. Het standpunt van de partij en haar leiders was zeer duidelijk: ze maakten er geen geheim van een anti-Kremlinkoers te zullen varen en stappen te ondernemen tegen de almacht van de oligarchen.

Putin, die partijloos was, had geen politieke machtsbasis die hem zou steunen in het parlement. Berezovskij, die gealarmeerd was door het anti-oligarchenprogramma van de OVR, financierde en richtte met behulp van andere notabelen uit het Kremlin een nieuwe

partij op, Edinstvo (Eenheid), die een tegenwicht zou moeten vormen voor de OVR. Met nog drie maanden tot de verkiezingen was het onmogelijk een volwaardig partijprogramma samen te stellen. Een echt politiek uitzicht had de partij niet. De leiders waren onder andere een wereldkampioen worstelen en een generaal die de maffia bestrijdde. Deze mensen hadden waarschijnlijk niet al te veel kaas van politiek gegeten, ze hadden wel het imago eerlijk, oprecht en krachtadig te zijn. Ze werden met andere woorden voorgesteld als de enige personen die Rusland konden beschermen tegen de heersende onveiligheid en het alomtegenwoordige geweld. Shevtsova ziet Edinstvo als een "virtual creation. [...] It had no ideology and no structures. It was a ghost movement." (Shevtsova, 2003: 45) het enige doel van de nieuwbakken partij was een pro-Putin blok te vormen in de Duma en het beleid van zijn latere presidentschap te ondersteunen. De eerste minister sloot zich niet bij Edinstvo aan, maar sprak openlijk zijn steun uit, wat in feite op hetzelfde neerkwam.

Tegelijkertijd had Putin instemmend gereageerd op de vorming van de Sojuz Pravych Sil (SPS – Unie van Rechtse Krachten), een coalitie van negen kleinere liberale partijen, met onder zijn leiders enkele belangrijke hervormers zoals Nemcov en Gajdar. (Sakwa: 22) Zijn steun aan deze twee partijen was echter wel een risico: indien de resultaten van de parlementsverkiezingen negatief zouden uitvallen, kon Putin zijn verdere politieke carrière wel vergeten en zou El'cin op zoek mogen gaan naar een nieuwe opvolger.

In het heetst van de strijd liet ook Berezovskij zich niet onbetuigd. Net zoals bij de presidentsverkiezingen van '96 zette hij zijn grootste wapen in: het televisiestation ORT. Hij had zijn nieuwsanker en kijkcijferkanon Sergej Dorenko de opdracht gegeven Lužkov en diens *partner in crime* Primakov zwart te maken door allerlei *kompromat*, een Russische term voor (al dan niet echt) compromitterend materiaal. Dorenko beschuldigde Lužkov in zijn show ervan onder andere grote sommen geld te versluizen naar buitenlandse bankrekeningen, deel te hebben genomen aan de moord op een Amerikaanse zakenman en linkte de burgemeester van Moskou met het hoofd van Aum Shumriko, de Japanse sekte die gifgas in de metro van Tokio had gespoten en de *Church of Scientology*. In totaal besteedde Dorenko vijftien uitzendingen aan het bekladden van Lužkovs imago, zodat deze zijn kansen om president te worden gedecimeerd zag. (Hoffman: 468-472) Vervolgens richtte Dorenko zijn pijlen op Primakov, die hij afschilderde als een zieke oude man, wiens plaats niet in het Kremlin was, maar in een bejaardentehuis. (Shevtsova, 2003: 41)

De campagne tegen de OVR had haar resultaat niet gemist. De partij kwam pas als derde uit de verkiezingen met dertien procent van de stemmen, na de CP, die nog altijd om en bij de 24 procent haalde en daarmee de grootste fractie was en Edinstvo, dat verrassend 23 procent van het kiespubliek achter zich wist te scharen. PSP, de andere

Putin genegen partij, haalde bijna negen procent. Jabloko en Žirinovskijs partij maakten de rij volledig met respectievelijk vijf en zes procent van de stemmen. (Op. cit.: 47; Sakwa: 22)

In de schaduw van dit grote geweld kregen enkele oligarchen in het parlement hun zitje te pakken. Berezovskij had met de steun van de gouverneur van Karatsjai-Tsjerkessië, een verarmde deelrepubliek ten noorden van de Kaukasus, zijn sleutel tot immunitet weten te bemachtigen. (Klebnikov: 316) Ook Roman Abramovič had eenzelfde stap in zijn carrière gezet. Hij vertegenwoordigde als gouverneur het kiesdistrict Čukotka, een ijskoude deelrepubliek aan de Beringstraat met voornamelijk vissers en rendierdrijvers als inwoners. (Van Zwol, 2005)

De verkiezingen hadden duidelijk gemaakt hoe de krachtsverhoudingen stonden. De communisten hadden nog steeds een grote aanhang en waren een blok waar nog steeds rekening mee moest gehouden worden. De pro-Putinpartijen kwamen zeer sterk naar voren, terwijl Lužkov en Primakov hun dromen op het presidentschap mochten opbergen en zich uiteindelijk ook aansloten bij het Kremlinkamp. Indien Putin een jaar later tot president verkozen zou worden, had hij in tegenstelling tot El'cin, die steeds had af te rekenen met een tegen hem oppositie voerende en door communisten gedomineerde Duma, een sterk blok achter zich staan.

5.1.4. De presidentsverkiezingen van 2000

De verkiezingen voor de Duma mochten dan wel een voorspoedige waardemeter geweest zijn, ze boden nog geen zekerheid omtrent de uitslag van de op handen zijnde presidentsverkiezingen. Daarvoor was de gemoedstoestand van de maatschappij te onstabiel voor en de oorlog in Tsjetsjenië te onvoorspelbaar. Putin had was dan wel enorm populair bij de bevolking, maar men was niet zeker dat dat zo zou blijven, want onvoorziene omstandigheden zouden wel eens roet in het eten kunnen gooien. De enige mogelijkheid om een potentieel doemscenario uit de weg te gaan, was Putin direct aan de macht te helpen. (Shevtsova, 2003: 53)

De kring rond El'cin had het volgende scenario in gedachten: El'cin zou vervroegd zijn ambt verlaten ten voordele van Putin, die zijn functies zou overnemen tot de verkiezingen. Op 31 december 1999 kreeg Rusland verrassend nieuws te horen. El'cin kondigde op de nationale televisie zijn ontslag aan en benoemde Vladimir Putin als zijn opvolger. Het kon haast niet symbolischer: aan de vooravond van de jaarwisseling werd een nieuwe president benoemd die Rusland een nieuwe eeuw moest binnenloodsen. Ook het feit dat El'cin Putin openlijk als zijn opvolger aanstelde, zette de kandidatuur voor het presidentschap van die laatste kracht bij.

De verkiezingen waren zo georganiseerd dat, wanneer er iemand meer dan vijftig procent van de stemmen in de eerste ronde haalde, een tweede ronde tussen de twee best presterende kandidaten overbodig werd. Een aantal prominente politici, waaronder Evgenij Primakov, staakten zelfs de strijd voor die nog maar begonnen was, zodat er maar elf mededingers overbleven voor het presidentschap. De politici die als voornaamste tegenstanders naar voor werden geschoven, waren de nationalistische demagoog Vladimir Žirinovskij, de liberaal Grigorij Javlinskij en Gennadij Zjuganov, die het meest tegenwerk zou bieden.

De verkiezingen van 26 maart bleken niet meteen de meest spannende, want tot een echte clash kwam het nooit: Putin haalde 53 procent tegen dertig voor Zjuganov en zes voor Javlinskij. De rest van de kandidaten haalden verwaarloosbare resultaten. (Sakwa: 29; Rutland: 317-318)

Rusland had met Putin de kandidaat van het Kremlin gekozen. Ook nu hij het hoogste ambt bekleedde, vertoonde hij dezelfde loyaliteit waaraan hij zijn carrière te danken had. Een van de eerste decreten die hij afkondigde was het verlenen van immuniteit aan zijn voorganger, zodat deze niet in vervolging kon gesteld worden wanneer bepaalde schandalen aan de oppervlakte zouden komen. Daarbij verklaarde hij dat de leden van het *sem'ja* hem enkel rekenschap verschuldigd waren voor de handelingen die ze gesteld hadden voor de termijn van zijn presidentschap inging. Het zag er dus naar uit dat de nieuwe president een stroman was van de El'cinclan.

5.2. Putins regering

De Russen hadden met Vladimir Putin voor een jonge en vigoureuze president gekozen die het land moest behoeden voor de chaos waarin het zich bevond. Opmerkelijk was dat hij succes had bij alle lagen van de bevolking. Diegenen aan de top zagen Putin als een leider die hen kon helpen hun eigendom te behouden dat ze onder El'cins bewind verworven hadden, en hun veiligheid kon garanderen wanneer sociale onrust de kop op zou steken. De armere lagen beschouwden hem als een figuur die hen zou beschermen tegen de grillen van de oligarchie en de bureaucratie en hun een veilig bestaan zou garanderen.

De figuur Putin roept echter ook contradicties op. In het gemeenschappelijke bewustzijn belichaamde hij enerzijds een verbinding met het verleden, waarvan de bevolking, alhoewel ze er niet van hield, zich niet kon distantiëren en anderzijds was hij ook negatie van dat verleden. (Shevtsova, 2001: 92) Op dezelfde manier verhiel Putin zich tot zijn voorganger. Hij was niet alleen zijn tegenbeeld qua persoonlijkheid, maar

ook wat zijn opvatting over de macht betrof. Daartegenover stond dan weer wel dat zijn beleid verder bouwde op de fundamenten die El'cin had opgetrokken.

5.2.1. Uitgangspunten en beleid

Putin wilde van Rusland opnieuw een sterke macht maken en het op internationaal vlak weer zijn plaats laten innemen tussen de andere leidende landen. Hij zag echter twee gevaren die dit zouden kunnen tegengaan. Het eerste en tevens ook belangrijkste gevaar was achterop geraken in de economische ontwikkeling. Het feit dat hij dit onderkende, betekende dat hij de economie belangrijker achtte dan de geopolitiek. Daarnaast was Putin er ook van overtuigd dat de nationale veiligheid niet langer door het Westen in gevaar gebracht werd, maar dat nu het terrorisme, waar Rusland de laatste jaren meer en meer mee te maken had gekregen, hieraan ten grondslag lag. Gebeurtenissen zoals 11 september deden deze visie ook elders in de wereld ingang vinden.

Om deze gevaren het hoofd te kunnen bieden, werd een strategie naar voor gebracht, waardoor Rusland opnieuw zou meespelen op het wereldtoneel. Deze strategie hield drie elementen in: de consolidatie van de staat, toenadering tot het Westen en de bestendiging van Ruslands invloed in de vroegere SU. (Tsygankov, 2005: 138-139)

a) Consolidatie van de staat

In tegenstelling tot zijn loyale uitspraken aan het begin van zijn ambtstermijn zou Putin niet de marionet van het Kremlin worden. Hij beseftte dat, als hij politiek wou overleven, hij zijn rol als opvolger van El'cin moest ruilen voor die van vernietiger van het El'inregime. Om de staat naar zijn model te kunnen kneden, zou hij het functioneren van de macht moeten veranderen en zijn eigen machtsbasis moeten creëren, zoniet zou het voor hem onmogelijk zijn zichzelf te legitimeren en een onafhankelijke koers te varen. Putin stoelde zijn beleid op de principes van discipline en verticale subordnatie, wat erop neer kwam dat de president alle macht naar zich toetrok en het centrum van die macht werd.

Om zich los te rukken van El'cins erfenis maakte hij zich los van de oude belangengroepen en begon een anti-oligarchenrevolutie. (Shevtsova, 2001: 94-95) Aanvankelijk leek hij dit niet te kunnen waarmaken, aangezien in het 'nieuwe' Kremlin een heel aantal El'cingetrouwen het merendeel van hun macht behielden. Van persoonlijke inmenging door de oligarchen in zijn beleid moest Putin niks weten, alhoewel ze toch via hun vertegenwoordigers hun invloed lieten gelden. Geleidelijk aan begon hij toch zijn eigen mensen, die hij kende van zijn tijd in Sint-Petersburg en die hij

kon vertrouwen, op belangrijke posten te plaatsen. Het merendeel van hen had gediend bij de veiligheidsdiensten. (Op. cit., 2003: 84-86)

Bij de personen die Putin omringden zijn er twee duidelijke groepen te onderscheiden. De eerste is die van de uit Moskou afkomstige oude garde, die nog altijd gesteund en beïnvloed werd door belangrijke oligarchen. Vološin, die opnieuw het hoofd van de presidentiële staf werd, was de belangrijkste figuur van deze groep. (Bulivanov, 2003a) De nieuwkomers in de presidentiële administratie of *pitery* (inwoners van Sint-Petersburg), die zoals hun bijnaam aangeeft uit de vroegere hoofdstad kwamen, vormden de tweede groep. Deze groep is onder te verdelen in twee subgroepen. Een eerste groep waren de liberale technocraten, die hoofdzakelijk sleutelposten in het economische beleid innamen en de mensen die hij in Sint-Petersburg had leren kennen. (Op. cit., 2003b) De andere groep waren Putins mensen, die hij had leren kennen van zijn tijd bij de veiligheidsdiensten en tijdens zijn periode onder Sobčak. Deze *siloviki* (enk. *silovik*, gevolmachtigd minister die het recht heeft gewapende troepen in te zetten) of met hun andere bijnaam *čekisty* (čeka-agent, lid van de čeka³³) oefenden voornamelijk functies uit die instonden voor de nationale veiligheid. (Op. cit., 2003c) In Putins ogen waren zij de enige die hij kon vertrouwen of op wie hij kon terugvallen. Het is hier wel belangrijk op te merken dat de aanwezigheid van deze drie groepen niet dient gezien te worden als een coalitie tussen verschillende machtsblokken. Het doel van Putin was wel deze groepen ondergeschikt te maken aan zijn allesoverheersende presidentschap. (Sakwa: 62-63) Aanvankelijk was de invloed van het *sem'ja* nog aanzienlijk, maar Putin deed er alles aan om mensen aan te stellen uit zijn vertrouwenskring, en daarvan maakte de oude garde niet echt deel uit. Naarmate zijn presidentschap vorderde en zeker tijdens zijn tweede termijn, kwamen de sleutelposities in handen van de *pitery*. Dit impliceerde dus dat het *sem'ja* als machtsbasis had afgedaan.

Om het centrale bestuur te bestendigen, dienden de provincies in de pas van het Kremlin te lopen. Dit betekende dat de regio's een deel van hun onder El'cin verworven vrijheden dienden in te leveren. De presidentiële administratie probeerde ervoor te zorgen dat de belangrijkste machtsposities ingevuld werden door loyale Putinaanhangers, zodat het centrale belang op de eerste plaats kwam. Een illustratie hiervan is een onlangs uitgevaardigde wet die inhoudt dat de president de gouverneurs van de deelrepublieken rechtstreeks benoemt, waardoor die niet meer onafhankelijk zijn ten opzichte van het Kremlin. Politieke oppositie voeren werd bemoeilijkt en alle uitingen van kritiek werden vijandig onthaald. In dit opzicht dient ook de zaak Chodorkovskij geplaatst te worden (*infra*). Daarnaast heeft ook de massamedia veel van hun onafhankelijkheid

³³ Veiligheidsdienst in de SU die van 1917 tot en met 1922 actief was. Daarna opgevolgd door de KGB.

moeten inleveren. Het gaat hier dan hoofdzakelijk om de televisiestations, die uit de handen van de oligarchen gerukt zijn en daarna terug voor een groot deel in handen van de staat kwamen.

Putin maakte van het Rusland dat hij van El'cin geërfd had, een staat die veel eigenschappen gemeenschappelijk heeft met een autocratie. De macht wordt wel gelegitimeerd door 'vrije verkiezingen' en zorgt zo voor een democratisch kantje, maar het centrale gezag trekt alles naar zich toe. Deze door Ševcova genoemde *vybornoe edinovlastie* (gekozen alleenheerschappij) laat veel minder ruimte voor andere belangengroepen dan die van de president. (Ševcova, 2005) Dit klimaat zal nefast blijken voor de in de jaren '90 opgekomen oligarchie.

b) Toenadering tot het Westen

Het tweede punt hield in dat er een coalitie aangegaan werd met de in hoofdzaak Westerse mogendheden om op vlak van economie en veiligheid een verregaande samenwerking door te voeren. Rusland zou met zijn grote voorraden grondstoffen een alternatief kunnen bieden voor het onrustige Midden-Oosten en zo voor het Westen een stabiel economisch klimaat kunnen creëren terwijl het Westen op zijn beurt meer zou investeren in de Russische economie. Ook de vergrote actieradius van het islamterrorisme zorgde ervoor dat de neuzen grotendeels in dezelfde richting stonden.

Aanvankelijk stonden de VS en het Westen kritisch tegenover Ruslands aanpak van de problemen in Tsjetsjenië. Maar de aanslagen van elf september en de daarop volgende oorlog in Afghanistan, waarbij Putin de VS openlijk steunde, zorgden ervoor dat de twee kampen verregaande coalities smeedden. De opvatting over hoe terrorisme te bestrijden, kwam wel niet altijd overeen. Een voorbeeld hiervan is de oorlog in Irak, waartegen Putin zich verzette. In feite was Putins standpunt, dat terrorisme enkel verslagen kon worden door het samenwerken van staten en niet door het aanvallen van bepaalde 'vijandige' staten, nog het meest te vergelijken met het standpunt van de Europese mogendheden.

Op economisch vlak werden de banden met Europese partners aangehaald. Dit betrof dan vooral de energievoorziening, waar vooral Duitsland, Frankrijk en Italië zeer grote afnemers waren. In Rusland zelf wou Putin veel meer investeringen aantrekken, en zag vooral veel heil in joint ventures van Russische en buitenlandse bedrijven. In ditzelfde opzicht dienen ook de relaties met Japan en China gezien te worden. Daarnaast bepleit Putin het toetreden van Rusland tot de Werelhandelsorganisatie (WTO), maar de VS houdt (voorlopig) de boot af.

Deze nieuwe toenadering tot het Westen moet gezien worden vanuit pragmatisch oogpunt en niet als een statement van integratie, aangezien Westerse inmenging in Russische interne zaken nog steeds gevoelig lag. (Tsygankov: 141-144)

c) Invloed in de vroeger SU

In de vroegere SU was Putin niet van plan Ruslands invloed te laten verslappen. Zijn doel is de belangrijkste speler in de regio te blijven en hij sluit hiervoor flexibele coalities die het wederzijds belang moeten dienen. Hierbij maakte het Kremlin gebruik van informele structuren en veel minder van zijn militaire macht in de regio, die het op een lager peil aan het brengen is. Ruslands belang is niet langer van een geopolitieke aard, maar van een geo-economische.

In dit opzicht sloot Putin tijdens zijn eerste termijn verdragen met onder andere Wit-Rusland, Kazakstan en Oekraïne met de bedoeling de bestaande handelsbarrières te elimineren en een gemeenschappelijk energie- en transportbeleid uit te denken. Op het vlak van veiligheid ging Rusland belangrijke verbintenissen aan met ondermeer China om het terrorisme en het ontstane veiligheidsvacuüm in Centraal Azië op te vangen. Om datzelfde terrorisme te bestrijden toonde Putin zich zelfs bereid de toenemende economische en militaire aanwezigheid van het Westen te tolereren.

Waar het Rusland in de voormalige SU hoofdzakelijk om te doen is, is zijn economische kracht uit te breiden en daar zijn invloed aan te koppelen. Via bilaterale besprekingen greep het Kremlin de controle over de strategische eigendommen en het transport van de vroegere SU-republieken en met zijn enorme energievoorraden, die de hele regio bevoorraden, heeft het een afdoend drukkingsmiddel (Op. cit.: 145-146) Het is evident dat Ruslands belangen in deze regio, waar het een van het Westen onafhankelijke en dominante rol wil spelen, niet altijd overeenstemmen met die van het Westen. In dit opzicht moet bijvoorbeeld de oranje revolutie in Oekraïne gezien worden, die misschien door het Westen positief onthaald werd, maar zeker niet door het Kremlin.

5.2.2. Economische toestand

De belangrijkste voorwaarde die Putin zag opdat Rusland zijn plaats tussen de andere grootmachten terug zou innemen, was een sterke economie. Van El'cin had hij echter een land geërfd dat zojuist door een zware monetaire crisis gegaan was en waarvan de economie nog steeds niet hetzelfde peil bereikt had als voor het uiteenvallen van de SU.

Voor Putin was de transitie beëindigd, hoewel hij niet ontkende dat er nog veel moest veranderen. Dit betekende dat hij de macro-economische stabilisatiepolitiek van

El'cin verder zette. Dit bleef niet zonder succes, met een daling van de inflatiegraad (alhoewel die naar Westerse maatstaven toch redelijk hoog blijft), toenemende investeringen en een relatief constante aangroei van het BNP. (zie tabel 5.1)

Tabel 5.1. Macro-economische indicatoren

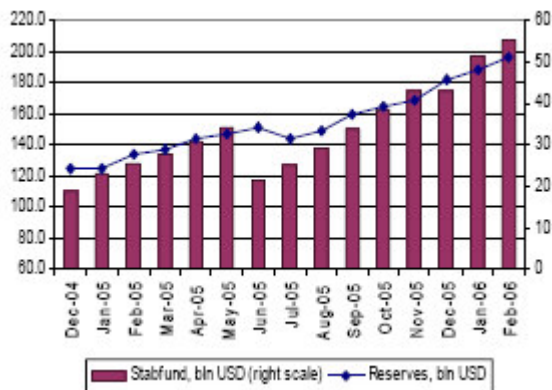
Jaar	Groei BNP (%)	Inflatie (%)	Toename investeringen (%)
1999	3.2	36.5	1.0
2000	10.0	20.2	17.2
2001	5.0	18.6	7.5/8.7
2002	4.3	14.0/15.1	2.5/2.6
2003	7.2/7.3	12.0	12.0/12.5
2004	7.2	11.7	10.9
2005	6.4	10.9	10.5
2006 (jan-febr)	-	4.1	1.6

Bron: Sakwa, 2004: 187; Worldbank Moscow Office, 2006

Noot: Cijfermateriaal van 1999-2000 enkel uit Sakwa; cijfermateriaal vanaf 2004-2006 enkel uit Worldbank. Bij afwijkingen van cijfers van 2001-2003, eerste cijfer ontleend aan Sakwa, tweede aan Worldbank.

De groei van de economie kwam er door enerzijds de steeds duurder wordende olie, die een substantieel deel uitmaakt van Ruslands export en anderzijds door de maatregelen die Putin nam om de economie transparanter te maken. Een belangrijke maatregel was de belastinghervorming, die een betere taksinning mogelijk maakte. (Polit.ru, 2004) Het privatiseringsproces verliep veel geregelder, maar toch waren de traditionele ziektes als *insider dealing* en favoritisme bij de verkoop van bedrijven niet helemaal uitgeroeid. Ook de budgetten werden op tijd goedgekeurd en de begroting werd in evenwicht gebracht (Sakwa: 187) Door de fiscale hervormingen en het door de stijgende olieprijs gunstige economische klimaat was Rusland ook in staat zijn overheidsschuld gevoelig in te korten. Een belangrijke factor hierin is het oliestabilisatiefonds (zie grafiek 5.1). Daarin stopt de staat de oliedollars uit de export om ze dan later te kunnen gebruiken bij een eventuele negatieve conjunctuurwijziging. Datzelfde fonds blijkt ook belangrijk om de inflatiedruk binnen de perken te houden en de druk op de roebel te neutraliseren. Door de hoge taxatie op de olie-export en het geld dat die olie-export genereert te beleggen, zorgt het fonds ervoor dat er minder geld in omloop komt. Dat diezelfde olie de drijvende kracht is, valt ook te merken aan het budget, dat hogere inkomsten krijgt dan verwacht door de hoge olieprijs. Gedragen door de grondstoffen kent de economie een duidelijke groei die ervoor zorgt dat de armoede en het aantal werklozen afneemt. (Worldbank Moscow Office: 2005) Putins beleid wierp dus vruchten af en ook de gewone mens, die zijn inkomen zag stijgen, kon ervan meeprofiteren.

Grafiek 5.1. Stabilisatiefonds en buitenlandse reserves

Bron: Worldbank Moscow Office, 2006

Kenmerkend voor Putin is dat hij een markteconomie nastreeft met daarin een groot belang van de staat in strategische sectoren zoals de energiesector. De staat is bijvoorbeeld meerderheidsaandeelhouder in bedrijven zoals Gazprom of Rosneft'. Deze zijn de basis van de Russische economie, waarop andere sectoren zich onafhankelijk kunnen ontwikkelen. Het privé-bezit is een belangrijk gegeven en moet beschermd worden door de wet, maar komt niet boven het belang van de staat. Eigendomsrechten zijn met andere woorden niet van primordiaal belang en evenmin een prioriteit. Centraal staat het belang van de energiesector, waarin Rusland zich wereldwijd als een van de grootste spelers manifesteert. De staat zet deze sector dus in om zijn geo-economische en in mindere mate geo-politieke beleid ten uitvoer te brengen. (Olcott, 2004: 27-30)

Putins beleid blijft echter niet gespaard van kritiek. Andrej Illarionov, een economische adviseur van Putin die onlangs ontslag nam uit zijn functie, ziet Rusland evolueren naar een "nieuw corporatief model" – één waar de economie gedomineerd wordt door monopolistische zogenaamde door de staat gecontroleerde corporaties. (Gumbel, 2006: 23) Dit zijn als het ware een soort FPG's waar de staat een meerderheidsaandeelhouder in is. Een mooi voorbeeld is Gazprom, het gasmonopolie in Rusland, dat naast de gaswinning zich ook ingekocht heeft in bepaalde kranten en televisiestations. Gazprom functioneert bij gratie van de staat en voert een beleid, dat ze evenzeer oplegt aan haar zusterbedrijven, in functie van die staat.

Verdere kritiek is het overdreven belang van de olie-en gaseconomie in de Russische economie. Dit zou kunnen leiden tot de zogenaamde *Dutch disease*, waardoor de economie (en bijgevolg het staatsbudget) te afhankelijk wordt van de olie-en gasinkomsten. Ook het banksysteem staat nog niet op punt en Kleine en Middelgrote Ondernemingen blijken maar een kleine rol te spelen in het economisch bestel. De persvrijheid werd gevoelig beperkt en de macht houdt enkel de macht in stand, in plaats van vooruitgang en ontwikkeling aan te wakkeren. Corruptie is alomtegenwoordig en de

eigendomsrechten blijken voor interpretatie vatbaar, zoals de Jukos-zaak aantoonde (*infra*). Van een liberale, onafhankelijke economie en een rechtstaat is dus niet echt sprake. (Ibidem; Ševcova)

5.3. Putin versus de oligarchen

Met Putin aan de macht veranderden de regels van het spel. Hij stond erop dat de oligarchen net als alle anderen volgens de wet zouden handelen en dat de periode van het gangsterkapitalisme afgelopen zou zijn. Zaken als de *zalogovye aukciony* zouden niet langer meer kunnen en ook met het favoritisme en cliëntelisme zou het afgelopen zijn. Daarnaast moesten ze zich afzijdig houden van het politieke firmament en zich niet langer bemoeien met de dingen die in het Kremlin beslist werden. Putin zocht er met andere woorden naar een politiek van *equidistance* te voeren tegenover de oligarchen. (Sakwa: 197) Hierdoor moesten zij een groot deel van hun macht en invloed inleveren.

Putin kondigde aan dat de wet strikt diende nageleefd te worden en dat belastingen op tijd betaald moesten worden, zoniet zouden de 'misdadigers' een gerechtelijk onderzoek aan hun been krijgen. Een van de eersten die hiermee geconfronteerd werd, was Vladimir Potanin, die men verplichtte verscheidene miljoenen dollars aan belastingen te betalen om justitie niet op zijn dak te krijgen. Deze maatregel had tot doel de oligarchen opnieuw onder controle te houden door hen te chanteren. (Shevtsova, 2003: 109) De oligarchen verdeelden zich in twee groepen: diegenen die zich niet lieten doen en weerwerk boden en diegenen die een afwachtende houding aannamen of loyaal de president volgden.

5.3.1. Conflicten

Tegenover Putin reageerden de meeste oligarchen zoals ze dat gewoon waren. Ze zetten hun mediawapens in en probeerden hem moreel en politiek te ondermijnen. Passief toekijken en alles over zich heen laten gaan was niets voor hen. Ze waren immers wat ze waren: oligarchen, die altijd een bepalende invloed hadden gehad in het Kremlin. Putin trok ten aanval, maar in plaats van het systeem aan te pakken, viel hij de oligarchen die hem het meest weerwerk boden, persoonlijk aan.

a) Gusinskij

De eerste met wie Putin de confrontatie aanging, was Gusinskij. Hij had zich met zijn steun voor Lužkov bij de verkiezingen van '99 niet al te geliefd gemaakt bij het Kremlin. Ook de kritische berichtgeving van NTV over de oorlog in Tsjetsjenië liet bij Putin een wrang gevoel na.

Gusinskij was fel verzwakt uit de crisis van '98 gekomen. Hij had grote investeringen gedaan in zijn mediabedrijf, die bedoeld waren om op de behoeften van de tot dan toe alsmaar groeiende middenklasse te kunnen inspelen. Zijn inkomsten haalde hij hoofdzakelijk uit het verkopen van advertentietijd. Door het ineenzakken van de roebel werden geïmporteerde producten, die het meeste van de reclame op zijn zenders uitmaakten, ongelooflijk veel duurder, waardoor ze onbetaalbaar waren. Bijgevolg slonk het aantal advertenties en daalden Gusinskijs inkomsten. Daarbij kwam ook nog dat de middenklasse financieel een ferme klap had gekregen en zich diende te herstellen. Voor 'luxeproducten' zoals Gusinskijs betaaltelevisie was er geen plaats meer. Gazprom kwam als reddende engel en stond borg voor een lening van Gusinskij en kreeg in ruil hiervoor 25 procent plus één aandeel in Media-most.

Toen Putin kwam en Gazprom volledig onder staatscontrole kwam, voelde Gusinskij het net rond zich sluiten. Op elf mei 2000 vielen gewapende mannen de kantoren van de Most-groep binnen, zichzelf identificerend als belastingspolitie. Het was onduidelijk wat ze zochten, maar de raid was een eerste hint naar wat nog komen zou. Gazprom werd plots veel minder genereus en eiste dat Gusinskij zijn schuld cash terugbetaalde. Het Kremlin wist dat Gusinskij dit onmogelijk kon, maar dit paste perfect in het plan Media-Most failliet te laten gaan en Gusinskij kapot te maken.) De aanvallen volgden elkaar op. Enkele dagen later werd Gusinskij persoonlijk aangepakt. Hij werd gearresteerd voor een oude fraudezaak die dateerde van toen hij nog in Sint-Petersburg actief was. Gusinskij zat in de hoek waar de klappen vielen en kon er niet uit ontsnappen. Toen men hem een ultimatum voorstelde, kon hij niet anders dan dit aanvaarden. Het voorstel hield twee dingen in: Gusinskij zou NTV aan Gazprom verkopen en zou in ruil daarvoor alle aanklachten tegen hem zien vervallen en een vrijgeleide krijgen naar het buitenland. Gusinskijs rol in Rusland was duidelijk uitgespeeld. (Golovkov en Nechorošev; Hoffman: 476-484)

b) Berezovskij

Voor Berezovskij was het even schrikken toen Putin zijn standpunt jegens de oligarchie duidelijk maakte. De man die hij had aangesteld om de 'continuïteit' van de El'cinjaren te bestendigen, bleek niets anders dan een omwenteling te willen ontketenen waarvan de machthebbers onder het oude systeem het slachtoffer zouden zijn.

Het eerste waarover Putin en Berezovskij een meningsverschil hadden, was de oorlog in Tsjetsjenië, die de president koste wat het kost wilde verderzetten, terwijl Berezovskij opteerde voor vredesgesprekken. Het volgende dispuut ging over de gouverneurs in de regio's, die veel afhankelijker van het Kremlin werden. (Ajdinov, 2000) Berezovskij laakte deze stap naar autocratie en riep Putin op de deelrepublieken van de RF meer autonomie te geven. Hij liet zelfs een ballonnetje op met het voorstel van Rusland een confederatie van enkele onafhankelijke autonome staten te maken. Deze standpunten strookten totaal niet met de manier waarop Putin van Rusland opnieuw een sterke staat wou maken.

Berezovskij brak met Putin en viel hem aan met een open brief, waarin hij de president beschuldigde de democratie in Rusland om zeep te helpen. Niet veel later nam Berezovskij zelfs ontslag uit de Duma, met het standpunt geen deel te willen hebben aan de instorting van Rusland en de oprichting van een autoritair regime. Vervolgens greep hij elke gelegenheid aan om de president in diskrediet te brengen en zette hiervoor zijn kranten en tv-stations in. Na de ramp met de duikboot Kursk spaarde ORT zijn kritiek niet op Putin, die het incident redelijk onhandig aanpakte.³⁴

Putin barstte in woede uit en verklaarde dat de oligarchen en hun televisiekanalen niet alleen de staat maar ook het leger en de marine verwoestten. Putin, die wist dat hij zijn hele imago aan tv te danken had, zei in een persoonlijk onderhoud met Berezovskij dat hij er alles aan zou doen om ORT in de pas te laten lopen. In feite paste dit in zijn opzet de massamedia te controleren. Berezovskij had het in het Kremlin voorgoed verkorven en kon niet anders dan ORT verkopen aan Roman Abramovič, die wel bereid was samen te werken met de autoriteiten. (Hoffman: 485-489) Daarop ging hij in London in ballingschap en nam de naam Platon Elenin aan. Niet lang na Berezovskijs vlucht naar het buitenland liet Putin een onderzoek openen naar 'mogelijke' belastingsontduiking en fraude van de kant van Berezovskij en vroeg een internationaal uitleveringsbevel aan, maar Groot-Brittannië verleende de oligarch politiek asiel. Vanuit zijn uitvalsbasis zette hij zijn strijd tegen Putin voort door onder andere oppositiepartijen te steunen. Hij had nog wel zijn inbreng in het sociale debat, maar was slechts een schim van de invloedrijke machtsregelaar die hij onder El'cin was.

Na het vertrek van Gusinskij en Berezovskij verklaarde Putin in verband met zijn strijd tegen de oligarchie, dat, indien zij komaf zouden maken met hun oude gewoontes

³⁴ Toen de Kursk zonk en het nieuws van de ramp bekend raakte, onderbrak een schijnbaar onverschillige Putin zijn vakantie aan de Zwarte Zee niet. Bij de reddingsacties die volgden, bleek Rusland niet bij machte de overlevende opvarenden te redden. Toen Groot-Brittannië aanbood te helpen bij de reddingsacties, bleef het Kremlin zonder antwoord. Pas na enkele dagen deed het een beroep op Noorwegen om de klus te klaren. Negen dagen na het ongeluk slaagden de Noren specialisten, ondanks de tegenwerking van Russische zijde, erin de onderzeeër binnen te gaan, maar van de bemanning was niemand meer in leven. De leugens die vanuit de overheid werden verspreid over de oorzaak van de ramp en het lot van de bemanning zorgden voor nog meer verbijstering bij de bevolking.

en volgens de regels zouden werken, hun onder El'cin verworven kapitaal niet in gevaar gebracht kon worden door de 'misdaden' die ze vroeger gepleegd hadden. Putin zei niet meer of minder dan dat de oligarchen in de pas moesten lopen en dat er een strikte scheiding tussen kapitaal en macht moest komen. Dit betekende dat ze zich niet meer met het Kremlin mochten moeien en politiek de president niets in de weg mochten leggen. Wie dit principe met de voeten trad, zou dezelfde weg opgaan als zijn twee voorgangers. Hiervan is Michail Chodorkovskij een mooi voorbeeld (*Infra*). De oligarchen werden dus gedegradeerd tot 'gewone' ondernemers.

5.3.2. Terug naar af?

Niet iedereen reageerde zoals Gusinskij, Berezovskij en Chodorkovskij. De frontman van het oliebedrijf Lukoil bijvoorbeeld, Vagit Alekperov, nam een afwachtende houding aan om daarna te beslissen welke weg hij zou opgaan. Ook anderen namen eenzelfde positie in. Roman Abramovič en Michail Fridman waren geneigd aan Putins eisen te voldoen om zo niet dezelfde weg op te gaan als hun voorgangers.

Ook zij zijn zich echter bewust dat ze afhankelijk zijn van de gratie van de president. Abramovič, die zich steeds loyaal gedroeg ten opzichte van Putin, bleef aan het Kremlin verbonden. Toch blijkt hij zijn voorzorgen genomen te hebben door een groot deel van zijn aandelen in Russische bedrijven te verkopen, waarbij hij en zijn partners ongeveer een twintig miljard US\$ ophaalden. Maar Abramovič lijkt de zakenwereld niet helemaal vaarwel te zeggen aangezien hij nieuwe mogelijkheden ziet om te investeren. Abramovič zal zich met andere woorden alleen maar terugtrekken, wanneer men hem dat van hogerhand vraagt. (Davydova en Makeev: 2006)

Fridman stapte eveneens uit zijn rol van oligarch en probeerde de wetten na te volgen. Dit zorgde er echter niet voor dat hij niet lastig gevallen werd door de belastingdiensten, maar door de belangen van buitenlandse bedrijven in zijn ondernemingen, kon hij de claims binnen de perken houden.

Volgens Jakov Pappè, in een interview met *Delovye Ljudi*, is het afgelopen met de periode van de door oligarchen gerunde grote ondernemingsstructuren. Hij bemerkt dat hun koers de laatste jaren meer bepaald wordt door de banken en beurzen in Londen, New York of Frankfurt, dan door het Kremlin of Moskou. De geïntegreerde businessgroepen of FPG's zag hij evolueren tot een Russische variant van financiële holdings of investeringsfondsen. De belangrijkste oorzaak die hij hiervoor ziet is dat "de overheid [...] in hoofdzaak dit proces steunt. [...] De feiten spreken over de onwil van de overheid om noch de big business te onteigenen, noch haar inkapseling in de

wereldeconomie te belemmeren.”³⁵ (Starostenkova, 2005; mijn vertaling) Ze doet dit door twee eisen te stellen. De eerste houdt in niet alleen de wet volgens de letter te volgen, maar ook te handelen naar de geest ervan, terwijl de tweede politieke loyaliteit vereist, wat dus inhoudt niet zelf een politieke koers te willen varen. (Ibidem) Deze eisen maken het de oligarchen onmogelijk hun vroegere tactieken nu nog altijd te blijven toepassen. Het machtsvacuüm dat zij hebben nagelaten, werd op zijn beurt ingenomen door de bureaucratie, die nu samen met de *čekisty* het nieuwe machtscentrum van het land uitmaakte.

³⁵ Gosudarstvo [...] v osnovnom nodderživaet étot process. [...] Fakty govorjat neželanii gosudarstva ni raskulačivat' krypnyj biznes, ni prepjatstvovat' ego vstraivaniju v mirovuju ékonomiku.

6. Conclusie: Michail Chodorkovskij

In dit laatste hoofdstuk zal ik de casus van Michail Chodorkovskij, een in deze tekst reeds genoemde oligarch, in een viertal punten beschrijven. In een eerste punt komt zijn opkomst onder Gorbačëv aan bod. Daarna volgt een beschrijving van zijn groei in de eerste El'cinjaren. Als derde behandel ik het hoogtepunt van zijn macht en het laatste punt gaat over zijn val na de aanvaring met president Putin.

Zijn carrière is een mooie illustratie van de fasen die de oligarchen in doorliepen. Kenmerken zijn de manier waarop hij in de Komsomoleconomie een kapitaal wist op te bouwen, hoe hij stelselmatig meer en meer macht en bezit vergaarde in de vroege jaren '90, hoe hij meehielp aan de herverkiezing van El'cin en kon profiteren van de *zalogovye aukciony*. In een volgend stadium is hij eveneens een van de prominente oligarchen die het met Putin aan de stok krijgen. Zijn latere arrestatie kan eigenlijk gezien worden als de definitieve nederlaag van de oligarchie en een eindpunt van de periode waarbij kapitaal en macht hand in hand gingen.

6.1. Hoe Chodorkovskij een entrepreneur werd

Michail Chodorkovskij studeerde chemie in Moskou toen Gorbačëv aan de macht kwam. Tijdens zijn studententijd was hij een actief lid van de Komsomol en profiteerde volop van de nieuwe mogelijkheden die de jongerenorganisatie kreeg. Dit was allemaal mogelijk in het kader van de Wet op de Coöperatieven en kreeg de volle steun van de CP. In dit klimaat opende Chodorkovskij een jeugdcafé, zijn eerste privé-onderneming. De zaak draaide echter niet echt goed. Daarop zou Chodorkovskij een andere weg inslaan en richtte een CNTTM op, waarbij hij en enkele kompanen bedrijven advies zouden leveren in verband met technische kwesties. Hiervoor waren de directeurs van die bedrijven bereid aardig wat geld, meestal non-cash, neer te tellen. Net als andere soortgelijke initiatieven had deze onderneming aardig wat succes. (Hoffman: 105-106)

Het grote voordeel van deze organisaties was dat hij leerde hoe hij het rigide geldsysteem van de SU kon manipuleren.³⁶ Op die manier verdienden Chodorkovskij en

³⁶ In de SU bestonden er twee soorten geld, namelijk cash en non-cash. De eerste was echt, tastbaar geld zoals munten, bankbiljetten en dergelijke. De tweede was een soort van virtueel geld dat de overheid als subsidie aan bedrijven gaf. Deze twee soorten geld mochten niet vermengd worden. Door de grote vraag naar cash had deze een veel grotere waarde dan non-cash, waarvan veel bedrijven er te veel hadden zonder het echt te kunnen gebruiken. Chodorkovskij vond echter een barst in het systeem en kreeg het via zijn *nomenklatura*-connecties voor elkaar het non-cash geld in te wisselen voor het veel waardevollere cash roebels en later zelfs dollars. (Hoffman: 109-111)

zijn compagnons vele malen meer geld dan dat zij zouden verdienen indien zij een officiële baan zouden uitoefenen. Niet alleen Chodorkovskijs groep vaarde wel bij dit systeem, ook de bedrijfsdirecteurs, die hun non-cash ter beschikking stelden, kregen een deel van de taart in ruil voor hun medewerking. (Op. cit.: 112-114) In feite slaagde Chodorkovskij erin, onder de dekmantel van een CNTTM, door de barsten in het systeem geld uit het niets te maken.

Nadat hij afgestudeerd was, kon Chodorkovskij kiezen. Ofwel zou hij zich kwijten van zijn rol als toegewijd Komsomolfunctionaris, ofwel zou hij de banden met de organisatie afbouwen en verder zijn eigen weg gaan. Hij koos voor het laatste.

De volgende stap die hij zette, was de import van computers, waaraan een groot gebrek was in de SU. Zijn werkwijze bestond eruit in het buitenland computers te kopen en die dan in het binnenland met een enorme winst te verkopen. Chodorkovskijs centrum, dat toen al ingeschreven was als een coöperatieve, verkocht de computers voor non-cash, dat dan via de beproefde weg omgetoverd werd tot cash. Het bleef niet alleen bij computers. De coöperatieve deed onder andere ook in kleding en alcohol. (Latynina, 1999)

Vervolgens breidde hij zijn onderneming uit met een bankfiliaal, dat Menatep zou heten. Via deze bank was het voor hem mogelijk gunsten en leningen los te krijgen van de overheid via een staatsbank en hiermee zijn computerhandel te financieren. Ondertussen zorgde hij ook voor zijn connecties door niet alleen door te dringen in hoogste politieke echelons, maar ook door contacten te leggen in belastingsparadijzen zoals Zwitserland of andere landen zoals de VS. Want dit beseftte hij maar al te goed: hoe meer connecties je had, des te makkelijker je geld los kon krijgen van de staat, waarmee je dan zelf miljoenen dollars kon verdienen. Chodorkovskij speelde voor het grote geld. Via heuse offshoreconstructies zette hij geld op buitenlandse rekeningen en ontdukte hij belastingen. Dit was allemaal niet mogelijk voor de gewone Rus, maar via zijn connecties was dit voor Chodorkovskij relatief makkelijk te verwezenlijken. (Freeland: 116-120; Hoffman: 120-125)

Net zoals alle andere oligarchen maakte Michail Chodorkovskij dus gebruik van zijn *nomenklatura*-connecties en de gaten in het oude systeem om zich te ontwikkelen als entrepreneur en een mooi kapitaal bij elkaar te rapen. Dit netwerk en dit kapitaal zou het hem na het uiteenvallen van de SU mogelijk maken een van de financieel machtigste en invloedrijkste mannen van Rusland te worden.

6.2. Na de val van de SU

De economische en politieke transitie waarin Rusland zich bevond, bood verschillende bronnen van *easy money*. Hyperinflatie was bijvoorbeeld een schitterend middel om zonder enige moeite ongelooflijk veel geld te verdienen. Banken ruilden roebels tegen dollars en wachtten af totdat de dollar in waarde toenam ten opzichte van de roebel om die dan in te ruilen en zo de meerwaarde op zak te steken. Ook Menatep construeerde zulke financiële schema's die voor groot geldgewin zorgden.

Daarnaast had Chodorkovskij door zijn vele connecties de status van *upolnomočennyj bank* gekregen. Voor Menatep hield dit in dat de bank ingeschakeld werd in een programma van staatsleningen. Een bepaald staatsministerie stortte dan een bepaald bedrag op de rekeningen van Menatep, dat dit dan over moest maken naar de regio's voor wie deze subsidies bedoeld waren. Toen de bank dit geld ter beschikking had, stelde ze de storting uit en belegde dit geld in zeer vruchtbare investeringen. Pas na enkele weken maakte ze dan promesses van Menatep over in plaats van cash. (Hoffman: 232) Op deze manier maakte men ongelooflijk veel winst met het geld van de staat, terwijl die daar niets voor terug kreeg.

Dit kapitaal kwam goed van pas toen Čubajs zijn privatiseringsplan ten uitvoer bracht. Menatep speelde in op de tweede fase van de privatisering, die inhield dat de overblijvende aandelen verkocht werden op verschillende manieren, waaronder ook *investment tenders*. Die tenders waren bedoeld om kapitaal in de onderneming te brengen, iets wat de eerste fase niet gegarandeerd had. Volgens dit principe kreeg men aandelen in handen mits men beloofde te investeren in het bedrijf waarvan men aandelen had gekregen, en dat men de overheid de prijs van de aandelen terug zou betalen. Menatep dacht een hele constructie uit om aan dit spel mee te doen en onderstreepte zijn kandidatuur door zeer grote investeringen te beloven. Vervolgens ondersteunde het dit met bankgaranties, die ten einde liepen vooraleer er geïnvesteerd was. In feite deed Menatep niets anders dan goedkoop bedrijven wegplukken zonder zijn beloftes, namelijk in het bedrijf te investeren, na te komen. Het hele schema was zeer goed doordacht, maar de aankopen werden eigenlijk meer voor de koopjes dan om de sector waarin het bedrijf opereerde. Zo verwierven Chodorkovskij en zijn medewerkers bijvoorbeeld een titanium-magnesium fabriek, een glasfabriek, een textielbedrijf en een voedsel verwerkend bedrijf. Door de tegenkanting van de rode directeuren, die de inkomsten van het bedrijf confisqueerden, bleken sommige aankopen minder rendabeler dan andere, maar door het spel met de inflatie bleek de geldbron onuitputtelijk. Op deze manier werd er al gauw een FPG gevormd, waarvan Menatepbank het centrale punt was. (Freeland: 119-120)

Ondertussen was Chodorkovskij één van de financieel krachtigste mensen van Moskou geworden, en dus ook van gans Rusland. Door zijn lidmaatschap als één van de zeven bankiers (*supra*) oefende hij ook invloed uit op het politieke gebeuren in het land.

Maar zijn echte top moest hij nog bereiken. De nakende presidentsverkiezingen en een coalitie met de andere zes van de *semibankirščina* zou hun macht naar ongekende hoogte brengen.

6.3. Hoogtepunt van zijn macht

Rond de zomer van '95 waren de mogelijkheden om via *easy money*-schema's nog makkelijk hopen geld te verdienen, aanzienlijk afgenomen. De oligarchen dienden dus hun geld op een andere manier te verdienen. Daarom kwam Vladimir Potanin met het plan voor de *zalogovye aukciony* op de proppen, waarbij de staat, die bijna bankroet was, in ruil voor leningen de grootste en belangrijkste bedrijven van de Russische economie in onderpand gaf. In afwachting van de terugbetaling van de lening mochten de oligarchen het onderpand besturen. Zoals verwacht kon de staat die leningen niet terugbetalen en kregen de respectieve banken het recht om de bedrijven te verkopen.

De oligarchen verkochten hierop de kroonjuwelen van de Russische economie aan zichzelf tegen bodemprijzen. Hiervoor hadden ze wel El'cins verkiezingscampagne gesteund en gezorgd dat de onpopulair geworden president herverkozen werd. Indien de grote concurrent, de communist Zjuganov, aan de macht was komen, hadden ze achter hun *jackpot* kunnen fluiten en zou hun bestaan en machtsbasis er wel zeer precair uitgezien hebben. Hierna konden ze verder ongestoord hun gang gaan en bereikte hun invloed en macht een ongekend hoogtepunt.

Ook Chodorkovskij werkte mee aan de herverkiezing van de president en participeerde eveneens in de *zalogovye aukciony*. Hij had zijn zinnen gezet op Jukos, toen Ruslands tweede oliebedrijf. Het was eigenlijk een holding die een groot belang bezat in enkele van Ruslands grootste oliewinningsgebieden en oliewinningbedrijven. Zijn bank Menatep kreeg de organisatie van de verkoop van de holding in handen. De verkoop bevatte een eerste deel van 45 procent in een overeenkomst volgens de *zalogovye aukciony*. Dit deel had Chodorkovskij als onderpand gekregen voor zijn lening aan de staat. Daarnaast was er ook nog een tweede deel van 33 procent dat in een openbare verkoop van de hand gedaan werd. Om zijn kansen zo hoog mogelijk te houden, had hij ervoor gelobbyd buitenlandse bedrijven niet te laten deelnemen aan de verkoop, aangezien hij wist dat hij, net zoals de andere oligarchen, geen kans maakte tegen hen. De startprijs voor beide pakketten bedroeg ongeveer \$150 miljoen en van de winnaar werd geëist dat hij nog eens \$200 miljoen zou investeren in de oliegi-gigant. (Latynina; Hoffman: 315-318)

Chodorkovskij had een aanzienlijk belang in Jukos, maar had nog niet de volledige controle over het bedrijf. Om die te bekomen kreeg hij El'cin zover een decreet uit te

vaardigen dat hem toeliet om nieuwe aandelen in Jukos uit te geven om zo de schulden van de dochterbedrijven af te kunnen betalen. Dit betekende dat er één derde meer uitstaande aandelen waren dan voorheen. De bedoeling was het deel dat de staat hem als onderpand had gegeven te laten afzwakken van 45 procent tot 33 procent. De nieuwe aandelen die hij uitgevaardigd had, kocht hij dan vervolgens zelf weer op, waardoor hij later meer dan 51 procent van Jukos in handen had.

Wat de verkoop zelf betrof, nam Chodorkovskij deel via zijn dochtermaatschappij Laguna. Hij kreeg echter concurrentie van een groep gevormd rond drie andere banken. De drie waren Vladimir Vinogradov's Inkombank, Michail Fridmans Alfa Bank en Valeryj Malkin's Rossijskij Kredit. Zij hadden echter niet genoeg cash³⁷ en deden een beroep op buitenlandse investeerders, maar zonder veel geluk. Daar zou Chodorkovskij zelf voor gezorgd hebben door potentiële buitenlandse investeerders te laten weten dat de wetten over buitenlandse investeringen in de *zalogovye aukciony* vaag waren en hun al hun geld zouden kunnen kosten. De drie bankiers waren niet opgezet met de hele regeling rond de veiling. Het feit dat Menatep de verkoop organiseerde en tezelfdertijd een van de bidders was, samen met de wetenschap dat Chodorkovskij 'gesponsord' werd door de federale overheid deed hen ertoe besluiten te eisen dat de verkoop uitgesteld zou worden, maar hun klacht vond geen gehoor. De omstandigheden rond de verkoop waren niet duidelijk, maar wat wel vaststond was dat Chodorkovskij de twee delen voor een prijs gekocht had, die net iets hoger lag dan de initiële prijs. (Hoffman 313-315; 361-362) De staat had niets verdiend aan Jukos en Chodorkovskij had zijn felbegeerde oliebedrijf binnengehaald voor een peulschil in vergelijking met de werkelijke waarde.

Chodorkovskij had nu wel een meerderheid in de belangrijkste oliewinningsgebieden en -bedrijven, maar hij moest wel de winst delen met de minderheidsaandeelhouders. Hier kwam het principe van de *transfer pricing* bij kijken. Om de opbrengst van de olie voor zichzelf te houden, schakelde hij een dochteronderneming in, waaraan hij de olie spotgoedkoop verkocht. Via dat dochterbedrijf verkocht hij dan de olie tegen veel hogere exportprijzen en stak de winst in eigen zak, terwijl de winningsbedrijven achterbleven met de schulden en onkosten. Op basis van de winsten die hij maakte, kon hij grote leningen versieren bij Westerse banken. Die leningen gebruikte hij dan om zijn olie-imperium nog uit te breiden met andere oliebedrijven. (Op. cit.: 397-399; Latynina)

Toen de crisis van '98 aanbrak, betekende dit slecht nieuws voor Menatep. De bank kon door de devaluatie zijn schulden aan de Westerse banken niet meer betalen en ging in vereffening. Chodorkovskij had hier echter tijdig op geanticipeerd door grote sommen geld naar het buitenland door te sluisen en liet zo zijn schuldeisers met lege handen

³⁷ De drie bankiers boden een equivalent van \$370 miljoen aan in GKO's en daarbij nog \$82 miljoen op de rekeningen van de CBR te storten. Dit werd door de overheid niet aanvaard, aangezien de betaling in cash diende te gebeuren.

achter. Met de winst van de olieexport deed hij net hetzelfde. Via een netwerk van in het buitenland geregistreerde ondernemingen bracht hij zijn geld naar veiligere oorden dan het wispelturige en economisch onstabiele Rusland.

Menatop mocht dan wel verloren gegaan zijn, Chodorkovskij had nog steeds Jukos in zijn bezit. Hij wou de holding uit de handen van de schuldeisers houden door er een *offshore company* van te maken. Hij dokterde een schema uit waarbij hij minderheidsaandeelhouders en Westerse schuldeisers enkel een lege schaal zou overlaten. Hij zou de oliewinningbedrijven nieuwe aandelen laten uitgeven, die hij dan zou kopen via zijn ondernemingen in zijn buitenlands netwerk. Toen de aandelen uitgegeven werden, konden belangrijke minderheidsaandeelhouders geen bod uitbrengen wegens 'technische onvolmaaktheden'. De Westerse banken, waarbij Menatop in gebreke was bij gebleven, hadden door het failliet van de bank recht op dertig procent van Jukos, dat als onderpand diende voor de leningen aan Menatop. Dit was een aanzienlijk aandeel en Chodorkovskij voelde dat hij hierdoor wel eens de controle over Jukos zou kunnen kwijtspelen. Daarop kocht hij via zijn buitenlands netwerk van bedrijven die uitgegeven aandelen op en liet aan de banken niets anders over dan een lege schelp. De banken gaven de onmogelijke strijd op en stemden ermee in hun aandeel in Jukos voor een prikje te verkopen. Op deze manier slaagde Chodorkovskij erin de controle over Jukos terug in handen te krijgen en hij hoefde daarvoor maar een fractie te betalen van het bedrag dat hij met Menatop geleend had. (Hoffman: 445-457)

Chodorkovskij haalde Jukos binnen in de tijden van Wilde Westenkapitalisme. De instellingen ontbraken om een klimaat van rechtsgeldigheid te creëren, waardoor iedereen die lef en doorzettingsvermogen had, zich ongestoord kon verrijken op kosten van de staat en via ingewikkelde constructies minderheidsaandeelhouders aan de deur zette.

6.4. Aanvaring met Putin

Met Vladimir Putin aan de macht veranderde de hele situatie voor de oligarchen. Voortaan moesten zij in de pas lopen. Dit hield in dat het afgelopen was met belastingsontduiking, schending van de rechten van minderheidsaandeelhouders en andere niet-legale praktijken die onder El'cin gemeengoed waren. Ook hun invloed in de hoogste machtsorganen werd drastisch teruggeschroefd. Wat de president vooropstelde, was het herstellen van de scheiding tussen kapitaal en macht, die in het decennium ervoor met elkaar verweven waren.

Oligarchen die zich hiertegen verzetten, kregen de wind van voren. Het Kremlin zette hiervoor zijn belastingspolitie in en dreigde ermee de oligarchen te vervolgen op

basis van hun financiële misdaden. Gusinskij ontvluchtte het land en zag zijn media-imperium in handen van de staat vallen en Berezovskij, de invloedrijkste van alle oligarchen, koos eieren voor zijn geld en vestigde zich in Groot-Brittannië, vanwaar hij niet naliet constante oppositie te voeren tegen het beleid van de president.

Michail Chodorkovskij roerde aanvankelijk zijn mond niet en werd zelfs de eerste oligarch die zijn onderneming op een in het Westen gebruikelijke manier ging leiden: hij betaalde dividenden uit, publiceerde verslagen conform de internationale standaard en herinvesteerde de winsten die hij maakte. (Golubovič, 2005: 45-46) Daarnaast manifesteerde hij zich door allerlei liefdadigheidsacties te steunen.

Maar Chodorkovskij zat nog vol ambitie. Hij plande een fusie tussen Jukos en Sibneft', waardoor JukosSibneft' zou ontstaan. Deze fusie zou het vierde grootste oliebedrijf ter wereld vormen en een mooi overnamedoel worden voor de grootste spelers op de oliemarkt. Bij een verkoop zouden de winsten fenomenaal zijn.

Chodorkovskij was een oligarch en had nooit zijn politieke ambities opgeborgen. Hij gaf alleen maar een hint door te verkondigen dat hij in 2007 Jukos zou verlaten, een jaar voor de presidentsverkiezingen. Toen hij, verwijzend naar een duistere oliezaak, de corruptie in de regering aan de kaak stelde, begon hij problemen te krijgen. Hij werd het voorwerp van *kompromat* en één van zijn medewerkers werd gearresteerd op grond van verduistering tijdens de privatisering van een kunstmestfabriek. Na de arrestatie volgden politieraids die deden denken aan wat Gusinskij overkwam. Even leek het tij te keren toen de overheid de fusie tussen Sibneft' en Jukos niet afkeurde, maar op 25 oktober 2003 kwam de definitieve klap. Michail Chodorkovskij werd gearresteerd op verdenking van fraude en belastingsontduiking.

De overheid claimde een ongeveer \$24 miljard achterstallige belastingen, maar doordat de rekeningen door het onderzoek naar fraude en belastingsontduiking ondertussen bevroren waren, was het voor Jukos onmogelijk dit te betalen. (Gumbel, 2004) Vervolgens confisqueerde de staat de Jukos' aandelen in haar belangrijkste oliewinningsbedrijf, Jugansksneftegaz, en besloot die te verkopen om hiermee de openstaande belastingsschuld af te betalen. De participatie in het bedrijf werd verkocht aan de onbekende groep BajkalFinansgrupp, die op zijn beurt overgekocht werd door het staatsbedrijf Rosneft', dat banden heeft met de gasgigant Gazprom. (Kezik en Samedova, 2005) Van een fusie tussen Sibneft' en Jukos was geen sprake meer. Zeker toen Sibneft' eveneens in handen van de staat kwam, maar in dit geval kwamen de eigenaars er minder bekaaid vanaf. Voor een recordbedrag van \$13 miljard werd Sibneft' genationaliseerd via datzelfde Gazprom. (Rubanov en Sivakov, 2005: 30)

De werkelijke reden voor zijn conflict met de overheid en dus met president Putin moet niet in deze reden gezocht worden. Net als Chodorkovskij kunnen deze aantijgingen vele van zijn collega's aangewreven worden. Waarom Chodorkovskij zo zwaar wordt

aangepakt, ligt veeleer aan de manier waarop hij de politieke oppositie steunde en kritiek uitte tegenover de hoogste macht. In een land waar de president alles beheerst is het slechts een klein kunstje om bepaalde overheidsorganen te gebruiken voor persoonlijke doeleinden. Het feit dat Chodorkovskij op een dergelijke manier wordt aangepakt, impliceert ook dat hij toch enige macht had in Rusland, waarvoor Putin toch beducht was, anders zou een dergelijke reactie niet nodig zijn.

Jukos is intussen een schim van de mastodont die het vroeger was en ondertussen werd Michail Chodorkovskij veroordeeld tot negen jaar strafkolonie. Doordat hij niet gevlucht is en zijn lot in eigen land heeft afgewacht, kan hij van velen op sympathie rekenen. Sommigen zien hem zelfs als een martelaar voor de democratie. Wat er ook van zij, de zaak Chodorkovskij bewijst dat onder Putin de macht van de oligarchen gevoelig is teruggedrongen ten voordele van de centrale macht en de bureaucraten, die de touwtjes steviger dan ooit in handen hebben.

Bibliografie

1. Conventionele bronnen

Åslund, Anders

(1995) *How Russia Became a Market Economy*. Washington (D.C.): Brookings Institution, 378 p.

(2002) *Building Capitalism: the Transformation of the Former Soviet Bloc*. Cambridge: Cambridge University Press, 508 p.

Blasi, Joseph R., Maya Kroumova en Douglas Kruse

(1997) *Kremlin Capitalism: Privatizing the Russian Economy*. Ithaca: Cornell University Press, 249 p.

Boycko, Maxim, Andrei Shleifer en Robert Vishny

(1995), *Privatizing Russia*. Cambridge (Mass.): MIT Press, 165 p.

Breslauer, George W. et al.

(2000) "Russia at the end of Yel'tsins presidency," *Post-Soviet Affairs* 16 (1): 1-32

Breslauer, George W.

(2001) "Evaluating Gorbachev and Yeltsin as Leaders," In: Shevtsova, Lilia en Archie Brown (eds.) *Gorbachev, Yeltsin and Putin: Political Leadership in Russia's Transition*. Washington (D.C.): Carnegie Endowment for International Peace, pp.45-66

Deweerd, Mark, Clem De Ridder en Roger Dillemans

(1994) *Wegwijs Politiek*. Leuven: Davidsfonds, 670 p.

Freeland, Crystia

(2005) *Sale of the Century: the Inside Story of the Second Russian Revolution*. London: Abacus, 384 p.

Goldman, Marshall I.

(2003) "Render unto Caesar: Putin and the oligarchs," *Current History* 102 (666): 320-326.

Golubovič, Aleksej

(2005) "Delo Jukosa – Pokazatel'nyj process ili plata za ošibki?" *Ékspert*, 11 december, pp. 40-52.

Gumbel, Peter

(2006) Putin's "Power Surge," *Time*, 9 januari, pp. 22-23.

Hedlund, Stefan

(1999) *Russia's 'Market' Economy: a Bad Case of Predatory Capitalism*. London: UCL Press, 390 p.

Hoffman, David E.

(2003) *The oligarchs: Wealth and Power in the New Russia*. New York: Public Affairs, 575p.

Johnson, Juliet

(1997) "Russia's emerging financial-industrial groups," *Post-Soviet Affairs* 13 (4): 333-365.

Klebnikov, Paul

(2000) *Godfather of the Kremlin: the Decline of Russia in the Age of Gangster Capitalism*. New York: Harcourt, 400p.

Kryštanovskaja, Ol'ga V.

(2002) "Biznes-élita i oligarchi: itogi desjatiletija," *Mir Rossii* 11 (4): 3-60.

Lavigne, Marie

(1999) *The Economics of Transition: from Socialist Economy to Market Economy*. Basingstoke: Macmillan, 328 p.

Ledeneva, Alena V.

(1997) *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press, 235 p.

Malleret, Thierry, Natalia Orlova en Vladimir Romanov

(1999) "What loaded and triggered the Russian crisis?" *Post-Soviet Affairs* 15 (2): 107-129.

McWilliams, Wayne C. en Harry Piotrowski

(2001) *The World since 1945: a History of International Relations*. London: Lynne Rienner Publishers, 618 p.

Pinto, Brian, Evsey Gurvich en Sergei Ulatov

(2005) "Lessons From the Russian Crisis of 1998 and Recovery," In: Aizenman, Joshua en Brian Pinto (eds.) *Managing Economic Volatility and Crises: a Practitioner's Guide*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 406-439.

Rubanov, Ivan en Dmitrij Sivakov

(2005) "Chotim kak bol'shie," *Ékspert*, 10 oktober, pp. 30-34.

Rutland, Peter

(2000) "Putin's path to power," *Post-Soviet Affairs* 16 (4): 313-354.

Sakwa, Richard

(2004) *Putin: Russia's Choice*. London: Routledge, 307 p.

Schröder, Hans-Henning

(1999) "El'tsin and the oligarchs: The role of financial groups in Russian politics between 1993 and July 1998," *Europe-Asia Studies* 51 (6): 957-988.

Shevtsova, Lilia

(2001) "From Yeltsin to Putin: the Evolution of Presidential Power," In: Shevtsova, Lilia en Archie Brown (eds.) *Gorbachev, Yeltsin and Putin: Political Leadership in Russia's Transition*. Washington (D.C.): Carnegie Endowment for International Peace, pp. 67-113.

(2003) *Putin's Russia*. Washington (D.C.): Carnegie Endowment for International Peace, 306 p.

Tikhomirov, Vladimir

(1997) "Capital flight from post-Soviet Russia," *Europe-Asia Studies* 49 (4): 591-615.

(2001) "Russia's Debt Problem and the Financial Constraints of Reform," In: Tikhomirov, Vladimir (ed.) *Russia after Yeltsin*. Aldershot: Ashgate, 267 pp. 120-142.

Tsygankov, Andrei P.

(2005) "Vladimir Putin's vision of Russia as a normal great power," *Post-Soviet Affairs*, 21 (2): 132-158.

Tsyganov, Yuri

(2001) "Farewell to the Oligarchs? Presidency and Business Tycoons in Contemporary Russia," In: Tikhomirov, Vladimir (ed.) *Russia after Yeltsin*. Aldershot: Ashgate, pp. 79-102

Van Zwol, Koen

(2005) "De verlegen intrigant Roman Abramovitsj. Rijkste Rus weet dat hij niet onafhankelijk van de macht kan opereren," *De Standaard*, 20 mei, pp. 54-55.

2. Digitale bronnen

AGANBEGJAN, Abel G.

(2000) "O pričinach finansovogo krizisa v Rossii," *Naučnye Trudy* 4 (18): 17-21. Online beschikbaar op: <http://www.iet.ru/publication.php?publication-id=1755&print-version=yes>

Agencija Federal'nych Rassledovanij

(s.d.) *Černomyrdin Viktor Stepanovič*. Online beschikbaar op: http://www.flb.ru/index_open.php?person_id=66# (gevonden op 26 februari 2006)

Ajdinov, Jurij

(2000) "Berezovskij boitsja Putina," *Novaja Gazeta*, 7 juli, Online beschikbaar op: <http://2000.novayagazeta.ru/nomer/2000/30n/n30n-s16.shtml>

Aron, Leon

(1998) "The strange case of Russian capitalism," *AEI Russian Outlook*. Online beschikbaar op: http://www.aei.org/publications/pubID.8770/pub_detail.asp

Alisimčik, Nadežda

(2003a) "Oligarchofrenija," *Pravda*, 22 juli, Online beschikbaar op:

<http://www.pravda.ru/politics/authority/kremlin/30143-oligarchi-0>

(2003b) "Oligarchofrenija (Okončanie)," *Pravda*, 30 juli, Online beschikbaar op:

<http://www.pravda.ru/politics/authority/kremlin/39659-oligarchiend-0>

Barcic, Oksana, Michail Lamcov en Valerij Buldakov

(2002) "Kak ubivali List'eva," *Argumenty i fakty* 27 februari, Online beschikbaar op:

http://www.aif.ru/online/aif/1114/10_01

Bulivanov, Il'ja

(2003a) "Koloda Rossijskoj Federacii," *Kommersant' Vlast'*, 10 november. Online beschikbaar op:

http://www.kommersant.ru/kvlast/get_page.asp?page_id=20034420-6.htm

(2003b), "Koloda Rossijskoj Federacii," *Kommersant' Vlast'*, 17 november, Online beschikbaar op:

http://www.kommersant.ru/k-vlast/get_page.asp?page_id=20034536-11.htm

(2003c) "Koloda Rossijskoj Federacii," *Kommersant' Vlast'*, 1 december, Online beschikbaar op:

http://www.kommersant.ru/k-vlast/get_page.asp?page_id=20034734-9.htm

Castells, Manuel

(1998) "The crisis of industrial statism and the collapse of the Soviet Union," In: Castells, Manuel (ed.) *End of Millennium: The Information Age: Economy, Society and Culture*. Malden (Mass.): Blackwell, pp. 4-69. Online beschikbaar op: http://www.sociology.kharkov.ua/docs/problems/2-13_1.doc

Chiodo, Abbigail J. en Michael T. Owyang

(2002) "A Case Study of a Currency Crisis: The Russian Default of 1998," *The Federal Reserve Bank of St. Louis Review* 84 (6): 7-17. Online beschikbaar op: <http://research.stlouisfed.org/publications/review/02/11/ChiodoOwyang.pdf>

Davydova, Milana en Nikolaj Makeev

(2006) "8½ samuraev: o čem molčat rossijskie milliardery," *Kompanija*, 5 mei, Online beschikbaar op: http://www.ko.ru/document_for_print.asp?d_no=14010&p=1

Fossato, Floriana en Anna Kačeva

(2000) *ORT i SMI Borisa Berezovskogo*. Internet, 13.04.2006. Online beschikbaar op: <http://www.svoboda.org/archive/dossier/rumedia6/business.asp>

Golovkov, Aleksandr en Grigorij Nechorošev

(2000) "Gus': Sud'ba i kar'era mediamagnata," *Nezavisimaja Gazeta*, 16 juni, Online beschikbaar op: http://www.ng.ru/ideas/2000-06-16/8_goos.html

Gumbel, Peter

(2004) "Power Play," *Time*, 28 november, Online beschikbaar op:
<http://www.time.com/time/nation/article/0,8599,832152,00.html>

Kezik, Irina en Evlalija Samedova

(2005) "Rjumočnaja sdelka," *Nezavisimaja Gazeta*, 20 december, Online beschikbaar op: http://www.ng.ru/economics/2005-12-20/3_sdelka.html

Kolotov, Aleksandr

(2002) "Spasti Borisa El'cina," *Pravda*, 1 november, Online beschikbaar op:
<http://www.pravda.ru/print/culture/literature/news/9729-elzin-0>

Latynina, Julija

(1999) "Michail Chodorkovskij: chimija i žizn'. Neizvestnye stranicy biografii superoligarcha," *Soveršenno Sekretno*, 8 augustus, Online beschikbaar op:
<http://www.dl.ru/latynina/hodor.htm>

Matthews, Robin en Roman Golov

(2000) "Fundamental aspects of the Russian crisis," In: Biberman, Jerry en Abbass Alkhafaji (eds.) *Business Research Yearbook*. Online beschikbaar op:
<http://www.kingston.ac.uk/~ku00136/publications/russcris.pdf>

McGeary, Johanna

(2000) "The spy who came in from the crowd: An up-close profile of the former KGB agent who rules the Kremlin and is intent on making the world respect Russia again," *Time*, 23 mei, Online beschikbaar op:
<http://www.time.com/time/archive/preview/0,10987,996495,00.html>

Minkin, Aleksandr

(1997) "Ja ljublju, kogda tarel'ki očen' bol'shie," *Novaja Gazeta*, augustus, Online beschikbaar op: <http://www.compromat.ru/main/nemtsov/a.htm>
(1998) "Proščaj, umytaja Rossija. Priznanie byvšego vice-prim'era," *Novaja Gazeta*, 3 augustus, Online beschikbaar op: <http://www.compromat.ru/main/koh/a.htm>

Ollcot, Martha B.

(2004) *The energy dimension in Russian global strategy: Vladimir Putin and the geopolitics of oil*. The James A. Baker III Institute for Public Policy of Rice University, 31 p. Online beschikbaar op:
http://www.rice.edu/energy/publications/docs/PEC_Olcott_10_2004.pdf

Polit.ru

(2004) *Novyj ékonomičeskij kurs Rossii ob"javlen*. Internet, 19 maart, Online beschikbaar op: <http://3-04.olo.ru/news/economy/24904.html>

- Radygin A. D., R. M. Ėntov en I. V. Mežeraups
(2003) *Osobennosti formirovanija nacional'noj modeli korporativnoj upravlenija*. Institut Ėkonomiki Perechodnogo Perioda. Online beschikbaar op:
<http://www.iet.ru/publication.php?folder-id=44&publication-id=1680>
- Rautava, Jouko (ed.)
(1998) *Russian Economy - The Month in Review. Yearbook 1998*. Bank of Finland Institute for Economies in transition (BOFIT) Online beschikbaar op:
<http://www.bof.fi/bofit/fin/4ruec/index.stm>
- Rostovskij, Michail, Ol'ga Perekusichina, Nadežda Arabkina, Ol'ga Demidova en Aleksej Lebedev
(2004) "Čukča šibko umnyj," *Moskovskij Komsomolec*, 28 mei, Online beschikbaar op:
<http://www.mk.ru/numbers/1102/article31803.htm>
- Ševcova, Lilija
(2005) "Rossija – god 2005: logika otkata," *Nezavisimaja Gazeta*, 21 januari, Online beschikbaar op: http://www.ng.ru/ideas/2005-01-21/1_otkat.html
- Sprenger, Carsten
(2001) *Ownership and Corporate Governance in Russian Industry: a Survey*. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) Working Papers. Online beschikbaar op: <http://ssrn.com/abstract=333705>
- Starostenkova, Elena
(2005) "Jakov Pappé: Oligarchičeskij period zakončen. Zabud'te," *Delovye Ljudi*. 31 augustus, Online beschikbaar op:
<http://pda.mk.ru/article.html/use.article.60350.supplement.bp/>
- Stepašin, S. V.
(2004) *Analiz privatizacii gosudarstvennoj sobstvennosti v Rossijskoj Federacii za period 1993-2003*. Moskou: Olita, 472p. Online beschikbaar op:
<http://rusref.nm.ru/priv00.htm>
- Šljapentoch V. Ė.
(1997) "Mnogoslojnoe obščestvo: 'antisistemnyj' vzgljad na sovremennuju Rossiju," *Sociologičeskij žurnal*. Online beschikbaar op:
<http://www.nir.ru/socio/scipubl/sj/4shlap.htm>
- Velikanova, Irina en Anatolij Kostjukov
(1998) "Biznes molodovo janki na zemle predkov. Boris Iordan, stroitel' «družestvennogo kapitalizma»," *Obščaja Gazeta*, 26 februari, Online beschikbaar op:
<http://www.compromat.ru/main/jordan/a.htm>

Voslenskij, Michail

(1991) *Nomenklatura, Gospodstvujuščij klass Sovetskogo Sojuza*. Moskou: Oktjabr'.

Online beschikbaar op: <http://lib.ru/POLITOLOG/woslenskij.txt>

Worldbank Moscow Office

(2005) *Russian Economic Report – November 2005*. Online beschikbaar op:

http://siteresources.worldbank.org/INTRUSSIANFEDERATION/Resources/RER11_eng.pdf

(2006) *Russian Economic Report – April 2006*. Online beschikbaar op:

http://ns.worldbank.org.ru/files/rer/RER_12.1_eng.pdf

Zaslavskaja, Tat'jana

(1983) *O soveršenstvovanii proizvodstvennych otnošenij socializma i zadačach*

èkonomičeskoj sociologii. Online beschikbaar op: <http://www.msses.ru/tiz/1.pdf>